Utrecht University Library
Partner in Science
Universiteit Utrecht

F. W. Foerster als zedelijk opvoeder

https://hdl.handle.net/1874/281672

Aqui 192. 1924.

F. W. FOERSTER
ALS ZEDELIJK OPVOEDER

DR. J. EIJKMAN

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT.

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT.

2e exemplaar.
(Uitgeoefd: 15-2-38).

F. W. FOERSTER ALS ZEDELIJK OPVOEDER

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT
1408 7898

Diss. Utrecht 1924

F. W. FOERSTER ALS ZEDELIJK OPVOEDER

DOOR

DR. J. EIJKMAN

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT.

'S-GRAVENHAGE
D. A. DAAMEN'S UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ

AAN MIJNE VROUW

Bij het voltooien van mijn proefschrift is het mij een aangename plicht, nog een enkel woord te wijden aan den tijd, die er sinds den aanvang van mijn academische studie verloopen is.

Tegenover de vele uitingen van teleurstelling, die in onze dagen over den studententijd vernomen worden, stel ik het op hoogen prijs, met groote dankbaarheid te kunnen terugzien op een onbezorgden, onvergetelijken tijd in de oude bisschopsstad doorgebracht, een tijd, waarvan ik in mijn huidigen werkkring nog dagelijks de vruchten pluk.

Daarna zijn de jaren gekomen, waarin ik op „Bloemenheuvel" en „Hardenbroek", de beide middelpunten der N. C. S. V., met zooveel vreugde voor het eerst heb meegewerkt aan den opbouw van het Nederlandsche protestantsche Jeugdwerk en het daaropvolgende jaar, waarin ik als adjunct-directeur van het Lyceum-Internaat te Zeist in de vaak moeilijke, maar leerzame practijk van de dagelijksche opvoeding werkzaam was.

Wat de N. C. S. V., die zoo geheel mijn hart heeft en het Zeister Internaat met zijn uitnemende leiding voor mij persoonlijk en voor mijn tegenwoordig werk geweest zijn, laat zich moeilijk onder woorden brengen, maar ondervind ik nog steeds met groote dankbaarheid.

Met groote erkentelijkheid gedenk ik het onderwijs, dat ik aan de Theologische Faculteit heb mogen ontvangen.

Ik acht het een voorrecht Hooggeleerde CRAMER, Hooggeachte Promotor, dat de bewerking van dit proefschrift mij, die in eigenlijken zin niet uw leerling ben, meer van nabij met U in aanraking heeft gebracht. Uw taak was waarlijk niet gemakkelijk. Mijn zeer ingespannen werkkring als Directeur der Amsterdamsche Maatschappij Voor Jongemannen maakte het mij bij tijden moeilijk, mij voldoende met de bestudeering van mijn onderwerp bezig te houden. Maar gij hebt mij steeds door uw vriende-

lijke aansporing tot doorzetten gebracht, terwijl uw wetenschappelijke zin aan mijn denken de noodige richting gaf en uw bezadigde critiek mij voor te haastige gevolgtrekkingen bewaarde. Zoo zijn deze jaren van samenwerking met U voor mij een aangename herinnering en ik hoop slechts, dat het contact met U, ook na het verschijnen van dit proefschrift blijve voortbestaan.

Van harte hoop ik, dat het mij gelukt is, met dit proefschrift de zaak van het Nederlandsche Jeugdwerk te dienen en in het bijzonder het werk van de Amsterdamsche Maatschappij Voor Jongemannen, waarin gedachten belichaamd zijn, waarvan ik voor de geestelijke ontwikkeling van ons opgroeiend geslacht voor de komende jaren veel verwacht.

FRIEDRICH WILHELM FOERSTER EN ZIJN BEOORDEELAARS.

FRIEDRICH WILHELM FOERSTER werd den 2en Juni 1869 te Berlijn geboren. Zijn vader, Dr. WILHELM FOERSTER, was professor in de astronomie en directeur van de sterrenwacht aldaar.

Na het Friedrich Wilhelm Gymnasium te hebben afgeloopen, studeerde hij in Freiburg in de philosophie en de oeconomie en in Berlijn in de ethiek en de sociologie. In 1893 promoveerde hij tot doctor in de philosophie op een proefschrift: „Die Entwickelung der Kantischen Ethik bis zur Kritik der reinen Vernunft".

Voor de ontwikkeling van den jongen FOERSTER is vooral van groot belang geweest, dat zijn vader de groote figuur was in de „Deutsche Gesellschaft für Ethische Kultur". In 1876 n.l. had Prof. FELIX ADLER in New-York de eerste „Society of Ethical Culture" gesticht. Spoedig breidde deze beweging zich uit over Amerika en ook over Engeland en Frankrijk. In Maart 1892 sprak ADLER voor een kleinen kring te Berlijn over de Ethische genootschappen en in October van dat jaar werd in een groote vergadering van mannen en vrouwen de „Deutsche Gesellschaft für Ethische Kultur" opgericht. Prof. WILHELM FOERSTER SR. was de eerste onderteekenaar van de uitnoodiging tot de oprichtingsvergadering van het genootschap en werd de eerste voorzitter. Onder de andere onderteekenaars vinden wij o.a. de namen van GEORG VON GYZICKI, BERTHA VON SUTTNER, THEOBALD SIEGLER e.a. die later allen vooraanstaande figuren in de beweging zijn geworden.

In de atmosfeer van deze vereeniging, die de aanleiding tot haar ontstaan te danken had aan een protest tegen een wetsontwerp, dat de verbinding van het godsdienstonderwijs met het volksonderwijs nog hechter zou maken dan het reeds was [1]), is de jonge FRIEDRICH WILHELM opgegroeid.

Het is dus belangrijk met een paar woorden de idealen van het genootschap te schetsen [2]), waarvan hij later zelf jarenlang niet

1) Zie het proefschrift van Dr. M. C. van MOURIK BROEKMAN „*Die Deutsche Gesellschaft für Ethische Kultur*". blz. 1.

2) Meer uitgebreide gegevens geeft in voldoende mate bovengenoemd proefschrift.

alleen een ijverig lid is geweest, maar waarop hij als Algemeen Secretaris en verzorger van de „Berichte über die Ethische Bewegung" langen tijd een grooten invloed heeft gehad.

Uitgangspunt voor het streven der vereeniging was de ontroering over het steeds toenemende verval op zedelijk gebied tengevolge van het steeds sterker op den voorgrond treden van het materialistisch karakter der moderne cultuur. Daartegenover wilden de leden der „Ethische Gesellschaft" hun ideaal van zedelijk mensch stellen, zoowel in den enkeling verpersoonlijkt als belichaamd in het geheel van het maatschappelijk leven [1]). Daarbij was de zedelijke toestand van den enkeling het voornaamste. Daarom zou men ook bij dien enkeling moeten beginnen met de zedelijke opvoeding en wel in de eerste plaats bij zichzelf. Zoo was eerste eisch voor ieder, die belang stelde in het ideaal van het genootschap, het werken aan de harmonische ontwikkeling van het eigen innerlijk wezen, de opvoeding van het eigen karakter.

En eerst in de tweede plaats wachtte ons dan de sociale taak van het bevorderen van gerechtigheid in de menschelijke samenleving, zoowel tusschen de groepen en klassen als tusschen de volken onderling.

Bij dit alles echter stelt het genootschap voorop niet alleen de mogelijkheid maar zelfs de noodzakelijkheid van een moraal, die onafhankelijk is van de religie. Dit beteekent niet onderschatting van of vijandschap tegen den godsdienst; slechts wil men de zedelijkheid bevrijden uit de omknelling van den godsdienst.

Het gevaar immers bestaat, dat een moraal, die rust op een religieuze overtuiging, gaat kwijnen, zoodra die overtuiging gaat afbrokkelen, een verschijnsel, dat men in onze dagen overal kan waarnemen. Met het wegzinken van het geloof verdwijnt dan alle steun voor den zedelijken plicht.

Wanneer alle menschen zich maar eens wilden bepalen bij wat hen vereenigde en ter zijde lieten, wat hen scheidde, zouden zoowel de geloovigen als de ongeloovigen moeten erkennen, dat er iets was, dat onafhankelijk van eenige godsdienstige belijdenis de harten samenbond. Daarop, op dien overal gelijken grond der menschelijke natuur, moest zich de zedelijkheid baseeren (morale indépendante).

Die zedelijkheid wilde het genootschap bevorderen door het verspreiden van zedelijke literatuur voor het volk en door het streven om naast, of in de plaats van het bestaande godsdienstonderwijs op de scholen onderwijs in de moraal te doen geven. Daarbij moest

---

1) cf. de „Leitsätze" in 1901 door het genootschap opgesteld.

het kind in de eerste plaats belangstelling krijgen in den mensch en de menschelijke gemeenschap [1]).

Van deze beweging is FOERSTER langen tijd de ziel geweest. Geen wonder, dat wij in zijn werken zeer vele van deze gedachten terugvinden. Vooral zijn „Jugendlehre", die in 1904 verscheen, staat in vele opzichten heel dicht bij de sfeer van het genootschap. Zelfs wordt dit geschrift wel beschouwd als een van de ethische publicaties ervan [2]).

Van 1895 tot 1898 was FOERSTER privaat-docent in Freiburg. Een artikel over „der Kaiser und die Social-Democratie" bezorgde hem een maand vestingstraf. Hij gaf zijn privaat-docentschap op en vertrok naar Engeland en Amerika voor een studiereis. Heel veel van hetgeen hij vroeger zich als theorie dacht, heeft hij daar verwerkelijkt gezien. Vandaar dan ook, dat hij in zijn werken telkens naar Amerika verwijst.

Na zijn terugkomst werd hij benoemd tot privaat-docent in de philosophie aan het polytechnicum te Zürich.

Hier begon hij ook eigenlijk voor het eerst zich practisch aan opvoedingswerk te wijden. Geheel in den geest van het ethisch genootschap wilde hij jongens en meisjes in kleine groepen tot hooger zedelijk streven opwekken, waarbij hij dan als uitgangspunt nam, wat hij bij de kinderen zelve aan zedelijk besef vond. Van dezen arbeid is de „Jugendlehre" de neerslag.

Doch in de practijk der opvoeding is hij tot een geheel ander standpunt gekomen. Daar is hij gaan inzien, dat een zedelijkheid, los van alle religie, haar voedingsbodem mist en ten doode is opgeschreven.

In den omgang met deze kinderen heeft FOERSTER, zooals hij later zegt, verloren „ses illusions laïques relatives à la force motrice de la pédagogie rationaliste" en heeft hij ontdekt „que le Christianisme est d'autant supérieur à toute espèce de philosophie que les mots „tout est accompli" sont supérieur aux mots „tout est compris" " [3]).

Zoo begint bij hem de overtuiging te leven, dat in de ethiek aan de religie toch een niet onbelangrijke plaats moet ingeruimd worden, een overtuiging, die hem later tot het Christendom gebracht heeft.

Hij trachtte ook in het ethische genootschap dit inzicht ingang te doen vinden en bestreed daarom het streven om de

---

1) Zie over dit alles v. MOURIK BROEKMAN, a. w. en daarin vooral blz. 14—33.
2) t. a. p. blz. 33.
3) *La croix et la crise* p. 12.

ethiek alleen te doen rusten op het rationalistisch element [1]).

Toen hij in dat genootschap geen belangstelling voor zijn nieuw verworven inzichten kon wekken, heeft hij zich in 1903 daaruit teruggetrokken.

Over zijn „bekeering" schrijft FOERSTER zelf: Zunächst möchte ich ausdrücklich feststellen, dasz es sich bei mir nicht um eine plötzliche Bekehrung handelt; ich bin allmählich durch Lebensbeobachtung und Lebenserfahrung sowie durch das Studium der Kirchenväter meinem früheren Freidenkertum entfremdet worden; höchstens in bezug auf die Annahme der Gottheit Christi im Sinne der Kirklichen Lehre kann ich von einem plötzlichen Durchbruch sprechen, der jedoch durch alle vorangehenden inneren Erlebnisse, Studien und Lebenseindrücke langsam vorbereitet war: vor einen alten Reliefdarstellung Christi in Gethsemane am Portale einer Luzerner Kirche, im Jahre 1906, kam mir das „Mein Herr, mein Gott" ganz elementar zum Bewusztsein und trennte mich in greller Erleuchtung radikal von allen Auffassungen, die im blosz menschlichen und historischen Jesus stecken geblieben sind" [2]).

Na zijn bedanken voor het secretariaat van de „Deutsche Gesellschaft für Ethische Kultur" maakte hij zich ook hoe langer hoe meer los uit de idealen van het genootschap. Later schrijft hij over dien tijd, dat hij daarin heel wat geschreven heeft, dat hij niet graag meer voor zijn rekening zou nemen [3]).

In plaats van het ideaal van een „morale indépendante" komt nu het uitsluitend streven, menschen, die, zooals hij, buiten alle religie zijn opgegroeid, tot Hem te brengen, die voor hemzelf geworden is de Vorst des Levens.

Sinds dien wendt hij zich met de boodschap van dit nieuwe ideaal tot ouderen zoowel als tot jongeren. En in zijn werken zien wij ook hoe langer hoe meer die gedachte naar voren treden, totdat zij in „Christus und das menschliche Leben" geheel in het middelpunt staat.

In 1904 verscheen zijn reeds bovengenoemde „Jugendlehre" [4]), „ein Buch für Eltern, Lehrer und Geistliche". In hetzelfde jaar verscheen afzonderlijk een verzameling van de „Beispiele" der „Jugendlehre" onder den titel „Lebenskunde" [5]). In deze beide boeken geeft FOERSTER eigenlijk reeds alles, wat hij als opvoeder te geven heeft. Alles wat hij later geschreven heeft, is grootendeels nadere uitwerking van hetgeen hier wordt geboden.

---

1) *Christentum und Paedagogik* S. 39.
2) A. W. S. 36.
3) A. W. S. 6.
4) In het Nederlandsch verschenen onder den titel „*Karaktervorming*".
5) In het Nederlandsch verschenen onder den titel „*Levenskunst*".

In 1907 verscheen zijn „Schule und Charakter[1]), moralpädagogische Probleme des Schullebens". In dit boek wil hij tegenover het eenzijdig intellectualisme van de school den nadruk leggen op de noodzakelijkheid van karaktervorming en geeft hij vooral als practische oplossing: „moraliseering van het onderwijs en het invoeren van den „schoolstaat".

In hetzelfde jaar gaf hij zijn „Sexualethik und Sexualpädagogik". In dit boek verzet hij zich in de eerste plaats tegen het geliefhebber op sexueel-ethisch gebied, komt hij op tegen de ondoordachte mode-neiging voor sexueele voorlichting en bespreekt hij verder op zeer waardige wijze vraagstukken als coëducatie (waarvan FOERSTER geen voorstander is) e. d. Het boek heeft o. a. dit voordeel, dat het aantal bladzijden binnen redelijke grenzen blijft, iets wat verder vrijwel van geen van zijn talrijke werken kan worden gezegd.

In 1908 komt dan uit zijn „Christentum und Klassenkampf, Gesichtspunkte und Anregungen zur sozialen Arbeid und Verständigung der Klassen". Dit boek houdt zich, zooals de titel aangeeft, bezig met het sociale probleem.

In 1909 verscheen zijn „Lebensführung" [2]) een voortzetting van „Lebenskunde", maar dan geschreven voor de rijpere jeugd.

In 1910 — men bemerkt welk een vruchtbaar schrijver FOERSTER is! — gaf hij zijn „Autorität und Freiheit, Betrachtungen zur Kulturproblem der Kirche", een boek, dat heel wat stof heeft opgeworpen. Van protestantsche zijde hebben velen hem na de verschijning daarvan voor katholiek verklaard, van Roomsche zijde hebben velen, die vroeger hoog met hem wegliepen, hem sinds dien op zijn minst voor „verdacht" gehouden.

In 1911 gaf hij uit „Schuld und Sühne, Prinzipienfragen des Verbrecherproblems und Jugendfürsorge, Bausteine zu einer Kriminalpädagogik", met „Sexualethik und Sexualpädagogik" o. i. het beste, wat FOERSTER heeft geschreven. Dit boek geeft veel over FOERSTERS' straf- en tuchtopvatting en toont, dat hij in het geheel niet meegaat met een determinisme, dat de schuld bij de misdaad zóó wil verkleinen, dat er voor straf weinig of geen reden van bestaan meer is. „Mea est culpa", roept hij hun toe.

Dan treedt er een pauze in van vier jaren, waarin er van zijn hand weinig belangrijks verschijnt. Eerst in 1914 gaf hij een bewerking van een in 1910 gehouden lezing onder den titel „Staatsbürgerliche Erziehung, Prinzipienfragen politischer Ethik und Pädagogik". De derde druk daarvan, belangrijk omgewerkt, ver-

1) In het Nederlandsch verschenen onder den titel „*School en Karakter*".
2) In het Nederlandsch verschenen onder den titel „*Levenswandel*".

scheen in 1919 onder den titel „Politische Ethik und politische Pädagogik". De titel geeft duidelijk den inhoud weer.

In dien tijd van rust valt ook de benoeming tot professor in de paedagogiek te Weenen in 1913 en het volgend jaar tot professor in de paedagogiek te München. De philosophische faculteit wilde hem op grond van bezwaren van wetenschappelijken aard niet benoemen, maar het ministerie benoemde hem desondanks.

Het uitbreken van den wereldoorlog was voor hem, den pacificist in hart en nieren, een gevoelige slag. Maar wat hij voortdurend had gedaan n.l. zijn meening gegeven over de brandende cultuurvragen zonder aanzien des persoons, deed hij ook thans.

In 1915 deed hij het licht zien „Die Deutsche Jugend und der Weltkrieg".

Een artikel in 1917 in de „Friedenswarte", waarin hij de Pruisische politiek aanviel, bracht fellen tegenstand, zoodat hij het wenschelijk achtte zijn professoraat neer te leggen en zich weder in Zürich te vestigen. In datzelfde jaar verscheen in München zijn „Erziehung und Selbsterziehung, Hauptgesichtspunkte für Elteren, Lehrer, Seelsorger und Jugendpfleger". Het boek wilde eenige lijnen aangeven voor de practijk der opvoeding, die, met het oog op de gedurende den oorlog verwaarloosde jeugd, straks dubbele eischen aan de academische opvoeders stellen zou.

In Zürich leeft hij daarna als ambteloos burger. Toen in 1918 de Duitsche revolutie uitbrak, trad hij in verbinding met den Beierschen president, KURT EISNER, het hoofd der Beiersche Raden republiek en werd hij door dezen benoemd tot Beiersch gezant in Zwitserland. Door den moord op EISNER kwam daaraan een einde. Het ligt voor de hand, dat door zijn betrekking tot de Raden-regeering zijn reputatie in Duitschland een gevoeligen knak gekregen had.

Trouwens zijn pacificisme en de wijze, waarop hij telkens weer van zijn afkeer van het „militaristische" Duitschland blijk geeft, hebben zijn aanzien bij velen in zijn vaderland en ook wel daarbuiten aanzienlijk geschaad. Het is dan ook niet buitengesloten, dat menige aanval op zijn paedagogische en vooral ook op zijn religieuze uitspraken, zijn grond vindt in weerzin tegen zijn politieke overtuiging.

Daartegenover staat natuurlijk, dat juist dit pacificisme hem — vooral in kringen, die in verbinding staan met de Duitsche jeugdbeweging, waarin de vredesgedachten zeer verbreid zijn — vele vrienden en bewonderaars bezorgde en dat juist onder hen zijn religieuze en paedagogische opvatting gemakkelijk toegang vindt. Deze gezindheid vinden wij vooral bij de menschen van het „Neue

Werk"[1]) en bij iemand als WALTER FABIAN. Zelfs gaan er ernstige stemmen op, die FOERSTER candidaat willen stellen voor het rijkspresidentschap [2]).

Na den oorlog begint, naast zijn strijd voor het pacificisme, ook zijn strijd tegen de aanvallen op zijn godsdienstig standpunt, waaronder die van KIEFL wel tot de scherpste behoort. Dit heeft hem er toe gebracht zich religieus hoe langer hoe duidelijker te gaan uitspreken. Hij schreef „ein Dialog mit meinen Kritikern", die als aanvulling van „Autorität und Freiheit" bij de latere drukken daarvan daaraan toegevoegd is. Zijn „Christentum und Pädagogik" is een afzonderlijk verweerschrift tegen KIEFL.

Het uitvoerigst echter spreekt hij zich uit over wat hij in religieus opzicht denkt en wil in zijn in 1921 verschenen „Christus und das menschliche Leben" [3]).

Tegenover zijn politieke tegenstanders zet hij zijn standpunt uiteen in zijn in 1920 verschenen „Mein Kampf gegen das militaristische Deutschland, Gesichtspunkte zur deutschen Selbsterkenntnis und zum Aufbau eines neuen Deutschland".

In 1923 verscheen ten slotte zijn „Jugendseele, Jugendbewegung, Jugendziel", een beschrijving van- en toespraak tot de Duitsche jeugdbeweging, waarin hij ziet het nieuwe Duitschland, dat aan de wereld toonen zal en toonen wil de fouten van het oude Duitschland te hebben begrepen. In die jeugdbeweging ziet hij de belichaming van wat hij geestelijk en paedagogisch te allen tijde heeft beoogd.

Zooals wij zeiden, FOERSTER is vrijwel van alle kanten bestreden. Wij willen trachten in enkele trekken de hoofdrichtingen aan te geven, waarin de kritiek zich beweegt.

In de eerste plaats hebben wij de kritiek van de zijde zijner vroegere omgeving, die begrijpelijkerwijze zich in hoofdzaak richt tegen zijn steeds duidelijker zich openbarende neiging tot het Christendom.

Dan hebben wij de kritiek van katholieke zijde, die zich in drie groepen verdeelt, n.l. van hen, die FOERSTER als gevaarlijk beslist verwerpen, van hen, die onvoorwaardelijk aan zijn zijde staan en eindelijk van hen, die wel bezwaren hebben tegen bepaalde uitlatingen maar toch gaarne zooveel mogelijk van hem overnemen.

Als vertegenwoordiger van de eerste groep verdient vooral vermelding de „Regensburger Domdekan" KIEFL. In twee strijdschrif-

---

1) *Friedrich Wilhelm Foerster*, Seine Lebensarbeit in Beiträgen seiner Freunde, zusammengestellt von ALFRED DEDO MÜLLER. Neuwerk Verlag, Schlüchtern 1921.

2) Vgl. het hoofdartikel van HANS VON GERLACH in „*Die Welt*", Berlin 13 März 1922.

3) In het Nederlandsch uitgegeven onder den titel „*Christus en het menschelijke leven*".

ten, „Foersters Stelling zum Christentum" en „Foersters Religionsphilosophie und der Katholicismus" heeft hij hem aangevallen en heeft hij getracht aan te toonen, dat alles, wat FOERSTER schrijft over de plaats van de religie en het Christendom in de opvoeding, over de heiligen, de kerk enz. te verklaren is uit den sterken invloed van Amerika en wel voornamelijk van WILLIAM JAMES. Alles, wat in de werken van FOERSTER voorkomt en schijnt te wijzen in de richting van het Christendom of van de katholieke kerk, zijn, volgens KIEFL, slechts woorden, waaraan FOERSTER bovendien nog een geheel andere beteekenis hecht dan de kerk!

Er is, volgens KIEFL weinig sprake van, dat God bij FOERSTER in het middelpunt zou staan, slechts het eigen „ik" zou het punt zijn, waar FOERSTER bij aanknoopte en waaruit alles, ook de religie, zou worden afgeleid. Als FOERSTER dan ook spreekt over „bekeering", is dit volgens KIEFL niets anders dan geleidelijke ontwikkeling. Feitelijk zou FOERSTER sinds hij secretaris was van de „Ethische Gesellschaft" in wezen nooit veel veranderd zijn.

De wijze, waarop KIEFL zijn tegenstander aanvalt, is niet geheel zuiver [1]). Dat er echter, voor hetgeen hij beweert, wel degelijk gronden zijn, hopen wij later nader te bespreken. In ieder geval heeft zijn felle bestrijding ten gevolge gehad, dat FOERSTER zich op vele punten veel duidelijker en openlijker heeft uitgesproken. Waardig en grootendeels overtuigend heeft hij KIEFL beantwoord in „Christentum und Pädagogik". KIEFL heeft daarop weer geantwoord in „Christentum und Pädagogik", waarop FOERSTER met zijn „Mein Schlusswort an Herrn Domdekan Dr. Kiefl" de discussie heeft gesloten. Zijn „Christus und das menschliche Leben" zal verder wel zeer veel hebben bijgedragen, om de verdenking van pragmatisme, door KIEFL tegen hem geuit, tot zwijgen te brengen.

In gelijken geest schreef, ook van katholieke zijde, A. J. ROSENBERG: „Foerster hat eine vernünftige und zumeist richtige Erkenntnis der natürlichen Grundlagen der menschlichen Natur" zoo schrijft hij, „Da das Christentum im wesentlichen dieselbe Auffassung vertritt, so berühren die pädagogischen Ausschauungen Foersters den Katholischen Leser angenehm. Da er das *Ubernatürliche überhaupt ausschaltet*, so fällt das Trennende nicht in die Augen [2]).

Behalve de groep van hen, die FOERSTER beslist afwijzen, vor-

---

1) Zoo insinueert hij b.v. dat F. zijn secretariaat bij de „Deutsche Gesellschaft" niet heeft neergelegd om ideeële redenen, maar alleen omdat het traktement, dat er aan verbonden was, ophield. Deze insinuatie spreekt FOERSTER tegen in „Christentum und Pädagogik" S. 39.

2) Prof. A. J. ROSENBERGER (Domkapitular in Paderborn) „*Die Umwertung religiöser Begriffe in F. W. Foersters „Erziehung und Selbsterziehung*" (Theologie und Glaube, X, 7/8 19B). Op vrij wel gelijke wijze schrijft in Holland DESIDERIUS in „*Opvoeding* en *Onderwijs*" VIII 258, 269.

men de meeste roomsche critici een andere en wel van hen, die, ondanks verschillende bezwaren, in FOERSTER ook een voor katholieken belangrijken paedagoog zien en in ieder geval het oog niet willen sluiten voor het feit, dat FOERSTER wijst op de geestelijke waarde van de Roomsche leer. Wel zijn deze beoordeelaars Roomsch genoeg om vele bezwaren, die KIEFL noemt, niet te onderschatten, zooals b.v. bij FASZBENDER, die een groot bewonderaar van FOERSTER is en er openlijk voor uitkomt, dat er naar zijn meening in de geheele moderne literatuur niemand is, die zooveel gedaan heeft, om vooroordeelen tegen de katholieke kerk weg te nemen als FOERSTER. Maar aan den anderen kant wil hij toch ook KIEFL met zijn kritiek niet afvallen en schrijft hij daarom: „Kiefl's Kritik an Foersters Schriften ist auszerordentlich verdienstlich. Er hat allen Kreisen, die nicht genau zu unterscheiden gewohnt sind, klar und scharf die Grenzen aufgewiesen, die zwischen den Foersterschen Ansichten und der Katholischen Welt und Lebensanschauung liegen. Wenn die Gefahr bestehen sollte, den Theozentrischen Charakter der Katholischen Pädagogik und vor allen auch das übernatürliche Moment der Motivation einerseits und der Gnadenwirkung anderseits zu sehr aus dem Auge zu verlieren, so ist es Kiefl nicht hoch genug an zu rechnen, wenn er diese Gefahren aufgedeckt hat" [1]). Deze bezwaren worden dan ook door de meesten gedeeld. Op ongeveer soortgelijke wijze uiten zich J. WEBER [2]), STRÖTELER [3]), LAMERS [4]) e. a. Allen hebben grootelijks hun bedenkingen, die meestal overeenkomen met de door FASZBENDER genoemde en waarbij natuurlijk komt het groote bezwaar, dat FOERSTER in belangrijke punten met de katholieke kerk durft verschillen, maar ondanks dat alles bestaat toch ook bij hen een groote waardeering voor alles, wat FOERSTER verricht in de richting van de kerk, ook al blijven zij zich tegenover hem onzeker voelen, zoolang hij weigert openlijk tot de R.-K. kerk toe te treden.

Behalve deze twee groepen hebben wij een derde, die slechts uit bewonderaars van FOERSTER bestaat en die, al is het iets minder sterk, denken in de richting van den katholieken priester, waar STEINER van vertelt: I recall a conversation with a Catholic priest: „Foerster" he said „was born two thousand years too late; he belongs among the Apostles" [5]).

1) ROSENBERGER, A. W.
2) J. WEBER: „*F. W. Foersters Bedeutung für die praktische Erziehung*" (Pharus 1919 d. 15—40).
3) Dr. J. STRÖTELER: „*F. W. Foersters Pädagogik in Katholischer Beleuchtung*" (Tijdschrift voor Zielkunde en Opvoedingsleer XV blz. 205).
4) GERARD LAMERS: „*De Foerster-controverse*" (Studiën, Maart 1924).
5) EDWARD H. STEINER: „*Friedrich Wilhelm Foerster*" (The Nation. New-York Sept. 1921. Vol. 113. no. 2924).

In denzelfden geest uit zich o.a. GRÜNWALD, die het woord van den protestant, BÖHM, overneemt: „Es ist keine Position der Katholischen Kirche, die nicht in FOERSTER einen Verteitiger und Rechtfertiger fände" en er aan toevoegt, dat er van Katholiek standpunt geenerlei bezwaar bestaat tegen de invoering van Foersters paedagogiek [1]). Van die zelfde meening is ook LUDWIG PILGER [2]) en dit inzicht wordt ook gedeeld door vele Vlaamsche katholieken [3]), die hem onvoorwaardelijk bewonderen.

Toch blijkt uit de groote verdeeldheid bij de roomsch katholieken ten opzichte van hetgeen FOERSTER geschreven heeft, dat het in ieder geval niet maar zoo vanzelf spreekt, dat dit alles van het etiket „roomsch" voorzien wordt [4]).

In de eerste plaats is FOERSTER, op grond van tot dusverre voor hem onoverkomenlijke bezwaren, niet tot de roomsche kerk toegetreden. En in de tweede plaats blijkt uit den grooten aanhang, dien hij ook onder ernstige protestanten heeft, dat hij niet maar zonder meer onder de roomsch-katholieken kan worden gerangschikt.

Aan niet-katholieke zijde is te dezen opzichte ook lang geen eenstemmigheid. Er zijn daar velen, die FOERSTER en zijn geschriften met gejuich begroeten. Zoo doet o.a. WALTER FABIAN — iemand uit de kringen van de jonge Duitsche pacificisten — die in zijn in 't voorjaar van 1924 verschenen kritische beschouwing van Foersters ethische en paedagogische gedachten, ook al heeft hij daartegen m.i. verschillende zeer juiste bezwaren, telkens van zijn onverholen bewondering doet blijken voor „die Lebensarbeit eines groszen Mannes, in wem die Konflikte unserer Tage wiederspiegeln und in weitem Masze *gelöst* werden" [5]).

Ook ZICKENDRATH heeft diezelfde bewondering voor FOERSTER. Hij haalt ten opzichte van hem het woord van Jezus aan: „Ik heb zulk een geloof zelfs in Israël niet gevonden" en sprekend over Foersters autoriteitsgedachten, die zich baseeren op apostelen, belijders, martelaren en heiligen, zegt hij: „FOERSTER bringt hier das echt Evangelische besser zur Geltung als es in diesem Punkte etwa in Gefolge Natorps geschieht" en met de jeugd zou het er volgens hem anders uitzien, als men tijdig naar de waarschuwingen van „dezen trouwen wachter" geluisterd had. En dat is natuurlijk

---

1) Dr. G. GRÜNWALD: *Foersters Willenspaedagogik im Verhältnis zur Willenspaedagogik der Katholischen Kirche* (Pharus 1911. 2).

2) LUDWIG PILGER: *F. W. Foerster als Ethiker, Politiker nnd Paedagoge.*

3) Vgl. Vlaamsch Opvoedkundig Tijdschrift, III, 3: V 1.

4) Zooals C. E. H. doet in het Algem. Handelsblad: Godsdienstig Leven in Nederland CCCCXXIV.

5) Dr. WALTER FABIAN: *Friedrich Wilhelm Foerster.* Berlin, Schwetze & Sohn 1924.

6) K. ZICKENDRATH: *Etwas aus F. W. Foersters Gedankenwelt* (Kirchenblatt für die Reformierte Schweiz XXXVII 16 Febr. 1922).

ook de overtuiging van de honderdduizenden, die, zoowel van katholieke als van protestantsche zijde, in zeer vele landen — Foersters boeken zijn in vele talen vertaald — zijn boeken hebben gekocht en echte FOERSTER bewonderaars zijn geworden [1]).

Tegenover deze bewondering van protestantsche zijde staat dan weer b.v. de kritiek van BÖHM, die zijn oordeel samenvat in een woord uit het katholieke tijdschrift „Hochland Echo": „an den geschichtlichen Ableitungen und praktischen Nutzanwendungen mag manches irrig sein, aber seine Grundgedanken sind doch ganz gewisz aus Katholischem Geiste gesprochen [2]).

Een belangrijke protestantsche beoordeeling geeft BÜCHSEL. Zijn kritiek richt zich *niet* in de eerste plaats tegen het roomsche in FOERSTER, correspondeert zelfs grootendeels met die van KIEFL, daar ook hij zegt, dat bij FOERSTER's paedagogiek de mensch vrijwel in het middelpunt staat en dat, voor zooverre er bij FOERSTER sprake is van religie, deze toch geheel anthropocentrisch is gedacht. Dit komt volgens BÜCHSEL o.a. uit in zijn zondebegrip; want, zegt hij, volgens FOERSTER zondigt de mensch in de eerste plaats tegen zijn ideaal, tegen zichzelf of zijn naaste. FOERSTER weet niet, wat het is „kinderen des toorns te zijn". Zoo komt hij ook, als hij over Christus spreekt, niet uit boven een beschouwing van den Heer als de incarnatie van het abstracte ideaal van den volkomen mensch. Vandaar, volgens BÜCHSEL, dat in zijn paedagogiek al het supranatureele ten gunste van de natuurlijke verklaarbaarheid gëelimineerd is. De religie is bij hem hulpmiddel. Jezus Christus is niet de Verlosser. In werkelijkheid verlost de mensch zichzelf. En als BÜCHSEL zich dan ook in zijn laatste paragraaf de vraag stelt, of hij bij FOERSTER staat tegenover Christendom of idealisme, dan is het antwoord voor hem niet twijfelachtig. Wel erkent hij, dat men van FOERSTER veel kan leeren, maar als het gaat om de belangrijkste vragen in het leven, „dan wollen wir bei Luther in die Schule gehen und nicht bei FRIEDRICH WILHELM FOERSTER".

Het beste wat er o.i. van Nederlandsche zijde over FOERSTER geschreven is, is hetgeen Dr. J. H. GUNNING in zijn „Verzamelde paedagogische opstellen" schrijft over de „Jugendlehre". In hoofdzaak komt zijn kritiek hierop neer: „wat FOERSTER *bedoelt*, is volgens eigen getuigenis „nicht Moralpredigt sondern Lebenskunde", wat hij *geeft* is „leuterpaedagogiek". Al kan FOERSTER nog zoo gemoede-

---

1) Dezelfde waardeering van FOERSTER treffen wij aan in het artikel van MARIE HEIJNEN in „Bergopwaarts" 11 Nov. 1922 en bij Dr. C. P. GUNNING in zijn voorwoord bij de vertaling van „Christus und das menschliche Leben".

2) cf. A. BÖHM „*F: W. Foersters Kirklicher Standpunkt*" Päd. Studien XXXII 3, 1911.

lijk praten, zijn paedagogiek richt zich tot het hoofd en niet tot het hart. Wat FOERSTER geeft, is in strikten zin geen opvoeding, d. i. karaktervorming, maar onderwijs, d.i. kennisvermeerdering. FOERSTER heeft een averechtsch begrip van ervaring en daarom helpt het hem niets, of hij al herhaaldelijk *zegt*, dat het op ervaring aankomt. Op het intellectualistische standpunt der voorstellingspsychologie is het onvermijdelijk, dat men de *waarneming* der dingen en het daarop gegronde *weten van hun samenhang* verwart met eigen innerlijke ervaring, dat men het *bijwonen* van een feit een „Erlebnis" noemt en zich verbeeldt, dat men den kinderen ervaring kan aanpraten, als men maar zorgt uitsluitend met hen te spreken over dingen, waarvan zij zich een voorstelling kunnen maken. Daaruit vloeit voort een verkeerde waardeering van het verhaal, het voorbeeld, enz. Uit alles blijkt, dat FOERSTER de kinderen niet kent". Daarom acht Dr. Gunning de „Jugendlehre" een *„gevaarlijk boek"*.

Toch schrijft hij later, als ook andere werken van FOERSTER uitgekomen zijn: „al beveelt hij in zijn latere werken zijn Jugendlehre nog wel eens aan, in de met dat boek gemaakte fout is hij niet verder vervallen. Hij schrijft niet meer voor kinderen maar voor hun opvoeders. En wat hij tot hen te zeggen heeft is veelszins *allervoortreffelijkst* [1]).

Zoo is het oordeel over FOERSTER en zijn streven zeer uiteenloopend. Zeker is echter, dat ondanks alle geuite bedenkingen zijn invloed in vrijwel alle landen zeer groot is en niet het minst in kringen, die zich met jeugdwerk bezig houden.

Wij zijn ons dan ook bewust, dat wij door een nadere bespreking en beoordeeling van zijn gedachten en zijn streven veel treffen, wat in onze dagen in opvoedingskringen van beteekenis wordt geacht. Dat maakt voor ons de behandeling van het onderwerp te aantrekkelijker. Want juist daarom is het belangrijk na te gaan, welke geestelijke invloeden er met Foerster's gedachtenwereld op onze jonge menschen bewust of onbewust inwerken en welke veronderstellingen en consequenties er behooren bij een opvoeding, die zich zooal niet onder zijn naam, dan toch onder zijn invloed beweegt binnen de banen, die FOERSTER aangeeft.

Bij de bespreking van een en ander hebben wij door de groote uitgebreidheid van de stof, die FOERSTER behandeld heeft, ons moeten beperken. Zoo hebben wij b.v. van een nadere bespreking uitgesloten, wat FOERSTER geschreven heeft over zuiver politieke aangelegenheden. Ook gaan wij hier niet nader in op hetgeen hij

---

1) J. H. GUNNING WZN. *Verzamelde paedagogische opstellen* I. (Amsterdam 1908): XXV.
2) t. a. p. bl. 25.

schrijft over vraagstukken als coëducatie, sociale opvoeding, weerloosheid e.d.

Wij zijn ons wel bewust, dat hetgeen hij over deze onderwerpen zegt, geheel past in het kader zijner paedagogiek en dat men gevaar loopt FOERSTER eenigszins onrecht te doen, wanneer men bij een beoordeeling daarvan deze onderwerpen uitsluit.

Maar het is ons bij deze bespreking slechts te doen om de algemeene lijnen, die aan zijn werken ten grondslag liggen en wij hebben gemeend goed te doen al het overige, als behoorend tot de peripherie, ter zijde te laten.

Om FOERSTER recht te doen wedervaren, hebben wij bij de weergave en bij de beoordeeling van zijn denkbeelden zoo weinig mogelijk uit zijn eerste werken aangehaald. Hij zegt immers zelf later, dat hij verscheidene vroegere uitspraken niet meer voor zijn rekening neemt.

Toch blijft het een feit, dat de groote invloed, dien de naam FOERSTER in de opvoedingswereld heeft, te danken is aan zijn „Jugendlehre" en niet aan zijn „Christus". Dit zou een tweeledige bespreking noodzakelijk maken, als het niet onze overtuiging ware, dat er bij nadere beschouwing tusschen deze twee, althans principieel, niet zoo heel veel verschil bestaat.

DE LEIDENDE GEDACHTEN UIT FOERSTER'S VOORNAAMSTE WERKEN.

FOERSTER gaat bij al zijn denken en werken uit van de nooden van onzen tijd, waarvoor hij een open oog heeft en die hij in felle kleuren weet te schilderen. Wanneer wij dan ook van zijn streven een overzicht gaan geven, is het noodig, dat wij ons allereerst bezighouden met de vraag, waar volgens hem de zwakke plekken zijn in het geestelijk leven onzer dagen, waarop hij door zijn paedagogische voorstellen een heilzamen invloed hoopt uit te oefenen. Want heel zijn denken en werken is ten slotte te zien als een verzet tegen den geest des tijds, waartegen hij door zijn arbeid vooral het opgroeiend geslacht wil waarschuwen en wapenen.

„Wij staan voor het feit", aldus FOERSTER, „dat de moderne maatschappij geestelijk en zedelijk niet is opgewassen tegen de ongehoorde machtsmiddelen, die zij zelf door wetenschap en techniek op de wereld heeft losgelaten" [1]).

De menschen hebben zich door de resultaten der moderne techniek laten overbluffen en hebben gemeend, dat eerst nu de gulden eeuw voor ons aanbrak. Zij hebben te hard gejuicht bij ieder nieuw resultaat der wetenschap en hebben niet begrepen, dat die nieuw ontdekte wereld van krachten ook een veel grooter persoonlijke innerlijke kracht noodig maakte en dat bij gebreke daarvan het oogenblik zou komen, waarop die wereld zich tegen hen zou keeren. Het wordt dagelijks duidelijker, dat een zuiver technische cultuur een practische onmogelijkheid is [2]). Hoe smartelijk heeft de oorlog dit niet aan het licht gebracht en hoe is toen gebleken, hoe gevaarlijk het wapen der techniek is in de hand van een menschheid, die vergeten heeft, dat een beschaving, die niet begint met de heerschappij van den mensch over zich zelf, niet levenskrachtig, maar levensgevaarlijk is [3]).

Er is in de jaren, die voorbijgingen, van de intellectueele krachten veel gevergd en volgens de wet der ontwikkeling werden zij daardoor versterkt en verfijnd en bereikten zij een ongekende hoogte,

---

1) *Jugendlehre* S. 3.
2) A. W. S. 2.
3) *Erziehung und Selbsterziehung* S. 7. *Jugendlehre* S. 3.

maar de moreele krachten, die den wil moesten leiden, werden maar al te zeer veronachtzaamd met dit gevolg, dat alles, wat tot den opbouw van de innerlijke persoonlijkheid noodig was, schromelijk werd verwaarloosd. En dat, terwijl de moderne beschaving met haar prikkels den mensch steeds meer in verzoeking bracht, wijl zij in haar wezen eigenlijk niets anders was dan „de meest verfijnde cultiveering van de stoffelijke zijde van den mensch" [1]). Geen wonder dan ook, dat, bij gebrek aan alle metaphysiek en het verdwijnen van alle groote idealen geheele groepen van menschen hun ethische overtuigingen en begrippen verloren [2]). De diepere fundamenten van die overtuigingen immers waren reeds lang ondermijnd. De suggestieve kracht der traditie werkte nog wel een tijdlang na, maar een krachtige stoot, als de wereldoorlog was, was voldoende om te openbaren, hoe ver de zedelijke ontbinding reeds was gegaan [3]).

Toch teren wij nog in zeer veel opzichten op hetgeen onze voorouders ons aan traditioneel bezit medegaven. En daarbij denkt FOERSTER vooral aan die lange periode der Middeleeuwen, die ons vooruit was in de zorg voor het innerlijk leven. In dien tijd kende men den mensch zooals hij werkelijk was, wist men welk een „nest van slangen" het menschelijk hart was [4]) en daarom zorgde men er voor, dat niet alleen de voorstellingswereld, maar ook het geheele dagelijksche leven in een verheven symboliek de menschen ieder oogenblik herinnerden aan hun plicht tot heiliging [5]).

Met het wegvallen der traditie echter werden de sluizen voor de willekeur geopend en begon het geliefhebber op een terrein, dat de grondwaarheden van ons gansche leven raakte [6]).

Wel hebben zwakheid en hartstocht ons altijd in onze beste voornemens bedrogen, wel hebben te allen tijde de menschen in zinnelijke verblinding de heele wereld om zich heen vergeten — maar in vroeger tijden noemde men de zaak bij den naam. Maar nu is uit den roes een theorie, ja zelfs een nieuwe ethiek opgebouwd en het ergste is, dat dergelijke litteratuur door ernstige mannen au sérieux wordt genomen! [7]). Fel bestrijdt FOERSTER dan ook het individualisme, dat achter deze theorieën zich verheft — door

---

1) *Sexualethik und sexualpädagogik* S. 21.

2) *La coix et la crise actuelle de l'humanité*, page 7: „cette evolution scientifique et technique elle même, en concentrant l'entière énergie de l'homme sur la conquête du monde visible et sur l'investigation des lois d'ordre matériel, a fortiment contribué à créer cet état d'esprit qui nous a fait adorer et défier la réalité physique et abandonner toute réalité métaphysique.

3) *Sexualethik und Sexualpaedagogik* S. 145.

4) *Erziehung und Selbsterziehung* S. 13.

5) *Jugendlehre* S. 1.

6) *Autorität und Freiheit* S. 8. S. 50.

7) *Sexualethik und Sexualpädagogik* S. 59. S. 67.

AUGUSTE COMTE de „westersche ziekte" genoemd [1]) — en dat in den grond niet anders is dan de heerschappij van het ongebreidelde dilettantisme op het terrein van het zedelijk leven, wat hoogst gevaarlijk is, omdat de mensch zich dan niet meer oriënteert naar het groote geheel des levens, maar naar een klein gedeelte, naar hetgeen vlak voor de hand ligt [2]).

Nergens blijkt dat meer dan op het gebied der sexueele ethiek. De leuzen „recht op moederschap", „recht op geslachtsleven" zijn ons allen bekend. Met heilige verontwaardiging komt FOERSTER tegen deze theorieën op [3]) en de theorie van „het zich uitleven" die in onze dagen door velen verdedigd wordt, zoowel door idealisten als door grove realisten [4]), vindt in FOERSTER een vurig bestrijder [5]).

Wordt de mensch losgemaakt van die eene groote autoriteit, die de vaste lijnen aangeeft voor levenskennis en zelfopvoeding, treedt het eigen ik in de plaats van de groote zedelijke macht, die uit verheven tradities spreekt, dan buigt men voor allerlei kleine autoriteiten. Zoo zien wij NIETSCHE, HAECKEL, MARX of ELLEN KEY bij talloos velen de plaats der oude autoriteit innemen. Wij hebben dan niet de keuze tusschen autoriteit en vrijheid, maar tusschen ware en valsche autoriteit. Dan heerscht de autoriteit van den dag, dan worden mode-grootheden aangebeden, wier altaren vandaag worden opgericht, om morgen weer omver te worden geworpen [6]).

Dat nog niet alles in elkaar gezakt is, vindt zijn reden in het feit, dat wij nog grootendeels teren op oude tradities. Niemand heeft dat scherper gezien dan NIETSCHE, die dit individualisme tot het einde toe heeft durven doordenken en doorlijden [7]).

Zoo staan wij in onze dagen met de opvoeding wel voor zeer groote moeilijkheden. Het meer en meer technisch worden van onze cultuur eischte een versterking van de karaktervormende eigenschappen. In plaats daarvan kwam steeds toenemende karakterloosheid. Wat ons nog restte aan zedelijke traditie, werd ondermijnd. Een vaste autoriteit, waarop wij als op een lichtboei konden aansturen, werd weggenomen en in plaats van bezieling door hooge idealen kwam louter techniek en intellectualistische verstijving, in plaats van zeker, doelbewust streven, verwildering en verwar-

---

1) *Autorität und Freiheit* S. 9.
2) A. W. S. 8.
3) *Sexualethik und Sexualpädagogik* S. 24 ff.
4) *Autorität und Freiheit* S. 39. S. 48.
5) *Erziehung und Selbsterziehung* S. 148.
6) *Autorität udd Freiheit* S. 32, 62.
7) A. W. S. 43 ff. S. 88.

ring. Als gevolg daarvan kwam meer en meer de toestand van onderwerping van de wereld des geestes aan de wereld der stof hetgeen voor ons allen beteekende een steeds meer gebonden worden aan onze zinnen en driften. Zoo staan wij, volgens FOERSTER, aan den vooravond van, of leven reeds midden in een totale zedelijke verwording, waarvan het einde nog niet is te overzien.

Dat is de wereld, waarin FOERSTER met zijn pogingen tot vernieuwde karaktervorming wil doordringen. Hij voelt, dat hij dat doen móét en dat gevoel van verantwoordelijkheid en plicht geeft hem den onvermoeiden ijver, om zijn gedachten in de harten zijner lezers te doen postvatten.

Hoe is het nu mogelijk in de chaotische verwarring onzer dagen orde te scheppen, waar vinden wij het licht, waarop wij in deze duisternis als op een vast punt kunnen aansturen? Bestaat er voor ons menschen der twintigste eeuw nog een dergelijk vast punt? Hebben wij niet voor goed met alle autoriteit gebroken?

Dat zijn vragen, die FOERSTER voortdurend bezig houden. Het geheele eerste gedeelte van zijn „Autorität und Freiheit" gebruikt hij om aan te toonen, hoe onjuist de meening is, dat met het op zij zetten van alle autoriteit en traditie tegelijk alle onwaar vooroordeel verdwijnt.

Integendeel, het is naar zijn meening onmogelijk het verstandelijk en zedelijk oordeel „vrij te houden van storende invloeden" [1]) zonder eenige objectieve autoriteit.

Ons zedelijk oordeel loopt immers steeds gevaar onder den invloed te komen van het eigenbelang, b.v. om ons debet te verkleinen en het credit te vergrooten [2]). Daarom acht FOERSTER een zelfstandige wetenschappelijke Ethiek dan ook een illusie [3]). Van oudsher waren het de „zieners", die ons op zedelijk gebied tot diepere kennis brachten, niet de „denkers".

Wil de mensch over de diepste levensproblemen werkelijk vrij, d.i. „vrij van storende invloeden", leeren denken, dan moet hij zich uit eigen beperktheid losmaken [4]), want wie werkelijk weet, wat vrijheid is, zal niet anders begeeren dan gebonden te zijn daar, waar ongebondenheid hem en anderen in gevaar zou brengen [5]). Daarom heeft onze tijd meer dan ooit noodig een autoriteitspaedagogiek, die den meest intiemen tegenstand van de individueele

---

1) *Sexualethik und Sexualpädagogik* S. 9.
2) *Autorität und Freiheit* S. 27.
3) A. W. S. 15.
4) A. W. S. 35.
5) *Sexualethik und Sexualpädagogik* S. 43.

ziel weet te overwinnen en in de taal van vrijheid en van persoonlijk leven gehoorzaamheid van ons vraagt" [1]).

Zoo staan wij voor het volgende dilemma: òf wij moeten iets als autoriteit erkennen, wat buiten den horizon van ons kennen ligt, òf wij moeten besloten blijven binnen het beperkte gebied van ons eigen bestaan [2]). FOERSTER kiest onvoorwaardelijk het eerste. Zooals wij moeten leeren luisteren naar onze dichters die spreken, waar wij stamelen en in hun spreken ons opwekken uit onze onbewustheid [3]), zoo, zegt FOERSTER, moeten wij tegenover die autoriteit komen te staan, receptief, zooals een gevoelige plaat, die de lichtindrukken van den sterrenhemel weergeeft. Leeren luisteren, leeren zwijgen [4]), eerbied hebben [5]), daar begint het mee. Wij kunnen toch onmogelijk alles van voren af aan doordenken en ervaren, wat eeuwen vóór ons doordacht en doorleefd is [6]). En in dat stilworden, in dat zwijgen en luisteren naar die autoriteit ervaren wij haar heilzamen invloed als verzoening n.l. van autoriteit en vrijheid, zooals AUGUSTINUS het uitdrukt: „gij waart in mij, maar ik was buiten mij" [7]).

Waar vinden wij nu die autoriteit, wier objectiviteit ons bewaart voor de dwalingen van ons subjectieve denken, gevoelen en willen? FOERSTER antwoordt: In „die Uebereinstimmung(!) der Weisen aller Völker und Zeiten" [8]), „die groszen Genien der Menschheit" [9]), „die Weltueberwinder" [10]), „die groszen Seelen aller Zeiten" [11]), „die wahrhaft groszen Seelen" [12]). Maar daarbij blijft hij niet staan, want al deze „grooten" wijzen verder en, zij het ook de een meer en de ander minder, zij allen brengen ons toch in de richting van het Christendom, dat in Jezus verpersoonlijkt, *de* autoriteit bij uitnemendheid is, ja dat eigenlijk de eenige autoriteit is [13]), die opgewassen is tegen de „Tausendfaltige Suggestion der Gesellschaft" [14]).

In hoeverre er hier, wanneer FOERSTER het hoogste gezag ontleent

---

1) *Autorität und Freiheit* S. 52.
2) A. W. S. 52.
3) A. W. S. 60.
4) A. W. S. 59.
5) A. W. S. 57.
6) A. W. S. 100.
7) A. W. S. 61.
8) *Jugendlehre* S. 404, als zoodanig noemt hij daar Christus, Buddha en Plato.
9) A. W. S. 481.
10) *Sexualethik und Sexualpädagogik* S. 147.
11) *Schuld und Sühne* S. 62.
12) *Christus und das menschliche Leben* S. 5.
13) Reeds in 1914 schreef hij: „Was bleibt von Christus, wenn ich das tiefe Mysterium vom Sohne Gottes nicht annehme? Christus wird dann bald mit KANT, GOETHE, SCHILLER auf eine Stufe gestellt, und schieszlich sogar „ueberholt und veraltet gehalten" *Autorität und Freiheit* S. 68.
14) *Schule und Charakter* S. 457.

aan Jezus Christus, sprake is van een zekeren groei en in hoeverre hij aan Jezus Christus ook werkelijk het hoogste gezag in de opvoeding toekent, daarover spraken wij reeds in het vorige hoofdstuk en zullen wij nog in het volgende spreken. Maar het doel, dat hij met zijn paedagogiek beoogt, is, dit Christendom weer in eere te herstellen en een menschheid, die daarvan tot haar eigen onnoemlijke schade vervreemd is, weer zoover te brengen, dat zij Hem als haar eenigen Leidsman aanvaardt.

En toch, hoewel hij dit als zijn taak ziet en hoewel hij het gezag, waarmede deze „grooten" bekleed zijn aan Jezus Christus ontleent en hoewel hij de centrale plaats in de opvoeding weer aan Jezus Christus wil toegekend zien, acht hij daar naast eveneens noodig het bemoedigend voorbeeld van persoonlijkheden, die dichter bij ons zwakke en dwalende menschen staan en toch tot de grootst mogelijke innerlijke vrijheid kwamen en daarmede bedoelt hij dan vooral de heiligen der roomsche kerk. Want in dezen zin zijn de heiligen juist ook paedagogisch van onvergelijkelijke beteekenis, dat zij het voorbeeld van Christus naar „de meest verschillende richtingen aanschouwelijk maken en het met het menschelijk leven verbinden" [1]).

Het ascetisch levensideaal, in hen tot uiting gekomen, is volgens FOERSTER „die leer en levenspractijk, welke de ascese niet slechts als overgangsperiode der zelfopvoeding beschouwt, maar het als iets noodzakelijks en verdienstelijks opvat, dat er menschen geweest zijn en nog zijn, die op een bepaald gebied zich onthouden niet om het natuurlijke leven te vernederen, maar om het te zegenen en voor ontaarding te behoeden door een heroïek voorbeeld van zielskracht" [2]). Dit voorbeeld van onthouding is, zooals hij zegt, niet bedoeld als een „aanslag op het leven", maar als „een arbeid voor het leven": „tegenover de geweldige macht van de zinnen, van het goud, van eer en aanzien heeft de mensch noodig de suggestieve kracht der onaantastbare heiligheid, die zich van dat alles heeft losgemaakt, of zooals het in de Middeleeuwen heet, de zwarte magie der daemonen kan slechts door de witte magie van het Christendom worden overwonnen" [3]).

Als zoodanig noemt hij b.v. KATHARINA ADORNA VAN GENUA [4]), MARIA [5]), de heilige ELISABETH [6]) e.a., die niet leefden, om den menschen de aardsche genoegens te vergallen, maar om te waar-

1) *Sexualethik und Pädagogik* S. 148.
2) A. W. S. 144.
3) A. W. S. 148.
4) *Christus und das menschliche Leben* S. 35.
5) A. W. S. 148 ff.
6) *Sexualethik und Sexualpädagogik* S. 154 ff.

schuwen tegen de gevaren van misbruik, onmatigheid en overschatting. Ook van dezulken geldt: „zij namen op zich de schuld der wereld en zij offerden zooveel, omdat anderen zoo weinig offeren" [1]). Dat er menschen zijn, die vrijwillig afzien van de goederen dezer wereld, versterkt den ernst en de beteekenis der geestelijke wereld [2]).

Om die reden heeft hij ook waardeering voor de kloosters [3]). Het is wel is waar moeilijker te midden van de wereld rein te blijven, maar dat bereikten slechts enkele, geniale heiligen. De monnikenstand maakt het eenvoudiger menschen, die minder zedelijke kracht bezitten, gemakkelijker dien toestand van innerlijke rust te bereiken [4]).

Hij ziet ook in het klooster *de* oplossing van het vraagstuk van de ongehuwde vrouw [5]). Ook is hij uit den aard der zaak een warm voorstander van het coelibaat [6]). Juist de menschen, zegt hij, die in deze materialistische wereld leven, verlangen er naar iemand te ontmoeten, die zich van de wereld verre houdt. Het protestantisme zal dan ook in dit opzicht zijn houding moeten wijzigen of zal aan zijn afwijzende houding sterven [7]).

Zoo vindt het Christelijk levensideaal via het voorbeeld der heiligen, der monniken en der priesters zijn weg tot de menschen, zonder zich door de aanraking met de wereld te besmetten. Zóó wordt het een tastbare norm, een zichtbare autoriteit, een symbool, „niet alleen van wat moet, maar ook van wat kan" [8]).

De handhaafster nu van die autoriteit is de kerk. Haar bevoegdheid, die zich uitstrekt op het terrein van het zedelijk en godsdienstig leven, behoeft daartoe echter niet beperkt te blijven. In de eerste plaats moet zij absoluut gezag hebben bij de interpretatie van geloofszaken, dus in de eerste plaats bij de exegese van den Bijbel. „Zij moet tegenover alle pogingen, om het beeld van Christus in den Bijbel te vervalschen, het mysterie van den Zoon Gods bewaren, zooals de groote persoonlijkheden der kerk met hun diep inzicht en menschenkennis het eenstemmig hebben opgevat en beleden" [9]). De groote meerderheid der menschen heeft die vaste leiding bij de interpretatie van den bijbelschen Christus noodig [10]).

---

1) *Sexualethik und Sexualpädagogik* S. 153.
2) A. W. S. 156.
3) A. W S. 157 ff.
4) A. W. S. 159.
5) A. W. S. 161 ff.
6) A. W. S. 166. ff.
7) A. W. S. 171.
8) A. W. S. 149.
9) *Autorität und Freiheit* S. 68.
10) *Autorität und Freiheit* S. 73 ff.

Zoo zal dus de kerk in de eerste plaats haar gezag moeten doen gelden in vragen van tekst-kritischen en van historisch-kritischen aard [1]). Alleen zij toch hebben het recht van exegese, wier ziel leeft in een bijzonder nauwe aanraking met het geheimvolle, geestelijke leven der Heilige Schrift en die daarin de traditie der kerk hooghouden.

Niet alleen hier echter moet de kerk haar autoriteit tegenover de wetenschap doen gelden, ook de natuurwetenschappen mogen er maar niet op los theoretiseeren [2]). Een sterke tegendruk van de zijde der oude wereldbeschouwing is vooral hier zeer heilzaam. Die mag wel eens te sterk zijn geweest, noodzakelijk blijft zij in ieder geval, mits slechts de kerk haar grenzen van bevoegdheid kent [3]). Zóó opgevat is de christelijke religie „ het kruid, dat bij de wetenschap het bederf weert".

In de derde plaats heeft de kerk ook haar sociale taak. Zij heeft de maatschappij te behoeden voor de gevaren van haar eigen machtsconcentratie. Slechts de „Vicarius Christi" was tegen den „Divus Caesar" opgewassen [4]).

Niet dat FOERSTER aan onze afgevallen maatschappij een kerkelijke autoriteit wil opdringen, want de strengste scheiding tusschen kerk en staat kan in bepaalde tijden een onvermijdelijke practische noodzakelijkheid zijn [5]) en daarin mag men maar zoo ineens geen verandering brengen, maar evenals bij de wetenschap, is ook hier een voortdurend corrigeerende invloed van de zijde der kerk zeer gewenscht.

Het is niet moeilijk te raden, welke kerk hem tot deze gedachten het meest inspireerde. De roomsche kerk. Op verschillende punten staat hij echter zeer kritisch tegenover haar. Hij heeft tegen haar verschillende ernstige grieven. In de eerste plaats verwijt hij haar, dat zij zich zelf geïsoleerd heeft door eenzijdig den nadruk te leggen op het pauselijk gezag, waartegenover niet is komen te staan een evenredig recht, om vrij eigen meening te mogen uiten. Zoo heeft zij in de tweede plaats verzuimd, de in haar sluimerende krachten te wekken [6]), waardoor de mogelijkheid van groei en van aanpassing aan de veranderde toestanden zeer is verminderd. Verder heeft zij van de wereldlijke staatsinrichting een allesoverheerschende zucht tot bureaucratische reglementeering overgenomen [7]).

---

1) *Autorität und Freiheit* S. 79 ff.
2) A. W. S. 91.
3) A. W. S. 91.
4) A. W. S. 112.
5) A. W. S. 117.
6) A. W. S. 128 ff.
7) A. W. S. 132.

Deze en dergelijke dingen verwijt hij de kerk van Rome.

Men mag dus met het oog op deze kritiek niet zeggen, dat hij in de tegenwoordige roomsch-katholieke kerk zijn ideaal ziet. Er zweeft hem iets anders voor den geest, ook al is het moeilijk precies te zeggen, wat hij eigenlijk bedoelt.

Hij denkt aan een ideëele, universeele kerk, ongeveer zooals hij zich de vóór-protestantsche roomsch-katholieke kerk voorstelt, die alles omvat, wat zich Christen noemt en binnen wier grenzen allerlei individueele verschillen, ja zelfs tegenstellingen mogelijk zijn. Wanneer het principe van universaliteit weer werd hooggehouden, zou dit aan de kracht en aan het gezag der kerk ten goede komen. Juist de groote stijl der Christelijke eenheid in de Middeleeuwen, het sterke en alles doordringende verlangen der toenmalige kerk naar veelzijdigheid, heeft haar gezag in dien tijd gevestigd [1]). Universaliteit toch vereischt, dat aan alle groote en echte behoeften van de in Christus vereenigde zielen de grootst denkbare ruimte van beweging gelaten wordt. Eerst wanneer er uit hoofde van haar universaliteit ook ernstige woordvoerders der minderheden op invloedrijke plaatsen geroepen worden, eerst dan is het principe der autoriteit voor individualistische isoleering gevrijwaard. Zoo zal men b.v. dienen te erkennen, dat bij Luther, ondanks al zijn dwalingen, vele van zijn eischen toch rechtstreeks uit het Christelijk geweten voortkwamen en dat het verloren terrein niet door smaad, maar door eerlijke erkenning zijner bezwaren weer opnieuw door de kerk kan worden veroverd [2]). De kerk moet het aandurven alle kleinzieligheid over boord te werpen en los te laten alles, wat zij uit de politiek-sociale gezagspractijk van de wereldlijke machten heeft overgenomen; dus zoo consequent mogelijk opgeven alles, wat stamt uit de bureaucratische regeeringspractijk en den politieachtigen veiligheidsdienst van den staat [3]).

Wel heeft de opvoedende kracht van de kerk met de autoriteit van den staat gemeen het mannelijke element, de onbuigzaamheid der wet, der objectieve orde, maar haar eigenlijke macht ligt elders. Die berust veeleer in het element van het „eeuwig vrouwelijke", de belichaming van den geest van Maria, „die diepste moederliefde, die in haar voorbede den dwalenden mensch aanneemt en zich helpend en beschermend tot hem nederbuigt, gelijk dat in de kroning van Maria door Christus en de symbolische gelijkstelling van de kerk met de voorbiddende Maria wordt uitgedrukt" [4]).

---

1) *Autorität und Freiheit* S. 130.
2) A. W. S. 145.
3) A. W. S. 158.
4) A. W. S. 160.

Hervorming dus in dezen zin, dat de tegenwoordige kerk tot haar universaliteitsprincipe terugkeere en daarmee in zich opneme veel, zoo niet alles, wat op het oogenblik buiten haar muren zich geestelijk tracht te voeden; uit haar midden wegdoe alles, wat daaraan in den weg staat; met vrouwelijke mildheid sta tegenover andersdenkenden, en in zooverre terugkeere tot de vóór-protestantsche universeele kerk. Dat is het, wat FOERSTER ziet als den eenig mogelijken weg, om de kerk weer de plaats te geven, waarop zij krachtens haar historie aanspraak maakt.

Zoo ziet FOERSTER feitelijk twee tegengestelde werelden. Aan den eenen kant de wereld van het zinnelijke, de overheersching van de techniek, van de materie, die den mensch gevangen houdt en de menschheid bracht tot onderworpenheid en daardoor tot de grootst mogelijke zedelijke willekeur en verwildering. En aan den anderen kant de wereld des geestes, het geestelijk-zedelijk ideaal in Christus verpersoonlijkt, door de heiligen veraanschouwelijkt en door het gezag van de kerk gehandhaafd. En deze twee staan feitelijk los van elkaar. Taak der opvoeding is nu om ze tot elkaar te brengen en het eene te verheffen zonder het andere omlaag te halen.

En zoo komen wij dan, als wij het tot nu toe besprokene mogen beschouwen als een uiteenzetting van Foerster's levens- en wereldbeschouwing, tot zijn eigenlijke paedagogiek, al is ook bij de uiteenzetting van dit eerste veel reeds implicite gegeven van wat later nader wordt uitgewerkt.

In de practijk der opvoeding gaat FOERSTER geheel anders te werk, dan zijn strenge gezagsbegrippen zouden doen vermoeden. In plaats van nu van dit hoogste, kerkelijk gewaarborgde gezag zijn ethische en religieuze waarden langs deductieven weg af te leiden en ze door dit gezag gesteund in de opvoeding te doen gelden, bewandelt FOERSTER in de practijk van de opvoeding den tegenovergestelden weg, waarop hij zonder zich veel om dat gezag te bekommeren, geheel inductief te werk gaat en wel op deze wijze, dat hij, aanknoopende bij hetgeen hij in het kind aanwezig vindt, wil uitkomen, waar hem zijn strenge autoriteitsbegrippen brachten.

Als eersten, ja feitelijk als eenigen eisch stelt FOERSTER tegenover de karakterloosheid onzer dagen [1]) voorop: karaktervorming, vorming van de persoonlijkheid. In de algemeene behoefte in onze dagen aan karaktervorming ziet hij dan ook een eerste, zij het ook

---

1) *Christus und das menschliche Leben* S. 17.

nog zwak protest van de ziel tegenover de ondragelijke overheersching van de uiterlijke wereld [1]).

Hij verstaat onder vorming van de persoonlijkheid vorming van de geheele persoonlijkheid, niet van één functie der ziel — b.v. den wil [2]) — evenals hij met karakter niet iets enkelvoudigs bedoelt, maar „een veelheid van voorhanden zijnde factoren, die door de opvoeding tot harmonische ontwikkeling moeten worden gebracht" [3]) d.w.z. tot een toestand van vrede, waarin al wat zinnelijk in ons is, aan den geest is onderworpen. Dat is de werkelijke harmonie, waartoe karaktervorming moet leiden [4]).

Opvoeding is dus dat het psychologisch gegevene zóó worde beinvloed, dat ten slotte de geest heerschappij voert over de stof. Daarbij legt FOERSTER vooral op drie dingen den nadruk. In de eerste plaats moet de opvoeder zich zelf opvoeden, in de tweede plaats moet hij „doelbewustzijn" hebben en in de derde plaats moet hij „realist" zijn.

Waar opvoeden niets anders is dan leiding geven aan het psychologisch proces, dat het gevolg is van den invloed van den éénen mensch op den anderen [5]), daar spreekt het vanzelf, dat het bij de opvoeding in de eerste plaats op den persoon van den opvoerder aankomt en dat deze dus moet beginnen *zich zelf op te voeden* [6]). Slechts wanneer hij zich met alle kracht toelegt op de opvoeding van zijn eigen persoonlijkheid, wordt hij bewaard voor farizeïsme en schoolmeesterij enz. [7]).

In de tweede plaats is noodig, dat hij zich ten volle bewust zij van zijn *doel* [8]). Hij moet weten wat hij wil, weten waartoe hij opvoedt. Eerst wanneer hij een vast doel voor oogen heeft, leert hij onderscheiden en leert hij ook bij de kinderen de zedelijke daden in het juiste licht zien, herkent hij ook bij hen, wat er werkelijk goed is en wat niet [9]).

En dat FOERSTER dat doel niet zoekt bij „de tegenstrijdige richtingen van het moderne denken" maar bij de traditie van de kerk met haar „onvergelijkelijke menschenkennis en haar geloofskracht, die op een onwrikbaar doel gericht is" [10]) behoeft, na hetgeen wij daarover boven schreven, niet te bevreemden.

---

1) *Erziehung und Selbsterziehung* S. 5.
2) A. W. S. 125.
3) A. W. S. 18.
4) *Christus und das menschliche Leben* S. 19.
5) *Erziehung und Selbsterziehung* S. 16.
6) A. W. S. 15 ff.
7) A. W. S. 374 f.
8) A. W. S. 65.
9) A. W. S. 69.
10) *Autorität und Freiheit* S. 170.

Echte opvoeding zal uit allerlei minder belangrijke doeleinden dit doel als het eenig ware naar voren brengen [1]). Eerst als dat gelukt zal de karaktervorming de overwinning blijken te zijn van het absolute over het betrekkelijke, van het categorische over het hypothetische [2]).

In de derde plaats moet de opvoeder *realist zijn* [3]). Zooals een dokter een goede diagnose aan de behandeling moet laten voorafgaan, zoo moet een opvoeder vóór alle dingen den diepsten grond van alle karakterloosheid hebben leeren kennen [4]), niet bij uitwendige symptomen blijven staan, maar doordringen tot de grondmotieven van de verkeerde handeling [5]) in één woord gezegd, verstaan wat werkelijk „zonde" is.

Juist dat zondebegrip ontbreekt tegenwoordig den meesten opvoeders, die meenen met wat wilsgymnastiek te kunnen bereiken, wat slechts verwacht mag worden als resultaat van innerlijke heiliging [6]). Denzulken houdt hij voor het woord van ANSELMUS: „nondum considerasti, quanti sit ponderis peccatum" [7]).

Hij zelf heeft in de sloppen en stegen van Zürich leeren begrijpen, wat zonde en wat erfzonde is [8]), n.l. „het volkomen één zijn met de aardsche machten en driften, het verraad van de ziel aan haar eeuwige bestemming" [9]).

Dat moet ook de opvoeder inzien vóór hij werkelijk tot opvoeden komt. Daarbij mag hij wel een open oog hebben voor de omstandigheden, maar dit mag hem niet verleiden, gelijk dit het geval is bij vele moderne psychiaters en criminalisten, de schuld te verkleinen en op die omstandigheden al den nadruk te leggen [10]). Erkennen moet hij, dat het menschelijk hart een „nest van slangen" is en dat de mensch zelf voor zijn daden verantwoordelijk is. [11]).

Zooals FOERSTER de menschheid ziet, ziet hij dus ook den individu, tegenover wien de opvoeder zich geplaatst ziet. Dat wil echter niet zeggen, dat naar zijn oordeel in den mensch niet een goede kern zou zijn overgebleven [12]). Integendeel juist op die goede kern komt

---

1) *Erziehung und Selbesterziehung* S. 73.
2) A. W.S. 14.
3) A. W. S. 58 103.
4) A. W. S. 24.
5) A. W. S. 60.
6) A. W. S. 57.
7) A. W. S. 12.
8) *La croix et la crise* p. 12.
9) *Erziehung und Selbsterziehung* S. 59.
Schule und Charakter S. 276.
10) *Schuld und Sühne*, S. 68 ff.
11) A. W. S. 62. *Erziehung und Selbsturziehung* S. 13.
12) *Schule und Charakter* S. 276.

het voor den opvoeder aan. „Realist zijn" wil zeggen: open oog hebben, zoowel voor het verdorvene als voor het goede in den mensch.

Als FOERSTER dan ook na deze drie voorwaarden voor den opvoeder te hebben toegelicht, gaat zeggen, hoe hij zich dan verder die opvoeding voorstelt, knoopt hij vooral aan deze laatste voorwaarde aan, volgens welke de opvoeder rekening moet houden zoowel met het goede als met het kwade in den mensch en begint hij dienovereenkomstig zelf met scheiding te maken tusschen deze beide elementen. „Erziehung bedeutet Auslese", zegt hij, d.i. uit de volheid van het gegevene bij een karakter moet men er het positieve uithalen, om het straks uit te spelen tegen het negatieve [1]).

Want eerst wanneer hij in een kind deze positieve en negatieve eigenschappen goed heeft leeren onderscheiden, kan hij den volgenden stap doen, overeenkomstig het woord van KANT „dasz man niemand besser machen kann als mit dem Rest des Guten der in ihm ist". Hij moet nu het aangeboren slechte met het aangeboren goede gaan bestrijden [2]). Het principe aan de biologie ontleend, n.l. het z.g. „omvormen door functioneele prikkels", op grond van het verschijnsel, dat bepaalde organen toenemen of afsterven, naarmate zij al of niet worden gebruikt, geldt ook voor de opvoeding [3]), waar de opvoeder met opzet sommige neigingen en eigenschappen niet tot uiting moet laten komen, om ze langzamerhand te doen afsterven [4]) en andere juist dubbel aan het werk moet zetten, om ze in kracht te doen toenemen. Het komt dus hierop neer, dat de opvoeder bewust doe, wat in andere gevallen bepaalde levensomstandigheden als succes, verdriet, tegenspoed, ziekte, huwelijk, voorspoed, enz. onbewust doen [5]).

In de pathologische therapie, waaraan FOERSTER deze gedachten ontleent, heeft men dit principe reeds lang met veel succes toegepast [6]). Men ziet daar reeds lang in, dat men een ontaarden wil niet kan klein houden of ombuigen onder een sterke uiterlijke tucht [7]), maar dat men moet trachten op te sporen het kleine nog aanwezige korreltje goed, om dan daar aan vast te houden en dat te gaan ontwikkelen. Op deze zelfde wijze stelt FOERSTER tegen-

---

1) *Erziehung und Selbsterziehung* S. 18.
2) *Schuld und Sühne* S. 132.
3) *Erziehung und Selbsterziehung* S. 19. *Schule und Charakter* S. 381.
4) *Jugendlehre* S. 674.
5) *Erziehung und Selbsterziehung* S. 19.
6) A. W. S. 21.
7) *Schuld und Sühne*. S. 133.

over alle „Depressionspädagogik" [1]) zijn „Ermutigungspädagogik"[2]) d.w.z. „Aanknoopen bij het aanwezig positieve, in plaats van den nadruk te leggen op hetgeen niet voorhanden is [3]). Men moet b.v. een leugenachtig kind geen leugenaar noemen, maar men moet het toonen, dat de leugen slechts een afdwaling van zijn eigen wezen is [4]), zooals DOSTOJEWSKI zegt: „een eervolle behandeling kan zelfs hem weer overeind helpen, in wien het beeld Gods vrijwel verdween" [5]). Deze aanmoedigingspaedagogiek is geenszins ident met wat mannen als PAYOT en LEVY verstaan onder karakteropvoeding en wat in hoofdzaak is de opvoeding van den wil [6]). Integendeel deze aanmoediging richt zich niet in de eerste plaats op den wil, zij tracht, zooals FOERSTER dat uitdrukt, „de hoogere zielskrachten op te wekken"[7]). De z.g. „wilspaedagogen" zien volgens hem over het hoofd, dat de wil slechts een functie is van de psyche in haar geheel en dat die wil dus dan alleen kan worden versterkt, wanneer de geheele ziel, waarvan hij een functie is, door de opvoeding krachtiger wordt [8]). Om de beïnvloeding van de geheele psyche is het FOERSTER juist te doen in zijn aanmoedigingspaedagogiek.

Wel zijn er volgens hem gevallen, waar het daemonische zóó de overhand heeft, dat hier alleen „radicale bekeering" helpt, maar ook daar gaat het niet om een volledige uitschakeling van de aangeboren natuur, maar „om het opwekken van tot nu toe latent gebleven krachten" [9]). Zijn die latente krachten er niet, zooals wel eens voorkomt, dan kan de *opvoeder ook niets uitrichten* [10]).

Ja, FOERSTER gaat zelfs nog een stap verder, wanneer hij niet alleen van „latente krachten" en van een „goede kern" spreekt, die er ondanks de verwoestende macht van de zonde nog in den mensch is overgebleven, maar met TERTULLIANUS zegt, dat: „de menschelijke ziel christinne is van nature" [11]).

Dit interpreteert hij dan aldus: „Diep in den mensch verborgen leeft het verlangen naar de heerschappij van zijn geestelijke krachten over lichaam en zinnen." De opvoeder heeft dus, wanneer hij maar juist weet te kiezen en de goede snaar weet aan te raken,

1) cf. het voorbeeld dat FOERSTER noemt (E. u. S. S. 46) van een onderwijzer, die een jongen zegt, dat er 1500 millioen menschen op de wereld zijn en dat hij daarvan de domste is.
2) *Schule und Charakter* S. 400 ff.
3) *Erziehung und Selbsterziehung* S. 25.
4) A. W. S. 47.
5) A. W. S. 47.
6) A. W. S. 125.
7) A. W. S. 37.
8) A. W. S. 124.
9) A. W. S. 53, 54.
10) A. W. S. 55, 20.
11) *Schule und Charakter* S. 273 f.

te rekenen op de volledige medewerking van het kind, omdat hierbij het eigenbelang van het kind, maar dan genomen in edelen zin, in het spel is" [1]). Het gaat er maar om, dat eigenbelang op te wekken of beter nog, de snaar aan te roeren, waardoor de „anima naturaliter christiana" uit haar sluimer wordt gewekt.

Dit wil FOERSTER in de eerste plaats doen, door wat hij noemt „inspiratie" van den wil en in de tweede plaats door (positieve en negatieve) oefening van den wil [2]).

Moge het op het eerste gezicht ook vreemd schijnen, dat FOERSTER, nadat hij zich met nadruk verzet heeft tegen „wilspaedagogen" als PAYOT en LEVY, zoodra hij zelf met opvoedingsvoorstellen komt, ook begint met inspiratie van den *wil*, toch is dit bij hem iets anders. In de eerste plaats verwijt hij PAYOT en LEVY, dat zij juist bij hun wilsopvoeding die „inspiratie" veronachtzamen [3]) en louter „wilsgymnastik" geven [4]). En in de tweede plaats maakt FOERSTER onderscheid tusschen een peripheren en een centralen wil. De centrale wil correspondeert met de goede kern van den mensch, leeft van uit de diepten van het geestelijk leven, terwijl de periphere wil correspondeert met de lagere natuur en door de zinnelijke wereld wordt beheerscht [5]). De inspiratie nu moet er op gericht zijn, om dezen centralen wil over de periphere impulsen te doen zegevieren, richt zich dus eigenlijk tot de psyche in haar geheel en niet tot een functie daarvan en knoopt dus in de eerste plaats aan bij de goede kern in den mensch, de anima naturaliter christiana [6]).

Deze inspiratie kan alleen uitgaan van idealen, die in staat zijn het edelste in ons te wekken, want daarom gaat het hier. Diep in ons sluimert het verlangen van de onsterflijke ziel, om uit de knellende banden, waarin zij door haar inwonen in de stof is besloten, te worden verlost. Zooals b.v. uitkomt in TANNHAÜSER. In de ziel van TANNHAÜSER gaat, wanneer hij in aanraking komt met ELISABETH, het goddelijk element weer leven, dat zichzelf in haar erkent. Zoo ontwaakt de verdoolde tot nieuw leven en begint de lang verdorde twijg opnieuw te groenen [7]). Wat ELIZABETH hier doet voor TANNHAÜSER, dat moet het inspireerende voorbeeld doen voor de menschelijke ziel. Alles wat in staat is, om tot deze inspiratie van den wil mede te werken, speelt daarbij een rol, n.l. de heiligen, van wie de „suggestieve kracht bij uit-

1) *Schuld und Sühne* S. 132.
2) *Erziehung und Selbsterziehung* S. 123 ff.
3) A. W. S. 125, 37.
4) A. W. S. 57, 18.
5) *Schule und Charakter* S. 263. *Erziehung und Selbsterziehung* S. 135.
6) *Erziehung und Selbsterziehung* S. 135.
7) *Erziehung und Selbsterziehung* S. 55.

nemendheid" uitgaat of, gelijk FOERSTER het uitdrukte, de „witte magie", waardoor alleen de „zwarte magie der daemonen" kan worden gebroken [1]), verder in 't algemeen de religie, waarvan hij zegt, dat zij, gelijk de krijgstucht in oogenblikken van gevaar, de menschen inspireert, zoodat zij, boven alle zelfzucht verheven desnoods tegen eigen begeerten ingaan [2]). En eindelijk, maar niet het minst, de persoon van Jezus Christus. Meer dan iets of iemand anders is Hij in staat de sluimerende ziel uit haar verdooving te wekken [3]) en zóó te inspireeren, dat zij nu zelf aan haar verlossing gaat medewerken [4]), waarbij het blijken zal, dat de menschelijke geest zijn vleugels eerst gaat uitslaan, wanneer hij eeuwigheid en oneindigheid om zich voelt [5]).

Deze inspiratie is dus het punt bij FOERSTERS paedagogische beschouwingen en raadgevingen, waarbij alles wat hij te voren gezegd heeft aangaande het bestaan van een objectieve wereld — die in Jezus Christus, de heiligen, de kerk enz. draagster is der zedelijke normen — duidelijk te voorschijn treedt. Maar het schijnt wel, of hij de onbewegelijkheid van deze objectieve wereld door deze inspiratiegedachten prijs geeft en verandert in een positieve actieve kracht ten goede, die van buiten af in de opvoeding ingrijpt. Zoo schijnt er van zijn „inductieve methode" niet veel over te blijven. FOERSTER omzeilt de moeilijkheid door te zeggen, dat deze kracht, deze inspiratie, niet mag worden iets, dat van buiten af wordt opgelegd, maar moet aanknoopen bij het meest innerlijke verlangen in den mensch, om zich te bevrijden van de tirannie der eigenwilligheid en sterk te worden in de heerschappij over den zinnelijken individu [6]).

Hoe is dat mogelijk? Het antwoord ligt in het boven aangehaalde woord van TERTULLIANUS: „Anima naturaliter christiana". De ziel, die zelf „christinne is van nature" wil niets liever dan zich richten naar datgene, wat zij in die idealen, in de heiligen, in Jezus Christus verpersoonlijkt ziet. Daarbij moet het Christendom dus in zijn inspireerenden invloed aanknoopen, dan wordt het allerinnerlijkste in den mensch gewonnen en gaat het gehoorzamen en medewerken uit *eigen* beweging [7]), zooals de gelaatsuitdrukking op de middeleeuwsche schilderijen van heiligen geen uiterlijke onderwerping te aanschouwen geeft, maar gehoorzaamheid, waarbij de

1) *Sexualethik und Sexualpädagogik* S. 148, 143 ff.
2) *Erziehung und Selbsterziehung* S. 128.
3) *Christus und das menschiche Leben* S. 339.
4) A. W. S. 140.
5) A. W. S. 18.
6) *Schule und Charakter* S. 274.
7) A. W. S. 274.

gebogen houding symbool is van de geheele *overgave* van het innerlijk *Ik* [1]). FOERSTER wil dus ondanks zijn strenge autoriteitsbegrippen, in de practijk der opvoeding zijn ethische motieven niet langs deductieven weg van dat hoogste gezag afleiden, maar wil den weg der inductie volhouden. Aanknoopend bij hetgeen in den mensch aanwezig is, in zijn anima immortalis [2]), wil hij langs den weg der ontwikkeling en oefening, dus op inductieve wijze, bereiken, hetgeen hij in zijn levensbeschouwing ziet als absoluut ideaal en als normgevende autoriteit.

Naast de inspiratie, waardoor de ziel uit haar verdooving gewekt en krachtig toegerust wordt, om nu zelf aan haar ontwikkeling te gaan arbeiden, komt nu een tweede element, dat voor de wilsopvoeding van belang is, n.l. de *oefening* [3]). Die oefening is bij FOERSTER tweezijdig: positief en negatief. De positieve oefening noemt hij „oefening in dadenenergie"; de negatieve of ascetische, „oefening in belemmerings-energie" [4]).

Wat de eerste betreft, de positieve oefening, deze is er op uit om het juiste gebruik van alle aanwezige gaven en krachten voor het leven te bevorderen en zoo het „weten" om te zetten in „doen". In die oefening moet worden verkregen het positieve „ja" tegenover de idealen, die moeten worden nagestreefd.

De belangrijkste vorm van deze positieve wilsoefening is een goed geleide arbeidsopvoeding. Juist omdat de arbeid het meest alledaagsche is, is zijn invloed zoo ver strekkend. Karakter moet geoefend worden in de meest alledaagsche dingen. Niet ieder kan iets buitengewoons doen, maar iedereen kan het gewone op een buitengewone wijze volbrengen [5]). Meer dan iets zet dan ook de arbeid de zedelijke en religieuze idealen in daden om, verandert de „potentieele energie" in „kinetische energie".

Tot opwekking dezer energie bezigt FOERSTER de „symboliseerende methode" [6]). Daardoor worden de meest alledaagsche en gewone dingen van het leven in verband gebracht met het hoogere leven der ziel; zij worden symbolen van de hoogere dingen. Talloos vele zijn de voorbeelden van deze „symboliseerende methode" in „Jugendlehre", „Schule und Charakter", „Lebensführung" enz. b.v. „Was mann beim Staubwischen lernen kann" [7]), „die Abfall

---

1) *Schule und Charakter* S. 272.
2) A. W. S. 421 f.
3) *Erziehung und Selbsterziehung* S. 135 ff.
4) *Erziehung und Selbsterziehung* S. 136.
5) *Erziehung und Selbsterziehung* S. 142.
6) A. W. S. 137 f., 238 f.
7) *Jugendlehre* S. 527.

Kiste" [1]), „die kleine Schraube" [2]), „unser Frühstück" [3]), enz. enz.

Het voordeel van deze „symboliseerende methode" is — behalve dat zij zoo het alledaagsche in verband brengt met het hoogere — dat zij van belang is in tallooze gevallen, waarin het ons anders uiterst moeilijk zou vallen, de kinderen voor een zaak tot geestdrift op te wekken of van afkeer daartegen te vervullen. Men kan nu eenmaal niet ieder oogenblik met de hoogste motieven aankomen als beweegreden, om ijverig, eerlijk, stipt enz. te zijn. Deze methode geeft een groote serie „tusschenmotieven". Zooals bij het oculeeren van boomen een edelsoort niet direct op een wilden stam geënt kan worden, maar er eerst een overgangssoort geënt moet worden [4]), zoo heeft men voor de opvoeding noodig, om den mensch in zijn natuurstaat oog te geven voor het Christelijk ideaal, een zeker overgangsbegrip zooals b.v. het begrip „manlijkheid" een tusschen begrip is op den weg tot het Christelijk persoonlijkheidsideaal. Van zulke overgangsbegrippen geeft FOERSTER er vele in de voorbeelden, waarin hij deze methode duidelijk maakt en waar hij alledaagsche dingen maakt tot dragers van hooge geestelijke en zedelijke waarden.

Een van de voornaamste practische wenken die FOERSTER geeft, is de moraliseering van het onderwijs [5]). Daarmee bedoelt hij niet alleen het geven van afzonderlijk onderwijs in de moraal, zooals hij daarvan de voorbeelden in bijna al zijn werken geeft, maar ook dat, evenals in zijn „symboliseerende methode" alledaagsche dingen de dragers worden van hooge zedelijke waarden. Bij het onderwijs moet men er op uit zijn, overal, waar dat maar mogelijk is, bij alle leervakken den arbeid, waar men mee bezig is, te maken tot drager van zulke ethische begrippen. In „Schule und Charakter" en in „Jugendlehre" werkt hij die wenken uitvoerig uit [6]) en laat hij zien, hoe die ethiek mogelijk is bij het rekenen, vertalen enz. Van dit onderwijs in de moraal verwacht FOERSTER zeer veel en de wijze, waarop hij het behandeld wil hebben, maakt hij duidelijk in zijn zeer talrijke „voorbeelden".

De tweede vorm van oefening in karakter- en wilsvorming is de negatieve oefening of de ascese, volgens FOERSTER het A. B. C. van het geestelijk leven, in zooverre het de voorwaarde schept voor de heerschappij des geestes [7]), zoodat van het defensief tot

1) *Jugendlehre* S. 440.
2) A. W. S. 390.
3) A. W. S. 379.
4) *Erziehung und Selbsterziehung* S. 232.
5) cf. *Schule und Charakter*: Zur Methodik des ethischen Underrichtes S. 418 ff.; *Jugendlehre* S. 651 ff.
6) cf. *Schule und Charakter* S. 437 ff.; *Jugendlehre* S. 660 ff.
7) *Erziehung und Selbsterziehung* S. 147.

het offensief kan worden overgegaan, waardoor het „dieper zelf" in plaats van het „zinnelijk zelf" de macht in handen neemt [1]).

Hij beoogt daarmede niet de vernietiging maar de overwinning van „het natuurlijke" [2]), niet de wereldvlucht van Buddha of de apathie van de Stoa, maar de ascese zooals de Middeleeuwsche heiligen die beoefenden, b.v. de heilige ELISABETH, die haar troon verliet, om de wonden der melaatschen te verbinden [3]), of de mysticus RUYSBROECK, die in het klooster den minsten arbeid verkoos en mest ging kruien [4]). Hij beschouwt dezen arbeid als het aanvatten van 's levens werkelijkheid en het „indringen van de meest verheven krachten in de zwaarste ellende van het menschelijk bestaan," [5]) als een bevrijd worden uit de banden van de uiterlijke wereld, het eenige middel om die te gaan beheerschen en zoo tot heerschappij des geestes te komen [6]).

Juist jonge menschen houden van die oefeningen. De opvoeder moet dus bij die eigenschap aanknoopen, om hen op die wijze zelf te brengen op den weg van zelfbeheersching, die voert tot geestesheerschappij.

Belangrijk is, wat hij zegt over de indirecte ascese: de belemmeringsoefening op het ééne gebied vermeerdert ook de weerstandskracht op het andere. Dit psychologische feit helpt ons daar, waar een kind, door telkens mislukte pogingen om tot zelfbeheersching te komen, neerslachtig wordt [7]); b.v. een kind, dat niet tegen zijn driftbuien op kan en dus moet beginnen zich op een ander gebied te leeren beheerschen.

Heeft hij bij dit alles de onthouding slechts op het oog als oefenstadium in de school der zelfbeheersching, wij zagen boven, hoe hij de ascese in vele gevallen als levensideaal ziet bij zijn waardeering voor heiligen, monniken en priesters.

FOERSTER ontkent daarbij niet, dat er gevaren aan de ascese verbonden zijn. Een kind kan door dat alles zijn onbevangenheid verliezen. Maar wanneer men er voor zorgt, dat er een ideaal is, waaraan het zich geheel kan wijden, waardoor de motieven worden geheiligd en de aandacht geheel van het eigen „ik" wordt afgeleid, kunnen deze gevaren worden vermeden.

FOERSTER verdeelt dus de opvoeding van den wil in drie onderdeelen: inspiratie, positieve oefening en negatieve oefening. En bij

---

1) *Erziehung und Selbsterziehung* S. 149.
2) *Sexualethik und Sexualpädagogik* S. 143.
3) *Christus und das menschliche Leben* S. 98.
4) A. W. S. 97.
5) A. W. S. 95 ff.
6) *Erziehung und Selbsterziehung* S. 83 ff.
7) A. W. S. 157.

alle drie gaat hij van de onderstelling uit, dat er in het kind iets aanwezig is, dat gaarne medewerkt, gaarne gehoorzaamt enz.. En zoo wordt de tegenstelling, die er bestaat tusschen zijn strenge autoriteitsopvatting en zijn „inductieve methode" in de practijk der opvoeding opgeheven, door wat hij noemt vrijwillige gehoorzaamheid, de kroon der opvoeding [1]).

Toch wil FOERSTER uitwendige tucht niet buitensluiten. Integendeel, tegenover de z.g. „vrijheidspaedagogen", die b.v. bij monde van PERKINS STETSON en ELLEN KEY opvoeding tot gehoorzaamheid karakterbedervend noemen, tracht FOERSTER het belang van de discipline hoog te houden als een onontbeerlijk middel voor de wilsvorming. [2]) Het is een bekend feit, dat allerlei menschen, waarvan men weet, dat zij de onafhankelijkheid van de persoonlijkheid en de zelfstandigheid van het karakter op hoogen prijs stellen, zelfs den militairen dienst met zijn strenge tucht als iets weldadigs hebben ondervonden en in het geheel niet als iets onteerends [3]).

Ook de straf is een factor van groote paedagogische beteekenis. Een opvoeding zonder straf noemt hij een „entnervte und entnervende Erziehung" [4]). Het paedagogisch belang van de straf is drieërlei: *a.* zij maakt, door het lijden dat zij brengt, den overtreder van de storende werking, de objectieve keerzijde van zijn daad bewust, *b.* zij maakt den mensch persoonlijk (mea est culpa), *c.* en zij bant het daemonische, sterkt het goede in den mensch en heeft dus een zuiverende kracht [5]). Tegenover hen, die tegenwoordig telkens den nadruk leggen op de „verzachtende omstandigheden", stelt FOERSTER zijn overtuiging, dat men niet den dader, maar de daad moet straffen, niet zóó, dat de straf wordt „wraak oefening", maar uitdrukking van het menschelijk geweten en zóó, dat zij beantwoordt aan de natuurlijke behoefte van den mensch aan „boete" en „verzoening" [6]).

Men zorge er slechts voor, dat strenge tucht blijft samengaan met eerbied voor de persoonlijkheid, die vooral in de gewone maatschappelijke verhoudingen, waar sprake is van bevelen en gehoorzamen, zoo noodig is. Dan zal men ervaren, welk een onmisbaar element de tucht voor de opvoeding is [7]). Wie het eergevoel van hem, die gehoorzamen moet, niet weet hoog te houden, moet niet bevelen. Het beginsel van strenge tucht moet niet verdwijnen, wel

1) *Schule und Charakter* S. 272.
2) A. W. S. 245 ff.
3) A. W. S. 222.
4) *Schuld und Sühne* S. 26.
5) A. W. S. 18 ff.
6) A. W. S. 42.
7) *Schule und Charakter* S. 223 f.

moet deze tucht gepaard gaan met een menschwaardige behandeling!

Ook hier zal het blijken, dat er tusschen gehoorzamen en bevelen geen tegenstelling bestaat evenmin als FOERSTER een tegenstelling ziet tusschen zijn strenge gezagsbegrippen en zijn inductieve methode. In werkelijkheid bestaat er geen discipline, die van buiten af wordt opgelegd [1]). Het vraagstuk van de discipline om twee uiterlijk tegenstrijdige levensbehoeften tot overeenstemming te brengen, n.l. de behoefte aan sociale orde en de behoefte aan persoonlijke vrijheid", [2]) vindt zijn oplossing noch in slaafsche onderwerping, noch in individualistische „vrijheid", maar in de synthese van deze beide, n.l. de vrijwillige gehoorzaamheid [3]).

En zoo komt hij dan tot zijn systeem van zelfregeering en tot de invoering van den „schoolstaat", naast zijn inzichten aangaande het onderwijs in de moraal de eigenlijke practische neerslag van zijn opvoedkundige gedachten en ook de rechtstreeksche consequentie daarvan.

Wij achten het onnoodig er hier een breede uiteenzetting van te geven, daar dit opvoedingssysteem — een vrucht der Angel-Saksische paedagogiek en door FOERSTER aan Amerika ontleend — van andere zijde in ons land reeds lang bekend werd [4]).

Slechts zij hier opgemerkt, dat FOERSTER daarin de allerbelangrijkste elementen vindt, voor wat hij noemt een „sociale opvoeding", die bij hem geheel op deze gedachten gebouwd is.

Zoo tracht hij in zijn gedachten over „aanmoedigingspaedogogiek", wilsopvoeding en zelfregeering de uiterlijke tegenstelling tusschen zijn gezagsbegrip en zijn vrijheidsgedachten weg te nemen, alles laat hij uitloopen op de „vrijwillige gehoorzaamheid".

De wijze, waarop hij dat doet en de vraagstukken, die hij daarbij aanroert en tot oplossing tracht te brengen, zou men zijn „systeem" kunnen noemen, hoewel hij dit „systeem" in geen enkel van zijn werken als zoodanig biedt. Wij hebben dan ook getracht slechts de leidende gedachten uit zijn werken naar voren te brengen en ze zóó gerangschikt, dat de logische lijn daarvan het best tot haar recht kwam.

In het volgende hoofdstuk willen wij deze leidende gedachten onder de loupe keuren en nagaan, in hoeverre deze gedachten voor ons van blijvende waarde kunnen zijn.

---

1) *Schule und Charakter* S. 224.
2) A. W S. 232.
3) A. W. S. 272.
4) cf. *Schule und Charakter* S. 349 ff.
Politische Ethik S. 407.
Reeds in 1905 schreef in ons land Dr. J. H. GUNNING Wz. over dit onderwerp (Onze Eeuw, Sept. 1905); zie ook *Amerikaansche ideeën omtrent hervorming van het Lager Onderwijs* (Sociaal Weekblad, 16 Dec. 1905); Mej. C. GUNNING: *De Georg Junior Republiek* (Het Kind, 22 Oct. 1920).

BEOORDEELING.

Wanneer wij ons thans zetten tot een nader onderzoek van FOERSTERS beschouwingen, willen wij beginnen met een woord van waardeering.

Waarlijk niet zonder reden is de uitgave van zijn „Jugendlehre" een triomf geweest, die zijn naam op eenmaal vrijwel over de geheele wereld bekend maakte. En zeker is het, dat FOERSTER door zijn geschriften zeer velen in allerlei landen en van allerlei gezindte tot grooten zegen is geweest en nog is.

Hij is een man van onzen tijd, die de worstelingen onzer dagen niet op veiligen afstand aanschouwt, maar midden in de branding durft gaan staan, zoodat hij het woelen en koken der golven aan den lijve ondervindt. „Der am Freidenkertum zerbrochene, mit Steinen ernährte, nach dem Brot des Lebens hungernde Mensch — der ist der wirklich moderne Mensch. Auch ich bin solch ein moderner Mensch" [1]), zoo spreekt FOERSTER van zich zelf. Wij gelooven, dat hij het recht heeft dit te zeggen.

Vandaar dat men, als hij spreekt over de nooden van onzen tijd, voelt, dat men te doen heeft met iemand, die het weten kan, die met ons meeleeft en meelijdt. Hij is geen landator temporis acti, integendeel, hij heeft een open oog voor de waarde van onze cultuur.

En daarom heeft hij het recht om den vinger te leggen op de wonde plekken. Zijn waarschuwend woord heeft iets profetisch: „niet uit gebrek aan kennis, maar uit gebrek aan karakter gaat onze tijd te gronde".

Wat doet het ons goed, als hij zijn bestraffend woord doet hooren en al dien z.g. modernen hervormers de les leest. En hij doet dat waarlijk niet uit bekrompenheid. Want het is een weldaad als iemand als FOERSTER, dien men nooit zal kunnen voorhouden, dat het hem reeds met den paplepel ingegoten is, tegen allerlei modern geliefhebber op ethisch en vooral op sexueel-ethisch gebied protest aanteekent en waarschuwt, dezen heiligen bodem niet met geschoeide voeten te betreden!

---

1) *Autorität und Freiheit* S. 202.

Waarlijk, daarmede heeft hij allen een grooten dienst bewezen, die voelden als hij, maar uit bescheidenheid zwegen, ja, wat meer zegt, daarmede heeft hij menig jongmensch uit den waan verlost, dat met zijn tijd meegaan en er maar op los leven hetzelfde zou zijn.

Integendeel, men moet FOERSTER's geheele streven beschouwen als een worsteling, om de bestaande eeuwige zedelijke en religieuze normen weer tot geldigheid te brengen in het maatschappelijk en persoonlijk leven en tegenover den drang van het zinnelijk bestaan om zich uit te leven te stellen de autoriteit des geestes en de noodzakelijkheid van het religieuze leven.

Het sympathieke in zijn streven is, dat hij met een open oog voor het recht van de persoonlijke vrijheid de onaantastbare autoriteit van religieuze en zedelijke normen wil handhaven.

Hoe wij over die poging op zichzelf mogen denken, *dat* hij ze waagt en dat hij ze waagt op zijn *eigen* wijze, geeft recht op onze volle waardeering.

En dan, wat heeft het menigeen goed gedaan, dat iemand als FOERSTER, die in vrijdenkerskringen werd opgevoed en daarin een plaats van beteekenis innam, geheel door innerlijken drang gedreven er toe kwam in het Christendom de eenige oplossing te zien van het vraagstuk van het herstel van het geschokte evenwicht; dat iemand als hij, die zelf meegedaan heeft in den strijd tegen alles, wat religie was, nu een boek schrijft als „Christus und das menschliche Leben" en eerlijk durft zeggen: „Geen enkel probleem van het menschelijk leven kan zonder Christus werkelijk worden opgelost" [1]).

Hoevelen moeten door dat feit alleen reeds tot nadenken zijn gekomen. „Heidenmissionair" [2]) noemt hij zich voortaan en hij stelt zich ten doel menschen, zooals hij er zelf een is, te brengen tot Christus. Hij schroomt niet te erkennen, dat hij vroeger veel onzinnigs heeft geschreven [3]), en voelt eenige verwantschap met Paulus, die zich na zijn bekeering dadelijk „heidenmissionair" voelde.

FOERSTER is het ook geweest, die vooral met zijn „Jugendlehre" en de daaruit afgeleide „Lebensführung" en „Lebenskunde" menig oudere aan het denken heeft gezet en menig jongere een goed eind op weg heeft geholpen. Voor zeer velen is FOERSTER de eerste geweest, die over bekende maar totaal afgesleten begrippen een nieuw licht heeft laten schijnen.

---

1) *Christus und das menschliche Leben* S. 346.

2) *Christentum und Pädagogik* S. 10.

3) In *Christentum und Pädagogik* S. 6 spreekt hij over zijn „Jugend-Eseleien" aus der „Ethischen-Kultur" en S. 9 : „ein artikel der „Ethischen-Kultur" über dessen blasphemisch-dummen Inhalt ich mich noch heute schäme".

Zijn voorbeelden in „Jugendlehre" en zijn gesprekken in „Lebensführung" zijn voor menig jong mensch de eerste aanleiding geweest tot een hernieuwde poging, om den strijd tegen de zonde voort te zetten.

Zijn eigenaardige wijze van doen, om het zedelijk leven niet voor te stellen als het gehoorzamen aan een kouden, strakken eisch, maar als iets aantrekkelijks, we zouden bijna zeggen, iets sportiefs, werkt op jonge menschen bezielend, sleept ze mee en prikkelt ze tot navolging.

Geen wonder, dat FOERSTER een groote figuur werd in het jeugdwerk, ook in ons land. Hij zelf verwacht van dit jeugdwerk, dat veel aan hem te danken heeft, veel [1]). Veel van wat tegenwoordig daarin opgeld doet, gaat op hem terug.

Wij zijn ons dan ook bewust, dat, terwijl wij over FOERSTER schrijven, wij in onze waardeering en beoordeeling indirect telkens verschillende stroomingen in ons hedendaagsch jeugdwerk raken. Dit maakt, gelijk vanzelf spreekt, het onderwerp voor ons te aantrekkelijker.

Dat hij zich bij dit alles niet verliezen wil in partijgeharrewar en liever blijft buiten alle partijgroepeering, verdient onze waardeering. Of hij daarin is geslaagd, hopen wij hieronder nader te bespreken.

Wel is FOERSTER iemand, wien men spoedig gevaar loopt onrecht te doen. Want hij is een eerlijk zoeker, wien het er niet om te doen is, op een bepaald punt uit te komen. Wij zullen goed doen ons dit bij de beoordeeling altijd voor oogen te stellen en willen dan ook wel eerlijk bekennen, dat wij, bij alle bezwaren tegen zijn standpunt, hoogelijk zijn streven waardeeren, dat over menige moeilijkheid nieuw licht werpt.

Zooals wij zeiden, wij moeten er voor waken FOERSTER geen onrecht te doen. Eén van de wijzen, waarop wij dat zouden kunnen doen, is, in FOERSTER een philosoof te willen zien.

Dat is echter niet louter een voordeel! Want als er aan zijn paedagogiek meer philosofie ten grondslag lag, zou er meer systeem in zijn geweest! [2])

Men moet in FOERSTER niet zien een diepzinnig denker, maar louter iemand, die openstaat voor de indrukken van het volle leven. Bij dat volle leven knoopt hij onmiddellijk aan, daaraan ontleent hij zijn beelden en daarop richt hij zijn raadgevingen.

---

1) In zijn laatste werk „*Jugendseele, Jugendbewegung, Jugendziel*", dat geheel aan de Duitsche Jeugdbeweging gewijd is, blijkt dit op iedere bladzijde.
Zie ook zijn waardeering voor de Padvinderij. *Politische Ethik* S. 429.

2) P. KAUFFMANN wijst op een mogelijk verband tusschen FOERSTER en TROELTSCH (Pädag. Warte XXII : 6. 15 Maart 1915).

Juist zijn groote vlotheid, het niet zwaarwichtig opzetten en beredeneeren van de dingen, het tamelijk luchtig fundeeren van zijn stellingen zal wel mede voor velen de voornaamste reden zijn van de bekoring, die van hem uitgaat. Het is geen toeval, dat zijn „Jugendlehre" voor meer dan de helft uit voorbeelden bestaat. Als hij eenigszins kan, kiest hij pakkende opschriften en titels voor zijn hoofdstukken: „Die macht des Kleinsten" [1]), „Wem wir unser geistiges Leben verdanken" [2]) „Cäsar und Christus" [3]), „Der verbrannte Schuldschein [4]) enz. enz. Hij giet zijn gedachten graag in den vorm van kleine essays. Vooral in zijn „Christus" komt dat heel sterk uit.

Uit al zijn geschriften blijkt een groote belezenheid. Maar nog eens: een eigenlijk systeem ontbreekt en dat zal dan ook wel de reden zijn geweest, waarom hij vrijwel van alle kanten is aangevochten. Er loopen door zijn paedagogiek zooveel verschillende lijnen, dat ieder er wel iets van zich zelf in terugvindt, maar dan teleurgesteld wordt, wanneer blijkt, dat FOERSTER de begonnen lijn niet vasthoudt.

Dat wil echter niet zeggen, dat FOERSTER ondanks zijn „boven de partijen willen staan", niet tot een bepaalde richting zou behooren. Zonder in bijzonderheden te treden en op ons onderzoek vooruit te loopen, wijzen wij er op, dat het niet toevallig is, als hij in zijn verdediging tegenover KIEFL zegt: „In dieser Zeit (1903) begann ich mich in die platonische Philosophie hineinzuleben und wurde mir dabei bewuszt, wie sehr ich in der ganzen Anlage meiner Seele Platoniker sei" [5]).

Zoo is FOERSTER de gemakkelijke spreker en schrijver, die de dingen pakkend en duidelijk weet te zeggen, de man, met een open oog en een gevoelig hart voor de nooden van onzen tijd, de warme religieuze natuur, die door de aanraking met het Christendom is ontkomen aan de verstijving van het rationalisme.

In het Christendom heeft hij gevonden den grondslag en het middel tot loutering van zijn paedagogische idealen en voorstellen. En nu staat voortaan zijn vlotte pen ten dienste van dit nieuwe ideaal.

Doel van dit onderzoek is nu, den achtergrond van FOERSTER's beschouwingen te ontdekken en te wijzen op de bezwaren, waardoor deze beschouwingen worden gedrukt.

Bij de beschrijving, die wij in het vorig hoofdstuk van FOERSTER's

1) *Jugendlehre* S. 366.
2) A. W. S. 382.
3) *Politische Ethik* S. 327.
4) *Christus und das menschliche Leben* S. 226.
5) *Christentum und Pädagogik* S. 39.

streven gaven, zagen wij, hoe er bij hem twee lijnen te vinden zijn, die in tegengestelde richting loopen, maar waartusschen hij een synthese tracht tot stand te brengen n.l. *autoriteit* en *ervaring*.

Tegenover het individualisme en het subjectivisme onzer dagen en vooral tegenover de losbandigheid op geestelijk en zedelijk gebied stelt FOERSTER het absoluut gezag van de christelijke normen, zooals die in de tradities en de dogmen van het Christendom, zooals hij dat opvat, tot ons komen. Hij kent daaraan absoluut gezag toe, niet alleen in godsdienstige en zedelijke, maar ook in wetenschappelijke en sociale aangelegenheden.

Maar aan den anderen kant laat hij in zijn paedagogiek de gedachte van autoriteit weer geheel los en gaat hij zuiver psychologisch, of, zooals hij zelf zegt, „inductief" te werk. Aanknoopende aan wat er in den mensch aan positieven zedelijken inhoud wordt gevonden, tracht hij langs den weg der inductie op te klimmen tot wat hij van te voren als het absolute doel der opvoeding heeft vastgesteld.

Bij deze inductieve methode wordt uit den aard der zaak de stem van de absolute autoriteit zoo weinig vernomen, dat het ons zelfs mogelijk wordt zijn geheele paedagogische methode te beoordeelen, zonder ons om zijn autoritatieve begrippen veel te behoeven te bekommeren. Reden waarom wij de beoordeeling zijner inductieve methode aan de bespreking van zijn gezagsbegrippen laten voorafgaan. Wel zullen wij echter goed doen, deze voortdurend in het oog te houden en te bedenken, dat er achter den aanmoedigenden drang der inductieve methode bij FOERSTER nog altijd staat de sterke vuist van het gezag. En al blijft die vuist om paedagogische redenen verborgen, hij die het zachtzinnig inductieve paedagogisch systeem opbouwt, is dezelfde, die in zijn leven de waarde van het kerkelijk gezag heeft ondervonden en in wien een (zooals hij zelf zegt) „passio Catholica" [1]) woont.

Waar nu zijn inductieve methode aanknoopt bij den mensch en begint bij wat hij in den mensch aanwezig vindt, is de eerste vraag, die wij zullen hebben te beantwoorden, deze: „*Hoe ziet Foerster den mensch?*"

Wij zagen, dat FOERSTER aan PLATO de eereplaats toekent. De bewijzen daarvoor liggen in al zijn werken voor het grijpen.

Uit tal van uitspraken, zoowel in zijn oudere als nieuwere werken blijkt, dat FOERSTER's psychologie geheel gebouwd is op de dualistische tegenstelling van de wereld der ideeën en de wereld der ver-

---

1) *Autorität und Freiheit* S. 242.

schijnselen. Bij een pschychologie, die aan de platonistische philosophie ontleend is, is de ziel een vreemdelinge in deze booze wereld, die in het lichaam, als in een kerker gekluisterd is. De ziel snakt naar verlossing; zij verlangt er naar, weer omhoog te stijgen naar de ideale wereld, de wereld van het goede [1]). De taak der opvoeding bestaat nu in het aanknoopen bij en het bevorderen van dit verlangen en het tegengaan van de macht van de zinnelijke wereld, die haar verderfelijken invloed op de ziel tracht te oefenen.

Ook volgens FOERSTER zijn wij in dit leven aan de wereld der uitwendigheden onderworpen, en vooral in onze dagen met hart en ziel aan de wereld der zinnen en der materie verkocht [2]). Maar dat is slechts uiterlijk.

In den diepsten grond leeft in ons de *anima naturaliter Christiana* [3]), de onbedorven ziel, die verlangt naar de bevrijding en die slechts wacht op de aanraking met de hoogere wereld, waaruit zij zelf stamt en die haar uit den kerker van dit aardsche leven komt verlossen. Karaktervorming moet aan dien toestand een einde maken door ons te brengen tot de heerschappij des geestes d.i. de bevrijding uit de tyrannie van het lichaam met zijn zinnelijke driften en affecten [4]).

Deze zuiver platonistische gedachtengang is in korte trekken de achtergrond van FOERSTER's gedachtenwereld. De bewijzen daarvoor vinden wij in al zijn werken [5]). Teekenend is wel, dat hij in „Christus und das menschliche Leben", dat een „psychagogie" tot Christus wil zijn, begint met een uitvoerig hoofdstuk over PLATO.

Telkens schemert het bij FOERSTER door, dat hij zich de wereld des geestes niet anders kan denken dan als in voortdurende worste-

---

1) cf. PLATO, *Theaetetus* XXV, ed. Stallb. p. 170, 171.

2) *Schuld und Sühne*, S. 62 en 63.

3) *Schule und Charakter* S. 273.

4) *Erziehung und Selbsterziehung* S. 85. Der moderne Mensch ist ein Sklave der Auszenwelt geworden, weil er die Charakterbildung vernachlässigt hat, und weil er unter „Emancipation der Persönlichkeit" alles mögliche versteht, nur nicht das allergewichtigste, nähmliche ihre Loskettung von der Tyrannei körperlicher Zustände und sinnlicher Triebe und Affekte.

5) *Christus und das menschliche Leben* S. 17: Will die geistige Persönlichkeit sich das Leben unterwerfen so musz sie unbedingt durch das hindurchgehen, was mann den Dualismus nennt, die Seele musz sich von dem naïven Einssein mit der Sinnenwelt loslösen.

Erziehung und Selbsterziehung S. 80—85. Eerst gaat hij hier na, hoe hij in 't Boeddhisme en bij Israël ('t offer van Izaäk en 't „ga uit uw land en uit uw maagschap") en in 't Christendom („wie niet vader en moeder verlaat") vindt het onaantastbaar zijn voor de zinnelijke wereld, maar boven dat alles uit gaat toch PLATO, die voor hem het duidelijkst het ideaal voor de karaktervorming vertegenwoordigt: „Vor allen die Platonische Philosophie bedeutet den consequentesten Versuch der Charakterbildung im obigen Sinne. Der Gedanken der Unvergänglichkeit des Geistes wird durch PLATO nur benützt um die Seele an ihre adlige Herkunft zu mahnen und zu tieferem Erlebnis ihres eingeborenen Gegensatzes zur materiellen Welt zu führen: „Löse dich von allen Vorspiegelungen der Sinnen, höre nur auf dich selbst, sei nur dir selbst treu". Zie verder *Jugendlehre* S. 613, *Autorität und Freiheit* S. 11, 23.

ling met de wereld der zinnen [1]), waarvan het zedelijk leven dan de resultante is.

Wel waarschuwt hij er zelf voor, dat men die scheiding tusschen de stoffelijke en geestelijke wereld niet overdrijven moet, zooals het heidendom in zijn nabloei heeft gedaan. Maar als hij dan onmiddellijk daarna zegt, dat hij de verhouding tusschen lichaam en geest wil zien als AUGUSTINUS en vooral als THOMAS VAN AQUINO, dan begrijpen wij ook, hoever die waarschuwing gaat [2]).

En op dit dualisme van geest en stoffelijke wereld is gebaseerd zijn blik op den mensch. Wij vinden het dan ook terug bij zijn zondebegrip, bij zijn oordeel over de bekeering, bij zijn beschouwing over ascese. En waar zijn psychologie op dit dualisme teruggaat, spreekt het vanzelf, dat ook zijn paedagogisch streven er van doortrokken is, en dat wij het ook in zijn religieuze opvattingen moeten terugvinden.

Sterk komt dit uit bij zijn *zondebegrip*. In het vorig hoofdstuk zagen wij, dat FOERSTER voor het kwaad in de wereld een open oog heeft en niets moet hebben van dat oppervlakkige idealisme, dat het kwaad niet zien wil, maar dat hij integendeel den blik telkens weer scherpt voor de werkelijke verdorvenheid van het menschelijk hart.

Hij houdt onzen hedendaagschen moralisten gaarne het woord voor van ANSELMUS: „Nondum considerasti quanti ponderis sit peccatum" [3]), of hij roept hun toe „gij weet niet van hoedanigen geest gij zijt" [4]).

Hoe sympathiek wij ook tegenover dergelijke uitlatingen staan, toch komt bij ons de vraag op, of FOERSTER zich het gewicht daarvan wel ten volle bewust is. Wel ziet hij de wereld niet rooskleurig, scherpt hij den blik voor de motieven in plaats van voor de uitwendige daden en gedragingen [5]) en tracht hij het kwaad bij zijn jeugdige leerlingen in den oorsprong te ontdekken, daarin werkelijk tot den grond doordringen.

Maar zijn dualisme zit hem daarbij in den weg, het blijkt telkens,

---

1) *Jugendlehre* S. 147. „Der Mensch musz vorher *der Gegensatz van Natur* und *Geist* erst stärker erfahren und erlitten haben, um überhaupt zu verstehen, das Religion nicht menschliche Knechtschaft, sondern Freiheit will.

2) *Sexualethik und Sexualpädagogik* S. 233. „Gerade die groszen klassischen Schriftsteller des Christentums (AUGUSTINUS) waren es, die gegen diezen übertriebenen Dualismus energisch Front gemacht haben. Wie klar spricht sich THOMAS VON AQUINO über die ganze Frage aus! Wie lebhaft polemisiert er gegen die jenigen, welche die Erbsünde in die Naturtriebe verlegen wollen, während sie doch in der menschlichen Seele selber liege"!

Christentum und Paedagogik S. 39: „Die groszen Platoniker unter den Kirchenvätern halfen mir dann über PLATO hinaus kommen".

3) *Erziehung und Selbsterziehung*, S. 12.

4) *Christus und das menschliche Leben* S. 140.

5) *Erziehung und Selbsterziehung* S. 60.

dat hij ten slotte de bron van alle kwaad zoekt in de stof, waaraan onze begeerte ons gekluisterd heeft.

Hij spreekt over zonde weinig en het is daarom moeilijk vast te stellen, hoe hij precies daarover denkt. Hij spreekt zich hierin ook telkens tegen. Maar toch hebben wij voor deze uitspraak, vooral ook in verband met zijn verdere dualistische visie, voldoende gronden.

Hij spreekt van zonde als van „den afval van de ziel van haar leidersroeping en de onderwerping der ziel aan de natuur" [1]).

In „Erziehung und Selbsterziehung" noemt hij erfzonde „het een zijn met de aardsche driften en levensmachten, het verraad der ziel aan haar eeuwige bestemming" [2]). Dus is het hier duidelijk de stoffelijke wereld, die met al haar verlokkingen de oorzaak is van 's menschen val. Zelfs zijn er zeer duidelijke aanwijzingen in „Christus und das menschliche Leben", dat FOERSTER dezen verdorven zieletoestand, dien hij „erfzonde" noemt, ziet verder gedragen van het eene geslacht op het andere in de voortplantingsdaad [3]).

Deze zienswijze herinnert wel sterk aan de Katholieke leer. Volgens die leer sluit de erfzonde twee momenten in zich, n.l. de concupiscentia, die de eigenlijke inhoud is der zondige handeling en de zonde, in zoo verre die concupiscentia een afwijking is van de eeuwige wet Gods [4]). Materieel is dus de erfzonde concupiscentia, formeel een verloren gaan van de iustitia originalis [5]). Zij is geen handeling, maar een toestand van ongebreidelde begeerlijkheid, die de natuur des menschen wondt, verlaagt en slechter maakt, daar onwetendheid, boosheid, zwakheid en begeerte zich daarvan meester maken [6]). En het is door de geslachtsgemeenschap, dat de zonde van Adam zich voortplant in het menschelijk geslacht. Immers is de vis generativa het meest door de zonde besmet [7]). Dus is de erfzonde volgens de Roomsche opvatting een habitus per

---

1) *Sexualpaedagogik* S. 234.

2) *Erziehung und Selbsterziehung* S. 59.

3) *Christus und das menschliche Leben*, S. 151: Dies alles zeigt uns zu klar, dasz in den Kräften der Fortplanzung nicht einfach das Heilige liegt, das die Modernen immer darin sehen. Heiliges und Unheiliges liegt darin rätselhaft und unentwirrbar gemischt. Ist es da nun nicht höchst begreiflich, dasz der Mensch der sich gerade bei der Weitergabe des Lebens so geheimnisvoll durch den dunkelsten Gewalten der Entartung bedroht sieht, die Idee einer Zeugung zu fassen sucht, bei der all jene Keime des Verderbens und all jene Regungen der Entartung von jeder Mitwirkung ausgeschaltet sind, so dasz der Mensch die Fortplanzung erfüllt ohne den leistesten selbstsüchtigen Miszbrauch also ganz und gar nur als demütiger Vollstrecker des von Gott gegeben Lebenswillens und zugleich als der von oben her erleuchtete Herr und Gesetzgeber der Natur. (Dit in een gesprek over de *virgo immaculata*).

4) Thom. I, II, q. 71, a 6.

5) Thom. I, II q. 82, a 3.

6) Thom. I, II, q. 85, a 3.

7) Thom. I, II, q. 83, a 4.

vitiatam originem innatus [1]). En dan moet men vooral niet vergeten, dat de erfzonde niet door God wordt veroorzaakt en *ook niet ontstaat, omdat God de ziel in het vleesch ingiet,* maar alleen wordt veroorzaakt, omdat het lichaam, waarin de ziel wordt ingegoten, onrein is [2]).

De erfzonde ontstaat dus, omdat het onreine lichaam, dat de ziel omsluit, en waarin de ziel haar bestaan eerst begint, de ziel onrein maakt. Het vleesch is dus de causa instrumentalis, waardoor de ziel zondig en dus schuldig wordt voor God.

Toch zegt hij meer dan eens, dat men geen vijand van het natuurlijke leven behoeft te zijn en zonder twijfel heeft hij telkens getracht, zich los te maken uit zijn platonistisch dualisme en zijn er telkens uitspraken te vinden, die in een andere richting wijzen [3]). Maar nergens blijkt in het geheel van zijn opvattingen, dat hij met deze uitspraken ook maar eenigszins ernstig rekening houdt. Hoogstens zijn zij gelukkige inconsequenties te noemen, misschien symptomen, die wijzen bij FOERSTER op een groeien in andere richting, zooals er bij hem meerdere punten zijn, die daarop wijzen, zoo sterk, dat men, hoe men ook over hem denke, toch altijd op zijn minst mag spreken van een sterken protestantschen inslag. Hetzelfde misschien wat hem tot nu toe weerhield openlijk roomsch te worden.

Want juist hier gaan de lijnen van Rome en het Protestantisme wel sterk uiteen. Bij FOERSTER is de zonde ten slotte niets anders dan datgene, wat aan de vrije ontwikkeling van ons zedelijk leven hindernissen in den weg legt, die ontwikkeling remt, gelijk de koperen geleidraad weerstand biedt aan den electrischen stroom [4]). Het is FOERSTER dus ondanks vele pogingen niet gelukt, om met het Protestantisme aan het zondebegrip, zooals LOOFS zegt [5]), zijn werkelijk *religieuze* beteekenis te geven. Daarom vinden wij bij FOERSTER wel een open oog voor de beteekenis der zonde,

1) Thom. I, II, q. 82, a 1.

2) Thom. I, II, q. 83, a 1. ALEXANDER HALESIUS gebruikt het beeld van goeden wijn, die door een onreinen beker wordt bedorven (II, q. 105 m. 4).

3) Zoo heet het in *Sexualpädagogik* S. 234: „Die Sünde liegt nicht in der sinnlichen Natur" maar onmiddellijk gaat hij dan verder: „sondern in dem Abfall der Seele von ihrer Führerberuf und in die *Unterwerfung der Seele unter die blosze Natur*". Zie ook S. 233 waar hij zich op de erfzondeleer van THOMAS VON AQUINO beroept.

4) EM. BRUNNER: *Die Mystik und das Wort* S. 233.

5) Vgl. F. LOOFS: *Leitfaden zum Studium der Dogmengeschichte* 1906 pag. 737—738: „Hinter der Sünde stand im Katholisismus die wesentlich physisch verstandene concupiscentia. Daher kulminiert der Katholozismus in asketischer Sittlichkeit und in der Mystik. Für LUTHER steht hinter der Sünde im ethischen Sinne, die Sünde im *religiösen Sinne*, d.i. der Unglaube: dum bonus aut malus quisquam efficitur, non hoc ab operibus, sed a fide vel incredulitate oritur" (*de libertate* W. A. VII 62, 18). LUTHER hat getan, was AUGUSTINUS seines Neuplatonismus wegen trotz manchfacher Ansätze nicht glückte, er hat dem Christuntum *seinen religiösen Charackter* zurückgegeben".

dat de wereld niet wil zien in het licht van een oppervlakkig idealisme, maar zondebewustzijn in den zin van Paulus of Luther vinden wij bij hem niet.

Bij Paulus is zonde alles wat niet is uit het geloof [1]). En dat is geheel iets anders dan FOERSTER onder zonde verstaat. En deze Paulinische zondeopvatting neemt LUTHER weer op en stelt haar tegenover Rome [2]).

Zooals BRUNNER zegt: „Nach biblischer Auffassung gibt es gar keine Sünde der Sinnlichkeit, der niedrigen Seelenkräfte. Im Gegenteil, das sogenannte niedrige ist nur niedrig geworden durch die Sünde des Menschen, *diese selbst aber ist Ungehorsam.* Der Ursprung des Bözen ist der Trotz, das Greifen nach dem göttlichen Recht, die Antastung der göttlichen Allein-autorität, das *Seinwollen wie Gott.* [3]).

Nadat wij hebben kennis genomen van wat FOERSTER verstaat onder zonde en erfzonde, behoeft het ons niet te verwonderen, dat er bij hem geen plaats is voor de protestantsche opvatting van *bekeering.*

Evenmin echter als bij zijn uitspraken over „zonde", den oorsprong en den zetel der zonde, is hij in hetgeen hij zegt over „bekeering" volkomen duidelijk. Eensdeels spreekt hij in „Christentum und Pädagogik" over zijn eigen bekeering [4]) en bedoelt er dan mee zijn overgang uit het rationalisme tot het Christendom, maar aan den anderen kant acht hij in „Erziehung und Selbsterziehung" „radicale bekeering" slechts noodig in enkele gevallen, waar het demonische zoo de overhand heeft, dat redding schier onmogelijk schijnt [5]).

Het is moeilijk deze twee zienswijzen met elkaar in overeenstemming te brengen. Wel helpt ons hierbij zijn definitie van bekeering bij de gevallen, waar hij radicale bekeering noodig acht. „Zij toch bestaat in het op de een of andere wijze opwekken van tot nu toe latent gebleven krachten en machten" [6]). En het is,

1) Vgl. Rom. 14 : 23.

2) Vgl. K. HOLL: *Gesammelte Aufsätze zur Kirchengeschichte* pag. 189—191, vgl. bij LUTHER: *De libertate Christiana*: Recte ergo deus non in *ira* aut *libidine* sec incredulitate omnia conclusit, ne qui castis et mansuetis operibus legis fingunt se implere legem ..... salvos futuros praesumant, cum in *peccato incredulitatis* comprehensi aut miserecordiam quaerant aut per justitiam damnentur. W. A. VII 54.

Vgl. ook: *De libertate Christiana*: Non enim personam bonam facit nisi *fides* nec malam nisi *incredulitas*. W. A. VII 62.

Vgl. ook: *De libertate Christiana*: Qua re etsi bonum est de poenitentia, confessione, satisfactione, preadicare et scribere, si tamen hic sistatur et non *ad fidem* usque docendam procedatur sine dubio deceptoriae et diabolicae sunt doctrinae. W. A. VII 63.

3) Em. BRUNNER, *Die Mystik und das Wort*, 1924. S. 236.

4) *Christentum und Pädagogik* S. 36.

5) *Erziehung und Selbsterziehung* S. 53.

6) *Erziehung und Selbsterziehung* S. 54.

dunkt ons, geen toeval, dat hij met deze definitie aanknoopt bij WILLIAM JAMES. Immers ook JAMES stelt het zoo voor, dat achter ons bewustzijn allerlei reserve-krachten schuilen, die in de bekeering naar voren komen. Wil men daarbij spreken van een werking Gods op ons diepste bestaan, het zij zoo, maar de nadruk valt op hetgeen aanwezig was en niet op de voorwaarden en omstandigheden, die het te voorschijn brengen [1]).

Deze definitie van bekeering geeft in zooverre licht, dat ook, gesteld dat FOERSTER bekeering in dezen zin voor *iedereen* noodig acht, hij toch nog wel een heel eind verwijderd is van wat b.v. Paulus daaronder verstaat [2]).

Nu moge het waar zijn, dat FOERSTER schrijft voor buitenstaanders en uit paedagogisch oogpunt wijs, de bekeering niet onmiddellijk voorop te stellen, toch zal ergens een punt moeten komen, waarop het „bekeert u" als een onverbiddelijke eisch weerklinkt.

Bij iedere protestantsch-christelijke opvoeding, hetzij men zooals FOERSTER uit paedagogische overwegingen meer inductief te werk wil gaan, hetzij met BAVINCK [3]) meer deductief, staat ten slotte de breuk in het middelpunt. Wanneer men evenals FOERSTER het doel der opvoeding hierin ziet, dat de menschen tot Christus worden gebracht, dan moet het oogenblik komen, waar er gesproken wordt over een loslaten van, een breken met het verleden, dus van bekeering, berouw en schuldbelijdenis.

Deze breuk ontbreekt bij FOERSTER ten eenen male. Wel vinden wij in verschillende van zijne werken voorbeelden [4]), die — afgezien

---

1) WILLIAM JAMES. *Varieties of religious experience* p. 211.

2) Toch zullen wij goed doen in deze opvatting van bekeering ook het juiste te erkennen. Het is immers volkomen juist, dat in de bekeering tot nu toe geheel onbekende krachten gewekt worden, al is het daarbij van het grootste belang of men hierbij de werking Gods pro memorie uittrekt of in het middelpunt plaatst.

Prof. CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE schrijft in zijn „*Christelijk Leven*" over dit onderwerp sprekende, dat bij zenuwzieken genezing en bekeering vaak hand aan hand gaan. (*Chr. Leven* blz. 189). Datzelfde geldt ook zeer dikwijls in de opvoeding. Met het opwekken van de tot nu toe latent gebleven krachten, wordt het besef van schuld en daarmede de behoefte aan bekeering sterker. Maar evenzeer is waar, wat hij schrijft: „ten slotte is toch voor mij het schuldbesef de koninklijke poort tot het christelijk leven. Geen bekeering zonder schuldgevoel. Dit hooren wij van alle ware christenen, ook, en soms het diepst, uit het hart van hen, die vóór hun bekeering geen „tollenaren en zondaren" integendeel brave en vrome lieden waren geweest, gelijk PAULUS en LUTHER". (*Christelijk Leven* blz. 193).

3) Zie ook Dr. H. BAVINCK: *Opvoeding der rijpere jeugd* 1916, blz. 109—112.

4) In „*Christus und das menschliche Leben*" vindt hij in de paragraaf over den „weg tot het diepste inzicht" alleen woorden als „ingekeerdheid", „stilzwijgen" enz. De paragrafen „loutering", „geweten", „gewetensonderzoek", „ontwaken" in datzelfde boek gaan iets verder en wijzen in de richting van een „ommekeer", maar toch vinden wij ook hier meer het goede, dat in den mensch wakker wordt en aantrekkelijker is dan het kwade, het zich afkeeren van de zinnelijke wereld en het zich keeren tot God, geheel zooals hij THOMAS v. AQUINO [cf LOOFS D. G. S. 563 *justificatio*: 1. gratiae infusio. 2. motus liberi arbitrii *in Deum*. 3. motus liberi arbitrii *in peccatum*. 4 remissio culpae. (1—4 niet te nemen als ge-

van hun smakeloosheid — wel iets geven van een verandering, van een ommekeer desnoods, maar van een breuk in den zin, waarin wij boven daarvan spraken, vinden wij bij FOERSTER niets.

Integendeel doet hij alles om die breuk te vermijden. Hij acht het daarom ook van groot belang, dat hij als getuigen voor de waarheid van het Christendom allerlei vóór-christelijke heidensche philosofen kan oproepen, al hebben zij er o.i. niets mee te maken, integendeel al staan zij daar dikwijls pal tegenover [1]).

Zoo houdt hij er van de Stoa te schilderen als een voorbereiding van het Christendom. Het is volgens FOERSTER geen toeval, dat de groote caritas-opvoeding van het Christendom werd voorbereid door een philosofie, die het geestelijk Zijn van den mensch tot onafhankelijkheid van de buitenwereld, tot heerschappij over het oogenblik en tot hoogste concentratie verhief [2]).

Het moge waar zijn, dat een dergelijke uitspraak volkomen past in FOERSTER's gedachtengang, maar daarom is zij nog niet juist. Het is immers niet waar, dat het gebod der liefde in het Christendom iets te maken zou hebben met de Stoa [3]). Integendeel het Christendom heeft een strijd op leven en dood er mee gestreden en onder zijn bitterste tegenstanders waren de Stoïcijnen keizer MARCUS AURELIUS en JULIANUS.

De weg tot Christus is nu eenmaal niet een regelmatig stijgende lijn, maar is een geheel nieuwe, die in geen enkel opzicht een voortzetting is van de oude. De eerste moet afgebroken, de tweede nieuw begonnen worden. Daarvan weet FOERSTER niets. Dat noemt hij „repressive paedagogik".

---

schiedende in volgorde)]. Zooals in „het ontwaken" de man door te zien naar de vredige trekken van zijn slapende vrouw in zich zelf de verantwoordelijkheid voelt wakker worden om van dit leven iets goeds te maken en door een blik op een crucifix dan in eens begrijpt „het onafzienbare werk van den gekruisigde, waardoor de menschenziel uit het blinde natuurgebeuren en uit het koude gedoe der zelfzucht wordt opgeheven", of zooals in de paragraaf „de waschvrouw", waarin een waschvrouw 's nachts juist ligt te bedenken, dat zij in haar zorgenvol leven haar God heeft losgelaten, als een blik op een cricifix, „een zilverglanzende Christus, met uitgestrekte armen, oneindig goed, oneindig wetend, ongerept van de doornen, ongerept van de nagelen", haar in eens zooveel vrede geeft, dat zij in een droomlooze slaap viel, waaruit zij als een nieuw mensch ontwaakte. En nu wist zij, dat „het oude zelfzuchtige leven met al zijn verbittering, met al zijn louter zinnelijke passies en voldoeningen toch maar een slagboom, een rem is voor veel grootscher en echter leven" enz. enz.

1) Hij acht het b.v. van veel belang, dat EPICTETUS een getuige is voor het dogma van den „Godmensch" en dat daaruit blijkt „hoezeer de leer van den Godmensch lag in heel de geestelijke ontwikkeling de voor-christelijke wereld" (*Christus und das menschliche Leben* S. 89).

Vgl. ook S. 122. „Das Christentum ist kein Gegensatz zur Lebensanschauung der Antike sondern ihre Vollendung und Erfüllung".

2) Terecht merkt H. BÜCHSEL in zijn *F. W. Foersters Erziehungengedanken* hierbij op: „Wer die Stoa für eine Vorschule des Christentums halten kann, der hat noch nicht den fundamentalen Gegensatz von klassischer Tugendethik und Neutestamentischer Tugend- und Liebesethik begriffen."

3) *Erziehung und Selbsterziehung* S. 89.

Hij is bevreesd, dat men daardoor de nog aanwezige krachten breekt.

En toch is onze ervaring ook in de opvoeding anders. Veel meer dan met de uitstekend bedoelde toespraakjes in „Jugendlehre" en „Lebensführung", die Dr. GUNNING bestempelde met den naam van „leuterpaedagogiek" [1]) hebben wij het oor van jonge menschen, als wij durven aanknoopen bij hun meestal zeer levendig zondebewustzijn [2]).

Het moeilijke bij dit alles is, dat FOERSTER dit inderdaad ook wil. Alleen het gelukt hem niet. Evenals hij bij het uitwerken van zijn zondebegrip halverwege is blijven staan, evenmin komt hij er als hij het heeft over bekeering.

FOERSTER mist wat iemand als LUTHER zoo sterk heeft, het volle besef voor de zelfzuchtige grondstemming in den mensch [3]). En wie de zelfzucht niet voldoende kent, ziet niet, hoezeer deze ook allen aanleg tot het goede aantast en het maakt tot een verfijnd egoïsme van deugd-hoogmoed. FOERSTER ziet in zijn optimisme het goede, waar het nog niet is, en het kwade niet, waar het reeds lang is.

Dat deze foutieve onderstelling, waarvan FOERSTER uitgaat, zich wreekt in de practijk, blijkt, zoodra wij de tweede vraag behandelen n.l.: *Hoe voeden wij dezen mensch op?*

Geheel in aansluiting aan zijn psychologie beantwoordt FOERSTER deze vraag door scheiding te maken tusschen positieve en negatieve eigenschappen, waartusschen de opvoeder een keuze moet doen. „Erziehung ist kein Ausrottung sondern Auslese" zegt hij [4]).

Na deze „*Auslese*" wil hij in overeenstemming met de wet der biologie, volgens welke door het gebruik en niet-gebruik bepaalde krachten tot verhoogde functie worden gebracht of afsterven [5]),

1) Dr. J. H. GUNNING Wzn. *Verzamelde Paedagogische Opstellen I.* Amsterdam 1908. blz. 150.

2) Wij zouden tegenover deze vrees van FOERSTER voor het vooropstellen van „de breuk" willen stellen de verzekering, dat juist jonge menschen dikwijls van weinig dingen zoo overtuigd zijn als van de noodzakelijkheid van die breuk. Als men het getob kent over zichzelven en over eigen minderwaardigheid, dat vaak de besten onder onze jongens en meisjes verteert, dan eerst voelt men de volle waarde maar ook de geweldige mogelijkheid van een opvoeding die schuld en vergeving, zonde en genade, bekeering en berouw in het midden stelt en die midden in de duisternis der droevige werkelijkheid stelt het Evangelie der *verlossing*, dat in de duisternis dezer wereld uitstraalt zijn *blijde* licht! FOERSTER kent van die blijheid niets. Over al zijn werken ligt een strakke ernst, die meestal heel dicht grenst aan het vervelende!

3) Vgl. KARL HOLL: *Gesammelte Aufsätze zur Kirchengeschichte* S. 173. Zie b.v. Luthers *Brief aan de Romeinen* II 75, 8 : quia homo non potest, nisi que sua sunt querere et *se super omnia diligere*, que est summa omnium vitiorum. Unde et in bonis et in virtutibus tales *querunt se ipsos*, sc ut sibi placeant et plaudant.

4) *Jugendlehre* S. 674; *Erziehung und Selbsterziehung* S. 18.

5) *Jugendlehre* S. 674.

het positieve aanmoedigen onder de inspiratie van voorbeeld en religie, om zoo op te wekken tot positieve oefening in, wat hij noemt, „daden-energie". Daarbij zal het dan blijken, dat veel kwaad reeds vanzelf afsterft en wat er overblijft aan negatieve eigenschappen, moet dan door, wat hij noemt, „negatieve oefening", door het aankweeken van „belemmeringsenergie" worden tegen gegaan, waaronder hij dan in hoofdzaak ascese verstaat.

Dat deze scheiding in positieve en negatieve eigenschappen [1]), zich gemakkelijk aansluit bij een platonistisch-dualistische visie, ligt voor de hand. Maar daarin ligt tevens een gevaar, dat n.l. als negatief worden opgevat alle eigenschappen, die voortkomen uit of zich aansluiten bij het natuurlijke leven en dat als positief worden beschouwd alle eigenschappen, die gerekend worden tot het geestelijk leven te behooren. En aan dat gevaar ontkomt FOERSTER niet.

Dat er echter ook elementen van waarheid in deze methode schuilen, willen wij niet tegenspreken.

Ieder verstandig opvoeder zal tegenover de jeugd beginnen met terrein te verkennen. En al gelooven wij niet, dat een werkelijk doorgevoerde scheiding tusschen positieve en negatieve eigenschappen mogelijk is, zeer zeker zullen hem spoedig verschillende eigenschappen in het oog springen, waarvan hij de oefening of de mogelijke prikkeling zorgvuldig moet vermijden, of waarop hij voortdurend een beroep zal moeten doen, om ze zooveel mogelijk te versterken.

Zoo gaan wij ook geheel met FOERSTER mee, als hij zich in zijn „*Ermutigungspädagogik*" verzet tegen wat, hij noemt, een „depressieve" paedagogiek [2]), een paedagogiek van louter verbieden en bestraffen. Er zit zonder twijfel veel waars in FOERSTERS bewering, dat wij moeten aanknoopen bij wat we goeds in iemand vinden en eerst dan hem de oogen voor het kwade openen, om vanuit dit positieve gegeven hem krachtiger te maken tegenover zijn karaktergebreken.

Dat is juist het eigenaardige van een Christelijke opvoeding, die immers begint met in den mensch te gelooven.

Maar onze bezwaren richten zich vooral tegen de wijze, waarop FOERSTER deze methode uitwerkt en toepast.

Na de scheiding van eigenschappen wil FOERSTER geheel in de lijn van deze „*Ermutigungspaedagogik*" tot de aanmoediging van het positieve komen door *inspiratie*, hetzij dat die uitgaat van den opvoeder, hetzij van verheven voorbeelden, waaronder

1) *Erziehung und Selbsterziehung* S. 18 en 22.
2) *Erziehung und Selbsterziehung* S. 46.

de heiligen een eerste plaats innemen, hetzij van de religie in 't algemeen en meer bepaald van den persoon van Christus.

Deze inspiratie nu is niets anders dan krachtmeedeeling, krachtingieting, inspiratio bonae voluntatis, die van buiten af als kracht den mensch wordt medegedeeld, om hem tot het doen van goede werken in staat te stellen.

Maar hoewel zelf buitenpersoonlijk knoopt zij aan bij de meest innerlijke persoonlijkheid, bij de menschelijke ziel, die *christinne is van nature* [1]).

Er behoeft hierbij geen sprake te zijn van een omzetten of buigen van den wil. Er wordt niets omgezet, noch gebogen. Neen, er komt iets bij dien wil, er wordt daarin iets ontwikkeld, de kracht ten goede wordt grooter en daarmede verzwakt de neiging ten kwade, welk laatste proces sterk wordt bevorderd door de beoefening der ascese.

De menschelijke ziel, christinne van nature, door voorbeeld en religie tot zelfbewustzijn ontwaakt [2]), voortdurend door hoogere kracht bezield en door ascese geoefend, groeit onder voortdurende toestrooming van kracht op, totdat zij komt tot de grootste overgave van het innerlijk Ik [3]).

Ziedaar in korte trekken, wat FOERSTER in zijn boeken telkens uitéénzet.

Deze gedachtengang nu vinden wij overal, waar sprake is van tegenstelling tusschen geest en stof. Bij PLATO, bij wien de ziel, zelf uit de eeuwige wereld stammende, door de aanraking met de wereld van onvergankelijke ideeën gewekt wordt, tot bezinning komt en door voortdurende aanraking daarmede groeit, totdat zij komt tot volledige hereeniging met de wereld van het *Καλον Κ'αγαθον*; bij den Neo-Platonicus Plotinus, voor wien de ziel een uitstraling is van de goddelijke ziel, met welke zij vereenigd wordt door zich voor de werking daarvan open te stellen [4]); bij de mystiek, waar de ziel, de bruid, door den hemelschen bruidegom gewekt, zich van al het eindige gaat afkeeren in de ascese en zich op God alleen gaat richten, waardoor de in het verborgene der ziel werkende krachten in de Goddelijke Wijsheid tot rust komen [5]).

Onthouding en devotie zijn dan telkens weer de voorwaarden,

---

1) *Schule und Charakter*, S. 273. In de opvoeding noemt hij dat: aanknoopen bij het „eigenbelang van het kind" *Schuld und Sühne* S. 132.

2) *Christus und das menschliche Leben* 1922, S. 23: Daher richtet sich an den modernen Menschen der Ruf Plato's: Seele, vergisz nicht deines ewigen Lebens.

3) *Schule und Charakter* S. 272.

4) F. LOOFS: *Leitfaden zum Studium der Dogmengeschichte*, 1906 S. 179 en ZELLER: *Grundrisz* 2 Aufl. S. 294 f.

5) A. W. S. 627.

om in de extase tot de onmiddellijke aanraking met God te komen, waarvan de gratia inspirationis dan het onmiddellijk gevolg is [1]). THOMAS VAN AQUINO spreekt zelfs van een ingieting der genade, die aan den afkeer van de zonde *voorafgaat* [2]).

Of deze ingieting dan uitgaat van een sacrament of van een voorbeeld of van de onmiddellijke aanraking met de Bron van alle goed, is voor ons hier, paedagogisch gesproken, van weinig belang. Het is ons hier te doen om de psychologische uitwerking en die is in al de genoemde gevallen dezelfde, n.l. krachtmededeeling, infusio bonae voluntatis, waaraan voorafgaat of waarmede gepaard gaat een terugdringen van den natuurlijken mensch, waardoor de waarlijk geestelijke mensch, *die van nature goed is*, tot steeds hooger ontplooiing komt.

Deze gedachtenwereld vinden wij telkens bij FOERSTER terug. Wij zullen er straks nog nader op ingaan bij de behandeling van zijn religieuze beschouwing. Hier is het van belang er op te wijzen, dat, wat FOERSTER bedoelt met zijn Ermutigungspädagogik zooals hij die uitwerkt in zijn wilsopvoeding door middel van inspiratie en oefening, gedachten zijn, die ons terugvoeren naar PLATO, PLOTINUS en de *Middeleeuwsche mystiek*.

Daarom kan de beschouwing, die aan zijn paedagogiek ten grondslag ligt, afgezien van haar belang in sommige practische gevallen, de onze niet zijn. Wel ontveinzen wij ons niet, dat er ook aan protestantsche zijde en vooral onder de jongeren een neiging tot mystiek te bespeuren is [3]) en dat daarbij ascese, devotie, oefening, contemplatie een voorname rol spelen, doch in het protestantisme is voor deze mystiek feitelijk geen plaats. En wat HARNACK zegt: „Aber — wenn der Protestantismus nicht einst noch, soweit er überhaupt etwas bedeutet, völlig mystisch werden wird — die Mystiek wird man niemals protestantisch machen können, ohne der Geschichte und dem Katholicismus ins Gesicht zu schlagen" [4]) geldt ook voor de paedagogiek van FOERSTER, voor zoover deze zich beweegt in de gedachtensfeer, welke wij boven schetsten.

Behalve het genoemde bezwaar, dat voorkomt uit de levens- en wereldbeschouwing, welke aan FOESTERS geschriften ten grondslag ligt, is er tegen deze methode van opvoeden nog een ander groot bezwaar, vooral met het oog op de waarde, die hij er aan hecht.

Hij ontleent n.l. deze gedachten volgens zijn zeggen [5]) aan de

---

1) F. LOOFS, *Leitfaden sum Studium der Dogmengeschichte* S. 521 ff.
2) Vgl. A. HARNACK: *Lehrbuch der Dogmengeschichte* 1910, III, S. 634.
3) Vgl. H. BAVINCK: *Opvoeding der Rijpere Jeugd*, bl. 106 ss.
4) A. HARNACK: *Lehrbuch der Dogmengeschichte* III S. 436.
5) *Erziehung und Selbsterziehung* S. 21.

pathologie en hij wijst er o.a. op, dat men abnormaal driftige kinderen planten liet kweeken en er voor zorgde, dat niets hun drift kon prikkelen. Hierdoor werd de drift overwonnen.

Het ontleenen van gedachten en beginselen voor de opvoeding van normale kinderen aan de behandeling van pathologische kinderen is iets wat tegenwoordig zeer veel gebeurt [1]).

Toch meenen wij, dat men met dit beroep op de pathologie zeer voorzichtig moet zijn. Wat immers in de pathologie juist kan zijn, kan in de normale paedagogiek onjuist, ja zelfs gevaarlijk worden. Een gif, dat aan een zieke toegediend, genezing brengt, kan in een gezond lichaam onheil aanrichten. Het is dan ook zeer de vraag, of bij iemand, die op deze wijze zijn drift in bepaalde gevallen heeft leeren beheerschen, die drift niet in geheel anderen en dan waarschijnlijk veel gevaarlijker vorm terugkomt.

Daarin ligt juist het gevaarlijke van deze aanmoedigings-paedagogiek. Het moge juist zijn, dat bepaalde kwade eigenschappen, door er voor te zorgen, dat zij niet tot oefening komen, langzamerhand uitslijten, maar dat is niet voldoende.

Er zijn kwade eigenschappen, die niet moeten uitslijten, maar moeten worden gebroken, soms op gevaar af, dat de verhouding tusschen opvoeder en kind er tijdelijk onder lijdt. Van dat contact hangt gelukkig niet alles af.

Bij het overwinnen van kwade eigenschappen heeft men n.l. niet alleen met die eigenschappen te doen, maar met de persoonlijkheid, waarvan zij de uiting zijn. Deze moet worden gebroken of, beter gezegd, vernieuwd. Wel ligt deze „vernieuwing" niet in de macht van den opvoeder, omdat zij ten slotte alleen het werk is van God, maar wij moeten het toch als *het* doel in het leven van het kind

---

1) Wij dienen hier echter nadrukkelijk onderscheid te maken tusschen het gebruik maken van de gegevens, die de pathologie verschaft, voor het psychologisch *onderzoek* en voor de *therapie* terecht zegt b.v. Prof. Dr. G. JELGERSMA *„Het gevoelsleven van het achterlijke kind"*. Leiden. blz. 4. „Het normale Kind leert men kennen door de studie van het achterlijke kind" en op blz. 6: „Elk ontwikkeling is bij het achterlijke kind duidelijker te volgen en begrijpelijker en zoo is de studie van het achterlijke kind een belangrijke bron van kennis geworden voor het begrijpen van den normalen kindergeest". Zoo ook A. J. SCHREUDER in *Zernicke's paedagogisch Woordenboek* blz. 620: „Bij abnormale kinderen laat de natuur ons nu dit, dat dat verschijnsel in vergroote afmetingen zien en maakt het daardoor voor de waarneming te beter toegankelijk". Hier is n.l. telkens slechts sprake van de *bestudeering* van de kinderpsyche. Geheel iets anders wordt het echter, wanneer men tot de praktische *behandeling* overgaat. Zoo meenen wij ook, dat Dr. MARIA MONTESSORI geheel ten onrechte zegt: „Van het oogenblik, dat ik mij wijdde aan het onderwijs van zwakzinnigen, begon ik meer en meer in te zien, dat de daar gebruikte *methoden* niets hadden, dat ze speciaal geschikt maakte voor idioten. Nadat ik dan ook de school voor zwakzinnigen had verlaten, werd het mijn overtuiging, dat geheel dezelfde methoden, toegepast op normale kinderen, dezen op verbazende wijze zouden ontwikkelen". (Dr. MARIA MONTESSORI *De methode Montessori*, Zwolle 1916, blz. 29.) Vooral als het blijkt, dat zij deze uitspraak niet alleen laat gelden voor de intellectueele vorming, doch ook voor de zedelijke en godsdienstige opvoeding. Vgl. haar *Zelfopvoeding* blz. 247 v.v.

blijven beschouwen en er voor zorgen, dat onze opvoeding, zoo mogelijk, in deze richting meewerkt en althans niet in den weg staat.

En daarom kunnen wij moeilijk gelooven aan het uitslijten van kwade eigenschappen. Er moet op dood en leven worden gestreden en dien strijd mag men niet om paedagogische redenen vermijden.

Natuurlijk bestaat er in de opvoeding iets als een psychologisch moment, d.w.z. de opvoeder heeft zijn tijd af te wachten en intusschen aan te moedigen en te ontwikkelen, wat er goeds in het kinderhart te vinden is. Maar waar het werkelijk op aan komt, dat is op die breuk. Is die er eenmaal, dan is de aanmoedigingspaedagogiek en de scheiding van eigenschappen teruggebracht tot haar werkelijke proportie in de opvoeding, dan is zij geworden een verstandige en behartigenswaardige raad en in bepaalde gevallen een gewenschte propaedeuse, maar niet meer wat zij bij FOERSTER is, het één en het al. Wij zouden dat dan ook willen noemen een *halve paedagogische waarheid*.

Dat hierbij het practische resultaat, door FOERSTER of anderen met deze methode behaald, geen rol mag spelen, is reeds hierom duidelijk, omdat het werkelijk resultaat van een opvoeding meestal voor menschelijke waarneming verborgen blijft.

Want het kan zijn, dat men dan met deze methode een heel eind komt, wanneer men als maatstaf neemt het maatschappelijk resultaat, of, om maar één voorbeeld te noemen, het al of niet bestaan van orde of wanorde in een klas, maar wanneer men als maatstaf neemt karaktervorming en als men als doel der karaktervorming met FOERSTER ziet, het brengen van de kinderen tot Christus [1]), dan mag men niet vragen naar resultaat, maar moet men zich rekenschap geven van zijn beginsel. En dat dit beginsel bij FOERSTER een ander is dan het onze, zagen wij boven.

Een zeer belangrijke plaats kent FOERSTER, gelijk wij zagen, in de opvoeding toe aan de *ascese* en aan het ascetisch levensideaal.

Tot op zekere hoogte erkent men ook van Protestantsche zijde het goed recht der ascese [2]), in zooverre als het is tucht over het lichaam en het beperken van behoeften en van genietingen, om den geest wakker te houden en het vleesch niet te verzorgen tot

---

1) *Christentum und Paedagogik* S. 18: Ich vertrete in bezug auf die Grundlage der Charakterbildung die Überzeugung: „aliud fundamentum non est nisi quod est positum: Jezus Christus".

2) Zie van protestantsche zijde over ascese: Dr. P. D. CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE: *Het Christelijk leven* II blz. 7 vv.; F. HAERING: *Das Christliche Leben* S. 317 ff.; J. KAFTAN: *Die Askese im Leben des evangelischen Christen*; H. H. WENDT: *System der christlichen Lehre* S. 574 ff.; A. HARNACK: *Das Mönichtum seine Ideale und seine Geschichte*.

begeerlijkheid. Ook Luther heeft die ascese niet veracht [1]). Hij spreekt telkens van het „kreuzigen des Fleisches" en het „tennen des alten Adams" [2]).

Maar teekenend is het, hoe Luther dezen plicht argumenteert [3]). In de eerste plaats ziet hij in het zelfbedachte werk meestal slechts een voorwendsel, om zich te onttrekken aan het oogenschijnlijk kleinere en dus zwaardere gebod [4]). En daarin ligt dan een zeer groot gevaar van aanmatiging en zelfoverschatting [5]). Vervolgens wil hij niets weten van de voorstelling, om de ascese te beoefenen ten behoeve van zichzelf en ter kastijding van het eigen lichaam. Van iemand, die zich op die wijze aan de ascese overgeeft, zegt Luther: „Er wirt geacht werden als der sich selbs verwarlost, und so viel an ihm ist, seijn selbs eijgen merder werden" [6]).

Vergelijken wij daar nu eens mede FOERSTER's bewondering voor den mestkruienden Ruysbroeck of voor de heilige Elisabeth, die de wonden der melaatschen ging wasschen [7]). Luther heeft voor dergelijke zelfbedachte zelfkastijdingen weinig respect.

Het eenig argument voor ascese ziet Luther niet in het feit, dat hij er zelf beter of vromer door zou worden, maar dat hij er zijn naaste mee tot nut kan zijn. Zijn lichaam dienstbaar maken, om anderen te helpen, zijn lichaam bereid maken en houden, om anderen te dienen [8]), dat is het, waar het bij hem op aan komt.

Dat is wel geheel iets anders dan FOERSTER met zijn ascese bedoelt, als hij die noemt het A.B.C. van het geestelijk leven [9]). Hij neemt dan ook Luther zijn principieelen strijd tegen de ascese zeer kwalijk en waarschuwt het Protestantisme, dat het met zijn houding tegenover de ascese onder alle religies volkomen alleen

---

1) „Auf dasz niemand Fasten, Wachen und Arbeiten verachte, weil dadurch niemand fromm wird. Fromm wirst du nicht dadurch; aber doch sollst du es üben und nicht dem Fleisch den Zaum lassen und müszig gehen". (LUTHER:) *Am ersten Sonntag in der Fasten. Invocavit.* (2 Cor. 6 : 1—11).

2) „Welche Werke ich nicht darum tue, dass ich wolle from werden oder etwas in den Himmel verdienen sondern allein, dasz ich den faulen Esel tenne. Denn der alte Adam will, dasz mann ihn treibe und unter die Sporen fasse und also den faulen Schelm kastige, das er gehe, wie die Seele gehet". (LUTHER:) *Sermon von dem Reiche Christi und Herodis.*

3) Vgl. K. HOLL: *Gesammelte Aufsätze* I S. 195.

4) W. A. III 19, 2 ff. sicut Ade in paradiso, ita deus in prelato non precipit semper quod utile aut necessarium est aut magnum, sed sepe solum signum ponitur ut revelentur cogitationes ex cordibus ut non alius, fructus quam oboedientia sola queratur.

5) W. A. III. 331, 30: in occulta et spirituali superbia sua querentes et preferentes in que sunt dei: cum tamen maxime velint deo servire videri et miro modo humilitatem ostentent.

6) W. A. VI 246, 23.

7) *Christus und das menschliche Leben* S. 98.

8) W. A. VII, 64, 17. in hoc enim corpus suum subiectum facit, quo syncerius et liberius queat aliis servire.

9) *Erziehung und Selbsterziehung* S. 147.

staat en dat het hier zijn houding zal hebben te veranderen of aan de afwijzing ervan zal sterven [1]).

Hiermede toont FOERSTER duidelijk niet te beseffen, dat de afwijzing van de ascese door het protestantisme niet maar is een houding, die men naar gelieven kan veranderen, maar voortkomt uit het hart van het protestantisme zelf.

Er is in het protestantisme, waar de religieuse ervaring zich immers niet beweegt tusschen de tegenstelling van het natuurlijke en het bovennatuurlijke, maar tusschen die van zonde en genade, voor de ascese, zooals FOERSTER die wil, geen plaats. [2])

Wel spreekt FOERSTER zelf over de gevaren, [3]) die de ascese ook voor de opvoeding met zich kan brengen, maar zooals meer, hij rekent er in de practijk nergens mede.

Afgezien van de principieele bezwaren, die wij tegen FOERSTER's ascese hebben, verwachten wij er voor de paedagogiek ook weinig van. Zoo zien wij b.v. niet in het zedelijk heil van het feit, dat een onderwijzer beproeft hoe lang zijn klasse het op een wandeling kan uithouden zonder te drinken [4]) of het moest zijn bij wijze van onschuldig spelletje. Van meer belang lijkt het ons, dat zulk een klasse er een eer in stelt, gedurende zulk een vacantiedag er voor te zorgen, dat er in het geheel niet gekibbeld wordt. Dat is een ongezochte ascese en een zelfbedwang, waar iets van uitgaat [5]).

Eenigszins anders staat het met wat FOERSTER noemt de indirecte ascese [6]). Dat men jongens of meisjes, die b.v. ten gevolge van sexueele overprikkeling bezig zijn alle zelfvertrouwen te verliezen en die daarmee dreigen geheel aan het kwaad ten offer te vallen, weer zelfvertrouwen bijbrengt, door hun in kleine dingen te laten zien, dat zij nog wel wat kunnen, om ze zoo indirect weer tot den strijd voor te bereiden, achten wij zeer juist. Ook onze persoonlijke ervaring met de jeugd in dezen is, dat men met deze indirecte methode nog wel iets bereiken kan. Maar in de eerste plaats bedenke men, dat wij hier het gebied van de pathologie naderen, waar o.i. de heele paedagogiek een geheel ander beeld

---

1) *Sexualethik und Pädagogik* S. 168 s.s.

2) Vgl. H. BAVINCK. *De opvoeding van de Rijpere Jeugd* 1916, blz. 110 vv. Wat HARNACK zegt van de mystiek, dat kan met dezelfde woorden gezegd worden van de ascese. Vgl.: *Lehrbuch der Dogmengeschichte* III 1910 S. 436.

3) *Erziehung und Selbsterziehung* S. 158 s.s.

4) *Schule und Charakter* S. 428.

5) Juist hetzelfde bezwaar zien wij in alle opzettelijke zelfbeperking, die men kinderen wil opleggen, zonder dat men daarmee eenig ander doel heeft, dan die zelfbeperking zelf. Dit gebeurt b.v. nog al eens ten opzichte van het rooken. Dat een jongen niet rooken mag, omdat het verkeerd is voor zijn lichaam, wij zijn het er van harte mee eens, maar dat er in het niet rooken een zedelijke meerwaarde zou schuilen, achten wij onjuist.

6) *Erziehung und Selbsterziehung* S. 157.

krijgt, iets wat, zooals wij boven zagen, FOERSTER al heel weinig in het oog houdt; en in de tweede plaats, dat het ook dan nog veel nuttiger is zelfbeheersching aan te kweeken in omstandigheden, die zich van zelf voordoen, dan die men opzettelijk moet scheppen.

Behalve dat volgens FOERSTER de ascese in het algemeen in iedere opvoeding zijn onmiddellijk practische waarde heeft, acht hij ook het ascetisch levensideaal, zooals dat in de r. k. heiligen naar voren treedt, van groote waarde ook voor de paedagogiek. De groote rol, die bij FOERSTER de heiligen spelen is deze: dat zij door hun voorbeeld inspireeren. Als bewijs niet alleen van wat *moet*, maar ook van wat *kan* [1]), gaat van hen een voortdurende bezieling uit ten goede. En als menschen, die recht oploopen, terwijl de meesten nog „op handen en voeten rondkruipen" [2]), zijn zij in zedelijk opzicht de normgevers bij uitnemendheid, van wie bovendien nog directe steun ter zaligheid te verwachten is, in zooverre zij voorbidders zijn bij God voor de geloovigen.

Wij zijn lang in het onzekere geweest, in hoeverre FOERSTER ook de voorbede der heiligen en in 't algemeen de geheele roomsche heiligenvereering voor zijn rekening nam. Maar sinds hij in „Christus und das menschliche Leben" Maria de voorspraak der aarde in den hemel noemt [3]) en „ de Moeder Gods, de bemiddelaarster tusschen Christus en den natuurlijken mensch" [4]), lijkt ons de onzekerheid wel te zijn opgeheven.

Met deze heiligen, als normdragers, komen wij dan bij FOERSTER's „inductieve methode" voor het eerst in aanraking met het objectieve, met de autoriteit. Toch tracht hij het hier nog terug te dringen, door ook bij deze inspiratie door de heiligen aan te knoopen bij wat hij noemt „het eigenbelang" van het kind. Over deze poging om autoriteit en vrijheid te verzoenen spreken wij echter later.

Dat hij zich daarbij niet voorstelt — allerminst tegenover protestanten — dat die inspireerende invloed uitgaat van de heiligen, zooals zij in de vele legendarische verhalen worden voorgesteld, spreekt vanzelf. Natuurlijk moeten die verhalen met tact worden uitgezocht en weergegeven.

De roomschen doen dat trouwens ook [5]).

---

1) *Sexualethik und Sexualpaedagogik*, S. 149 f.
2) A. W. S. 16.
3) *Christus und das menschliche Leben* S. 159.
4) A. W. S. 150.
5) Ook de paedagogische beteekenis van de heiligenvereering wordt door Rome juist zoo geteekend als FOERSTER het doet. Wel merkwaardig is het b.v. wat de roomsche paedagoog, E. VON ROLOFF, in zijn *Lexikon der Pädagogik* I S. 686, hierover schrijft: „Grosze Muster wecken Nachciferung und geben dem Urteile höhere Gezetze, denn sie lehren nicht-

Hoe hij zich dat voorstelt kan blijken uit de wijze, waarop hij in „Christus und das menschliche Leben" de Mariavereering introduceert. Het betoog, dat hij daar houdt, is wonderlijk meesleepend en de ensceneering is aesthetisch voortreffelijk verzorgd. Het dient alles om zijn lezers ongemerkt mee te sleepen en hen te doen gelooven, dat ware kuischheid en ware zachtzinnigheid niet kan bestaan, tenzij de man onder den tucht worde gebracht van het „eeuwig vrouwelijke", dat uitstraalt van haar, die uitverkoren werd den Vorst des levens ter wereld te brengen en die door haar volledige onderwerping aan Gods wil tot Koningin des hemels gekroond werd [1]).

Deze wijze van doen is zoo typeerend voor FOERSTER, dat wij geneigd zijn in den gewezen roomsch-katholieken priester, die in zijn betoog de Mariavereering verdedigt, FOERSTER zelf te zien: in aesthetisch goedverzorgden vorm tracht hij in de taal van onzen tijd ons binnen te voeren in de sfeer van roomsche gedachten en idealen. Dat wij hierin niet overdrijven moge blijken uit het bekende artikel in „Stimmen der Zeit" Oct.-Nov. 1923, waarin pater Van GINNIKEN schrijft over „Die Konversionsbeweging in Holland"; waarin wij vinden: „Acht gij lieden het ook niet gering, wat FOERSTER bij U en ons goeds verricht, ook al is hij niet Katholiek" [2]).

In hoeverre hij met een zekere naïveteit zijn eigen beschouwingen hier voordraagt is moeilijk te zeggen. Hoogstwaarschijnlijk is dat wel het geval. Die naïveteit komt b.v. ook uit, als hij in zijn enthousiasme voor het ascetisch levensideaal en voor den ongehuwden staat van den geestelijke, zich laat ontvallen, dat de protestantsche pastorie nog altijd teert op den voorsprong, dien het priester-coelibaat der Middeleeuwen op de natuurdriften had gemaakt [3]), en als hij het protestantisme voorhoudt, dat het maar één keuze heeft: zijn houding tegenover de ascese te wijzigen òf aan de terugwijzing daarvan te sterven [4]).

---

blosz das *Sollen*, sondern überzeugen auch von dem *Können* und zeigen die Wege von jenem zu diesem . . . Damit sie hier aber wirksam werden, ist es notwendig die Beispiele aus dem Leben solcher Heiligen zu wählen, die der Jugend nahestehen, und sie so aus zu führen, dasz nicht sofort die Tugend auf der höchsten Stufe der Volkommenheit, sondern in ihrem Werden und Wachsen erkannt werden kann, ferner auch so, das nicht hauptsächlich das auszerordentiche, wunderbare Wirken der göttlichen Macht und Gnade, sondern viel mehr auch die eigene Mitarbeid der Heiligen recht deutlich hervor tritt".

1) *Christus und das Menschliche Leben*, S. 156 f.

2) *Christentum und Pädagogik* S. 11 waar hij zelf van zijn *Aut. u. Freih.* verklaart: „Ich habe zahlreiche Zeugnisse von jungen Leuten, die durch dieses Buch zur Kirche zurückgeführt worden sind" en „ein soeben geweihter Geistlicher aus Wien hat mir geschrieben, er danke es meinen Schriften, dasz er hete sein erstes hl. Meszopfer habe abhalten können".

3) *Sexualethik und Sexual Pädagogik* S. 169.

4) *Sexualethik und Sexialpaedagogik.* S. 171.

Wij meenen goed te doen, dergelijke uitingen niet al te ernstig op te vatten. Wel toonen zij ons duidelijk aan, hoe hooge waarde hij de ascese en het ascetische levensideaal toekent.

Daarmede willen wij het paedagogisch belang van het voorbeeld der heiligen niet ontkennen. Dat in een Roomsche opvoeding de heiligen en de heiligenverhalen een groote rol spelen, spreekt vanzelf. Ook zal niemand ontkennen, dat er onder die heiligen zijn, wier leven ook spreekt tot protestanten en die als zoodanig ook in de protestantsche opvoeding van groot nut kunnen zijn. Wij denken b.v. aan BERNARD VAN CLAIRVAUX, aan FRANSISCUS VAN ASSISI, aan CATHARINA VAN GENUA [1]) enz.

Maar dan zijn zij slechts, zooals bij HILTY, demonstreerende voorbeelden, zonder meer. En de werking van het voorbeeld in de opvoeding stellen wij ons anders voor, dan FOERSTER zich den invloed der heiligen denkt n.l. als een zekere krachtstroom, die in de inspiratie uit hen emaneert. In tegendeel de inwerking van het voorbeeld geschiedt volgens ons juist in omgekeerde richting. Zooals een boek op ons slechts invloed kan oefenen, wanneer wij ons geheel of gedeeltelijk identificeeren met den held, die daarin beschreven wordt en dat boek ons onverschillig laat, wanneer ons dat onmogelijk is, zoo werkt in de opvoeding het voorbeeld langs den weg der identificatie en niet langs den weg der inspiratie. Daarbij gaat het er dus om, dat het eigen Ik zich gaat inleven in den ander en zich gaat vormen naar dengene in wien men zijn ideaal ziet. [2]).

Dat is geheel iets anders dan bij FOERSTER bij wien de heiligen als *inspireerende* krachten ten goede en als dragers van den absoluten norm in zijn geheele dualistische denkwijze thuis behooren. Daar zijn zij dan ook niet louter voorbeeld, maar vormen zij tegen de wereld van zinnen en lusten een phalanx, die de wereld des geestes de overheid bezorgt, daar zijn zij tegenover de „zwarte magie"

---

1) Vgl. C. HILTY in „*Katharina von Genua*" als Anhang van zijn stuk: „Für und gegen die Frauen" in *Neue Briefe*, Leipzig, 1906, S. 125—169. „Es wird jetzt zunächst eine Zeit kommen", zegt hij S. 135, „in welcher die katholischen wahren Heiligen bei uns besser bekannt sein werden, als es bisher der Fall war". Hij vindt het jammer, dat wij de heiligenvereering in den tijd der Hervorming hebben op zijde gezet „aus Furcht zu dem „zu viel" der katholischen Kirche". Wij hebben ons „dadurch schon einer groszen Anregung zum Guten beraubt".

2) Vgl. over dit identificeeren Dr. J. M. ROMBAUTS: *Over streven, persoonlijkheid en ideaal*, blz. 37 en Dr. H. C. RÜMKE in zijn bespreking van dit werk in „*Psychiatrische en neurologische bladen*" 1924 no. 5, blz. 240. Nauw aan dit proces verwant is wat WILLIAM STERN verstaat onder het begrip: *Introzeption* vgl. zijn *Wertphilosophie* S. 354 f.f. Ook ligt hetgeen Dr. H. C. RÜMKE schrijft in zijn „*Phaenomenologische en Klinischpsychiatrische Studie over geluksgevoel*" blz. 16 v.v. over het psychologisch proces van het „invoelen" in de lijn van den invloed van het voorbeeld langs den weg der identificatie.

der natuurdriften, de „witte magie" van het geestelijk leven" [1]).

Hoe groot echter de paedagogische waarde van sommige heiligenbiographieën moge zijn, zeker is, dat deze voor den niet-katholiek verre achterstaan bij de verhalen uit den bijbel. Hiervoor heeft FOERSTER dan ook weinig oog; Katharina van Genua en de heilige Elisabeth spelen bij hem een veel grootere rol dan groote Godsmannen in den Bijbel. Dat alleen doet al zien, in welk een geheel andere sfeer van denken FOERSTER's paedagogiek zich beweegt.

Het ligt buiten de taak van ons onderzoek hier te gaan uiteenzetten, waarom wij verder met deze waardeering van FOERSTER voor de r.-k. heiligen niet meegaan. Voor ons is het voldoende te hebben laten zien, dat deze waardeering geheel past in het kader van zijn denken en daarvan een rechtstreeksch uitvloeisel is.

Hierbij sluit volkomen aan, wat FOERSTER zegt van *den invloed van de religie en van den persoon en het werk van Christus.*

Wij hebben de behandeling van dit onderwerp niet aan de beide vorige laten voorafgaan, omdat FOERSTER, toen hij nog aanhanger van de „Religionslose Moral" was, zich over deze beide kwesties reeds beslist had uitgesproken, voordat hij aan de religie in de opvoeding een belangrijke plaats inruimde. Sinds dien is hij in zijn psychologische of paedagogische opvattingen weinig veranderd. Religieus is hij zich echter steeds duidelijker gaan uitspreken, maar nooit hebben deze uitspraken hem in werkelijke tegenstelling gebracht met zijn vroegere paedagogische inzichten. Het is dan ook zeer waarschijnlijk, dat hij via zijn wereldbeschouwing tot zijn religieuze overtuiging is gekomen en niet andersom.

Daarmede geheel in overeenstemming is zijn methode, die hij tegenover anderen wil volgen. Men moet volgens hem, wanneer men in een tijd van volledige ontbinding van alle godsdienstige en geestelijke waarheden een hoogere wereld wil verkondigen, niet uitgaan van God, maar van de ziel [2]).

Die wijze van doen stemt geheel overeen met zijn inductieve opvoedingsmethode, volgens welke hij, aanknoopende bij wat er in het kind aanwezig is, langs den weg der inductie wil komen tot zijn doel. Het is duidelijk, dat men dit ten opzichte van de religie niet doen kan, zonder den schijn op zich te laden, dat men de religieuze overtuiging beschouwt als een poging, om het verlangen van de menschelijke ziel naar absolute autoriteit te bevredigen.

Dit heeft hem de alleszins begrijpelijke, maar ongerechtvaardigde

---

1) *Sexual ethik und Sexual Pädagogik*, S. 148.
2) *Christus und das menschliche Leben*" S. 7.

kritiek van KIEFL op den hals gehaald, dat hij zich schuldig zou maken aan het pragmatisme van JAMES en de religie slechts zou aanvaarden, omdat zij nuttig is.

Inderdaad zijn er bij FOERSTER uitspraken te vinden, die in deze richting wijzen. Het laatste hoofdstuk van „Schule und Karakter" kan licht den indruk wekken, alsof hij alleen tot de Christelijke religie de toevlucht neemt, omdat alle andere middelen in de practijk ten slotte te kort schieten. Hetzelfde geldt van talrijke andere uitspraken, vooral in zijn vroegere werken [1]).

Toch moet men met dit oordeel voorzichtig zijn. Immers FOERSTER schrijft voor buitenstaanders, voor wie hij de redelijkheid der Christelijke religie wil aantoonen. En dan is het toch niet verkeerd, dat men wijst op de redelijke noodzakelijkheid van de religie, en laat zien, hoe de ziel ook zelf er bij gebaat is, wanneer zij zich aan God overgeeft. Dat daarbij het nuttigheidselement als van zelf sterker naar voren komt, is moeilijk te vermijden.

Dat hij deze dingen anders heeft gezien in zijn jonge jaren, — waarvan de sporen ook later nog wel zijn aan te wijzen [2]), — zagen wij reeds vroeger, maar hij is dat standpunt te boven gekomen; uit al zijn latere werken ademt een door en door religieuze geest, die zelfs zoo overheerschend is, dat men eerder zou kunnen vragen, of er zoo van zijn inductieve methode nog wel veel terecht komt.

Toch is het zeer bevreemdend, dat een boek als „Jugendlehre" dat op de grens van twee perioden in FOERSTERS leven staat en dat op heel wat punten niet meer zijn tegenwoordige religieuze beschouwingen weergeeft en naar aanleiding waarvan men, niet geheel te onrechte, de vraag heeft gesteld, of FOERSTER voor de moraal het godsdienstig geloof wel noodzakelijk acht [3]), telkens maar weer nieuwe drukken beleeft, zonder dat er eenige verandering in wordt aangebracht.

Wij hebben vóór ons liggen de uitgave van 1920, waar JEZUS, BUDDHA en PLATO in één adem genoemd worden [4]) en waar van

---

1) *Jugendlehre* S. 150. Hier liegt der Kern des Unterschiedes religiöser und natürlicher Ethik, hier liegt das Wesen dessen was die religiöse Auffassung der rein natürlichen Ethik an *Ergänzung* und *Erfüllung* geben kann: Die Religion ist die Verwalwalterin und Austeilerin vollendet gelebten ethischen Lebens. A. W. S. 465: Das erhabene und unerreichbare Vorbild Christi, gerade weil es dem Menschen seinen eigenen Abstand vom Höchsten so lebendig und ergreifend vor Augen führt, gibt wohl die stärkste Hinwendung zur Bescheidenheit gegenüber dem Selbsterreichten, doch haben auch andere Religionen religiöse Vorstellungen zur Verfügung, die sich hier fruchtbar machen lassen.

2) *Jugendlehre* S. 147. In diesem Sinne ist also die Religion in ihren höchsten Gestaltungen gerade aus den sittlichen Erlebnissen und Bedürfnissen des Menschen erstanden.

3) *Jugendlehre* S. 480, 487.

4) *Jugendlehre*, S. 404.

een beslist opkomen voor het Christendom, zooals hij dat later doet, nog weinig sprake is [1]).

Wij hebben ons beijverd om FOERSTER recht te doen wedervaren door zoo weinig mogelijk uit dit boek te citeeren, maar het pleit niet voor zijn wetenschappelijken ernst, dat hij dit boek, dat op vele punten in tegenspraak is met zijn huidig standpunt, telkens maar weer onveranderd laat uitkomen.

Wij zijn overigens geneigd ook dit verschijnsel te schrijven op rekening van zijn groote naïveteit, waardoor hij vele dingen eenvoudig nog niet ziet, terwijl anderen er zich al lang aan ergeren.

Zoo is het ook met het gebruiken van dogmatische termen en formuleeringen, waarvan FOERSTER zich veelvuldig bedient, maar er dikwijls een geheel anderen inhoud aan geeft.

Dit heeft ons ook in onze beoordeeling van zijn godsdienstig standpunt zeer bemoeilijkt. Wij noemen eenige voorbeelden. Gaarne gebruikt hij de uitdrukking: verbum caro factum est, maar geeft er dan een geheel andere beteekenis aan, b.v. „het woord van den opvoeder in zijn persoon belichaamd" [2]). Hij verwijt KANT, dat hij mist, wat het Christendom de „opwekking des vleesches" noemt, en bedoelt dan daarmede „de bezieling van het natuurlijke, dat maakt, dat dit natuurlijke zijn eigen verborgen rythmische wetten, als maat, gratie en tact ontdekt" [3]). Wij verstaan onder opstanding des vleesches toch wel geheel iets anders.

„De liefde", zegt hij elders, „kweekt zulk een helderzienden haat tegen de zelfzucht, dat daardoor ook het vleesch opgewekt wordt" [4]). Zoo is het ook, als hij spreekt over „het jongste gericht" [5]), enz. enz.

Overal is het hetzelfde: hij gebruikt wel de woorden, maar geeft er een geheel anderen inhoud aan. Maar daaruit te besluiten, gelijk wel is gedaan, dat hij uit het Christendom eigenlijk alleen de terminologie overneemt, maar dat zijn hart er verre van blijft, zou onjuist zijn.

Wij zagen boven, hoe KIEFL over hem denkt en dat Prof. A. J. ROSENBERG, een soortgelijke kritiek geeft [6]). Zeer zeker is deze kritiek niet juist, maar FOERSTER heeft er wel reden toe gegeven

---

1) *Jugendlehre* S. 465.
2) *Erziehung und Selbsterziehung* S. 10, 131.
3) *Erziehung und Selbsterziehung* S. 72.
4) *Erziehung und Selbsterziehung* S. 313.
5) A. W. S. 276: „In wirklichkeit beginnt die Sociale Kultur mit der Fähigkeit, ernsthaft und gütig zu zuhören, da verrät sich der ganze Mensch, da tut sich das Jüngste Gericht über die Seelen auf, da stürzen die Gefeierten in den Schwefel, und die Unbedeudeten werden in strahlen des Lichtes erhaben".
6) Zie boven blz. 8.

en op verschillende zelfs belangrijke punten zullen wij voorshands tegenover hem in het duister moeten blijven tasten, juist omdat wij niet geheel kunnen bouwen op wat hij zegt, of liever niet de juiste beteekenis kennen, die hij zelf aan zijn woorden hecht.

Geheel in aansluiting met zijn verdere gedachtenwereld, waarin hij voortdurend den nadruk legt op de tegenstelling tusschen de natuurlijke wereld en de wereld des geestes, ziet hij de Christelijke religie als het element in de opvoeding, dat meer dan iets in staat is, om de heerschappij des geestes te verzekeren.

In de eerste plaats wekt zij meer dan wat ook, het beste in ons op. Zooals de Christelijke ridder voor den gevangen koning RICHARD LEEUWENHART een lied uit zijn vaderland speelde en hem daardoor aan de traliën van zijn kerkervenster lokte, zoo zingt PLATO voor de ziel het lied van het eeuwige vaderland, om haar op te wekken tot medewerking aan haar bevrijding [1]). Welnu, wat FOERSTER hier zegt van PLATO, geldt in zijn paedagogiek van de rol, die de Christelijke religie er vervult. Zij spreekt den mensch aan in de oertaal der ziel [2]) en wekt hem daardoor uit zijn sluimer en spoort hem aan, nu zelf te gaan medewerken aan haar bevrijding. De christelijke religie is het ware antwoord op de diepste vraag der menschelijke natuur [3]).

In de tweede plaats is de religie krachtmededeeling, inspiratie ten goede, infusio bonae voluntatis. Zooals de krijgstucht, zegt FOERSTER, de menschen aanpakt en ze persoonlijke belangen doet vergeten, zoo weet de religie den mensch te bezielen, zoodat hij de zelfzucht te boven komt en dingen doet, die desnoods tegen zijn eigen wil ingaan [4]). Als inspiratie ten goede bij uitnemendheid voegt FOERSTER dan ook de religie in zijn inductieven, „paedagogischen", gedachtengang in, waar hij spreekt over de inspiratie als hoofdfactor bij de wilsopvoeding. Zonder *deze* inspiratie toch loopt alle wilsvorming ten slotte gevaar te blijven steken in de „groben Energetik des animalischen Daseinskampfes" en te raken in de macht van „dämonische Gewallten, die niemand herbeirufen kann, ohne dasz sie Macht über die ganze Seele bekommen" [5]). Door de religie komen wij met de eigenlijk scheppende kracht in dit leven

---

1) *Christus und das menschliche Leben*, S. 9. Even verder (S. 23) spreekt hij over de Neo-Platonische Mythe, waarin God den hemelschen Eros uitzendt om de verdoolde Psyche tot zich te roepen en in die mythe werken volgens FOERSTER „Ahnungen vom *Wirken der göttlichen Gnade* im Menschen-Herzen, die dann später in der Christlichen Mystik ihren *klarsten* Ausdrück finden".

2) *Schule und Charakter* S. 460.

3) *Autorität und Freiheit* S. 35.

4) *Erziehung und Selbsterziehung* S. 128.

5) A. W. S. 130.

in aanraking [1]). Met deze kracht toegerust, kan de mensch alleen het hoofd bieden aan de machten en krachten, die in deze wereld op hem aanstormen [2]). Vandaar dat voor alles de religie moet zijn krachtmeedeeling, inspiratie ten goede en vandaar dat zij voor de opvoeding geheel onmisbaar is.

En omdat nu de Christelijke religie in de derde plaats voor FOERSTER ook de draagster is der objectieve zedelijke normen, doordat zij ons in aanraking brengt met het hoogste Goed [3]), komen wij hier sterker nog dan bij de behandeling van het ascetisch levensideaal, in de heiligen belichaamd, met de autoritatieve lijn bij hem in aanraking.

Uit den aard der zaak echter is bij FOERSTER de beteekenis van de religie voor de opvoeding als inspiratie grooter dan als absolute autoriteit voor het zedelijk leven. Als autoriteit heeft de religie voornamelijk waarde voor den opvoeder zelf, omdat zij hem een vast doel voor oogen stelt [4]), waarop hij veilig zijn handelen kan richten [5]). Maar de opvoeder zal volgens hem goed doen van die autoriteit zoo weinig mogelijk een rechtstreeksch gebruik te maken; liever moet hij inductief te werk gaan.

Als FOERSTER over de „religie" spreekt, bedoelt hij, gelijk wij zagen, altijd het Christendom. Steeds weer komt dan ook de persoon van Christus naar voren. Toch vinden wij reeds in „Jugendlehre" (1904) [6]), in „Sexualethik und Pädagogik" (1907) [7]), in „Christentum und Klassenkampf" (1908) [8]) zeer positieve uitspraken over zijn persoon.

Doch vooral in „Christus und das menschliche Leben" blijkt het,

---

1) *Erziehung und Selbsterziehung* S. 134.

2) *Politische Ethik* S. 523: „Befestigung des persönlichen Gewissens gegenüber der heidnischen Allmacht des bloszen Staatswillens, Stärkung des persönlichen Charakters gegenüber dem Druck der Majoritäten, der Tyrannei des korporativen Egoïsmus".
Schule und Charakter S. 457: „Unsere geistige Selbstbehauptungstrieb wirdt durch die Religion zur höchsten Stärke gebracht. Die höhere Persönlichkeit des Menschen kann sich gegenüber der tausendfältigen Suggestion der Gesellschaft nur dann behaupten, wen sie durch die Religion im „unsichtbaren" fest geworden ist.

3) *Christus und das menschliche Leben*, S. 22: „das übersinnliche Streben musz zuerst sein eigenes *höchstes Gut* erkennen und erfassen, um dann von dort aus herrschend und führend die Welt des irdischen Liebeslebens zu durchdringen". *Schule und Charakter*, S. 459: „Wenn die Moral relativ wird und sich den wechselnden Gesellschaften anpaszt, so triumphiert zum Schlusz die charakterlose Anpassung, die principielle Unentbehrlichkeit der Religion musz sogar immer deutlicher an den Tag treten.

4) *Erziehung und Selbsterziehung*", S. 65 ff.

5) *Schule und Charakter*, S. 459.

6) *Jugendlehre*, S. 149: „Der Christ erkennt den Willen Gottes und dessen Verkörperung in Christus als letzte Quelle der sittlichen Verplichtung. Jesus Christus hat das höchste Ziel der inwendigen Freiheit vollkomen erreicht". Zie verder S. 134—151.

7) *Sexualethik und Paedagogik*, S. 213—244.

8) *Christentum und Klassenkampf*, S. 6: „Christus der Gottmensch".

hoe hij Christus in het leven en dus ook in de opvoeding in het middelpunt stelt.

In dat boek geeft hij zich met de warmte van iemand, die na geleefd te hebben in de koude van het rationalisme in Jezus Christus den Verlosser heeft leeren kennen.

Telkens legt hij daarvan getuigenis af. Jezus is hem niet het groote voorbeeld, de groote profeet of de groote opvoeder, de verheven zedenleeraar [1]), neen, zoo zegt hij, wie van Jezus weer een dwalenden mensch maakt, verbreekt opnieuw den schakel, die ons verbindt met de betrouwbare waarheid. Deze beschouwing van Jezus zal naar zijn overtuiging, voor den verlichten modernen mensch en voor de meeste vrijzinnige Christenen voorloopig nog wel een steen des aanstoots blijven, doch een nieuwe generatie zal komen, die in de scheiding van God en mensch opgevoed, daardoor het best zal voorbereid zijn om weer te begrijpen, hoezeer de leer van de Godmenschelijkheid van Christus aan de diepste behoefte der ziel beantwoordt [2]).

---

1) *Autorität und Freiheit* S. 68. „Was bleibt von Christus, wenn ich das tiefe Mysterium vom Sohne Gottes nicht annehme? Christus wird dann bald mit KANT, GOETHE, SCHILLER auf eine Stufe gestellt, und schlieslich sogar „überholt" und „veraltet" gehalten.

A. W. S. 71: „Wie soll uns ein so vergängliches Menschenwerk gegenüber der Welt und ihrer Klugheit die eiserne Sicherheit geben, dasz wir wirklich der höchsten Wahrheit dienen? Jenes *verdünnte Christentum* entbehrt jedes feste Mittelpunkt.

2) Om een indruk te geven van wat FOERSTER hierover schrijft laten wij hier een van de beste gedeelten uit „*Christus und das menschliche Leben*" onveranderd volgen (S. 94): „Was vermögen alle gelehrten Zeugnisse, die sich gegen die Lehre vom Gottmenschen aussprechen, wenn das Zeugnis der lebendigen Seele unbeirrbar dagegen aufsteht? Die Gottheit Christi ist ein Geheimnis, zu dessen Leugnung doch der wissenschaftlichen Methode jede Kompetenz fehlt. Mag man z. B. noch so eingehend nachweisen, das jene Lehre in engem Zusammenhang mit der griechischen Spekulation über den Logos steht — wer psychologisch vorgeht, der weisz, dasz es der überwältigende Eindruck der vom Erlöser ergriffenen Seele war auf Grund dessen man dann jene philosophische Einkleidung heranzog: Man versuchte, eine innere Gewiszheit in der Sprache der damaligen Bildung und mit Anknüpfung an ihre Vorstellungen auszudrücken. Es ist auch hier wiederum das natürlichste Kausalbedürfnis, das für eine ungeheure weltgeschichtliche Wirkung eine ebenbürtige Ursache sucht und es ablehnt, das Übermenschliche in den unzulänglichen Formeln des blosz Menschlichen auszudrücken. Wer in diesem Sinne die ganze göttliche Sicherheit der Worte und des Auftretens bei Jesus zu spüren fähig ist, wird er sich nicht unbedingt weigern, diese völlig absolute Erscheinung einfach nur als einen Propheten neben andern in die geschichtliche Entwicklung einzuordnen? Wahrlich wer Jesus wieder zum irrenden Menschen macht, der Kettet uns wieder los von der zuverlässigen Wahrheit. Der Welterlöser taucht dann unter in dem groszen Wirbelstrom der Seelen, den die Historie an uns vorüber führt. Wir hören gerade zu das Brummen des Windes, der die Geslechter ruhelos vorüberjagt. Alles ist relativ, subjektiv, alles ist Evolution, es gibt keine Sicherheit für Leben und Sterben, und die Worte „Himmel und Erde werden vergehen, aber meine Worte werden nicht vergehen!" diese Worte sind dann nichts als die wahnsinnige Überhebung eines Geistesgestörten. Für den aufgeklärten modernen Menschen und auch für den meisten freigesinnten Christen ist freilich die Lehre vom Gottmenschen heute noch ein schweres Ärgernis. Eine andere Generation aber wird kommen, die in der Trennung von Gott und Mensch geboren und auferzogen ist und die wohl dadurch vorbereitet ist zu verstehen, wie sehr jene Lehre dem tiefsten Bedürfnis der Seele antwortet. Diejenigen die aus dem Unglauben zur Christlichen Wahrheit zurückkehren, sind jedenfalls für die

Jezus Christus is voor hem de Verlosser der wereld [1]), de verlosser ook van den enkeling. Hij is de eenige, die ons uit de ketenen der zonde verlossen kan en er is niemand, die dien Verlosser ontberen kan; zelfs de heiligste heilige kan zonder Hem niet tot *volkomen* geestelijke vrijheid komen [2]).

En toch, hoezeer wij het ook waardeeren, dat FOERSTER, de vroegere vrijdenker, tot een dergelijke christocentrische levensvisie gekomen is, juist nu, als hij gaat getuigen van de waarde van de religie en van den persoon van Christus voor de opvoeding en voor het menschelijk leven, stelt hij de gewekte verwachtingen teleur. Wanneer na het zeer positieve getuigenis over de Godmenschelijkheid van Jezus, bij ons de vraag rijst: cur deus homo? dan blijkt het, dat ook hier werkzaam zijn dezelfde invloeden, die zich bij zijn psychologie en paedagogiek deden gevoelen en die wezen in de richting van PLATO en de *Middeleeuwsche mystiek* [3]).

Als titelplaat voor zijn „Christus und das menschliche Leben" geeft hij een fresco van FRA ANGELICO in San-Marco, voorstellende Christus bij zijn verschijnen in het voorportaal van de hel. Hij beschrijft die titelplaat op blz. 122 ongeveer aldus: „De Verlosser, die de ijzeren poorten verbreekt, steekt in stralende houding de hand toe aan de daar gevangen zielen, die in het voorgevoel van zijn komst hebben gewacht en gewerkt. Eerst nu krijgt hun eigen levenswerk zijn hoogste beteekenis en bekoring: eerst in Christus verstaan zij zichzelf!"

Deze titelplaat en zijn beschrijving geeft feitelijk in korte trekken FOERSTER's antwoord op de vraag: cur deus homo? n.l. de volkomen reine geest redt alles, wat geest is in ons uit de klauwen van het doodenrijk en brengt het naar boven in het volle licht [4]).

Vandaar dat wat hij zegt van het lijden en sterven van Christus ook geheel ligt in deze sfeer van gedachten. Het werk van Golgotha

---

Lehre vom bloszen Menschen Jezus nicht mehr zu haben: sie gibt ihnen nichts und vermag ihren Erfahrungen vom Erlöser nicht Genüge zu tun."

CLEMENS ALEXANDRINUS sagt: „Ohne den Fleischgeworden Logos wären wir wie das Geflügel, das im dunklen Stalle für den Tod gemästet wird, gleichwie auch, wenn die Sonne nicht wäre, trotz allen Sternen dennoch die finstere Nacht herrschen würde". Hier hat eine lebendige Seele, die aus dem Heidentum zum Christentum emporstieg, ihren lebendigen Eindruck von der Unvergleichlichkeit Christi überzeugend und tiefsinnig ausgesprochen. Die Zeit wird kommen, wo aus der Not der Zeit und der Seele ähnliche Zeugnisse erstehen und den Christenglauben zu neuer Weltgeschichtlichen Kraft erheben werden."

1) *Autorität und Freiheit*, S. 70.

2) *Christus und das menschliche Leben*, S. 138.

3) *Christentum und Pädagogik*, S. 46: „In Wirklichkeit bringt erst die Mystik die ganze Realität der Gotteswahrheit in vollste Klarheit. Erst die Mystik, die aus der Berührung des ganzen Menschen mit den Wirkungen der Religion entsteht, erfaszt die ganze Fülle der göttlichen Wirklichkeit, sie erst erregt die stärkste Gewalt des Glaubens, ja sie allein gibt auch das tiefste *Wissen* von der Gottheit."

4) *Christus und das menschliche Leben* S. 141.

beschrijft hij als „een wekroep voor de ziel, die in het wereldgebeuren opging, om de wonderen der liefde te begrijpen [1]). Hij zegt dan ook van Golgotha niet meer dan: „dat het de Godheid zelf is, die hier in de gedaante van een dienstknecht met de levensmachten spreekt; die in zijn ontmoeting ermee de ware verhouding tot de wereld belichaamt en daardoor de ziel uit haar neiging tot verraad en ontrouw roept tot haar ware bestemming [2]).

Golgotha is bij FOERSTER een zedelijke machtsbetooning. In het goddelijk lijden van Christus blijkt, dat de absolute zelfverloochening het wint van het bruut geweld. De echte geestesenergie wordt in de wereld gehoond en gekruisigd. Daarom is de aardsche verschijningsvorm van deze geestesenergie „die Majestät des Unterliegens" [3]). Onderinvloed van dit machtsbetoon der „Majestät des Unterliegens" herkennen wij ons hoogste wezen [4]). „Eerst bij zijn schitterende volmaaktheid zien wij dat hoogste wezen gelouterd vóór ons staan, bevrijd van alle troebele bijmengselen van den levensstrijd dezer aarde; eerst in Hem zien wij alles ontplooid, wat nog zocht en stamelde; eerst door Hem kunnen wij voor ons hooger, beter wezen partij kiezen, eerst in Hem zien wij klaar, hoe de lagere wereld macht tracht te krijgen over onze ziel. Onze betere natuur moet aan onze verlossing medewerken en haar bevorderen, maar wij hebben den Verlosser noodig, om volledig en klaar in het bezit te geraken van dit betere „Ik" en ons lagere „Ik" onder alle maskers en vermommingen te herkennen [5]). Christus strijdt aan het kruis op leven en dood met de zondige levensmachten, die hij overwint door geheel vrij van zichzelf te worden [6]) en in dat lijden krijgt hij den absoluten helderzienden blik voor de afgronden des menschelijken levens, waardoor hij, schoon zelf van boven komende, zoo geheel en al den werkelijken mensch tot in de afgronden zijner ziel leert kennen en daardoor hen, die in zulke diepten leven, kan verstaan en uitredden [7]).

Dus Jezus Christus is bij FOERSTER degene, die de ziel wekt uit haar verdooving, waarin zij door de betoovering der zinnen geraakt is. En doordat Hij in het offer van Zijn leven die booze zondemachten overwonnen heeft, is Hij als de absolute reine Geest degene, die voortdurend de eenmaal gewekte ziel ten goede kan inspireeren en terugvoeren tot het volkomen Licht.

---

1) *Christus und das menschliche Leben* S. 339.
2) A. W. S. 104.
3) *Erziehung und Selbsterziehung* S. 133.
4) *Christus und das menschliche Leben* S. 140.
5) A. W. S. 140.
6) A. W. S. 104.
7) *Erziehung und Selbsterziehung* S. 11.

Het is dan ook o.i. geen toeval, dat het hoofdstuk, volgende op de beschrijving van Golgotha, tot titel draagt: „Der weg zum tiefsten *Erkenntnis*". Christus brengt ons tot een dieper *inzicht*: FOERSTER geeft daarbij als den weg daartoe aan „zelfinkeer", „het diepste stilzwijgen", „eenzaamheid". Daar bij past niet het woord „geloof", maar is juister het woord „inzicht". Bij het licht van Golgotha immers *herkennen* wij ons beter „Ik", ons hoogste wezen.

En bij dit alles vinden wij nergens een woord van, geen zinspeling zelfs op het verzoenend lijden en sterven van den Heer. De begrippen schuld en verzoening, zonde en genade, schuldvergeving, zijn bij hem verre te zoeken. De genade, die van Golgotha uitgaat, is bij FOERSTER hoogstens krachtmeedeeling, inspiratio bonae voluntantis en de begrippen, waar het voor hem in de eerste plaats op aan komt zijn die van het menschelijk *niet-kunnen* tegenover het goddelijk *geven* [1]).

Wij zien dan ook bij wat FOERSTER zegt over religie en over Christus en Zijn verlossingswerk geen enkele heenwijzing naar de gedachtensfeer der Hervorming.

Zoo komen wij ten slotte tot de vraag, *welke bij* FOERSTER *de verhouding is tusschen autoriteit en ervaring.*

Het Christendom is behalve inspiratie ten goede, zooals wij zagen, bij FOERSTER ook norm, absolute autoriteit. Vooral te midden van een geslacht, dat van alle norm en autoriteit vervreemd is, dient daarop te worden gewezen.

En in het vorige hoofdstuk zagen wij, hoe hij in de kerk in de eerste plaats ziet de handhaafster van die autoriteit. Zij moet het mysterie van den Zoon Gods, zooals de groote persoonlijkheden der kerk hem hebben gezien en beleden, beveiligen tegen alle subjectieve vervalsching van het beeld van Christus [2]). Wij zagen tevens hoe hij daartoe aan de kerk niet alleen absoluut gezag toekent in religieuze en zedelijke aangelegenheden, maar ook in wetenschappelijke [3]) en sociale [4]). Volgens eigen zeggen heeft hij hier sterk onder den invloed gestaan van AUGUSTE COMTE [5]).

Met deze kerk bedoelt FOERSTER weer een geheel universeel geworden katholieke kerk. Hij heeft tegen de tegenwoordige r.-k. kerk een aantal bezwaren, die hem verhinderen toe te treden. En hij ziet zijn taak daarin, dat hij, door er buiten te blijven, voortdurend kan en moet wijzen op de voorwaarden, waaraan de moe-

1) Vgl. F. LOOFS: *Leitfaden zum Studium der Dogmengeschichte* 1906 S. 389, 392.
2) *Autorität und Freiheit* S. 68.
3) A. W. S. 79, 91.
4) A. W. S. 112.
5) *Christentum und Pädagogik* S. 5.

derkerk moet voldoen, wil zij weer haar oecumenisch karakter verkrijgen [1]). Hij voelt deze taak als een kruis hem opgelegd, want in hem woont een passio catholica, een liefde voor die kerk, waartoe hem de diepste behoeften zijner ziel dringen, voor de kerk, die de gewetens spijzigt met heilige spijzen en in haar eerbiedwaardig Latijn de eeuwige zekerheden biedt [2]).

Maar hoe hij ook moge denken over het al of niet toetreden tot die kerk, zeker is, dat de kerk, welke FOERSTER zich voorstelt, met absoluut gezag in geestelijk, zedelijk en religieus opzicht is bekleed. FOERSTER gaat uit van het quod ubique quod semper et ab omnibus creditum est [3]). Dat is het eeuwige, onveranderlijke, waaraan onze tijd, die van zedelijke normen niet wil weten, zoozeer behoefte heeft.

Zoo zien wij, dat de behoefte aan autoriteit, het verlangen naar een absolute norm voor het zedelijke en religieuze leven hem geheel gedreven heeft in de richting van de katholieke kerk. De bezwaren, die hij tegen de huidige roomsch-katholieke kerk heeft, zijn van dien aard, dat zij door deze in te willigen, haar eigen karakter geheel zou moeten opgeven. Maar voor niet-katholieken zijn die bezwaren ten slotte van geringe beteekenis. Zij betreffen in geen geval die uitingen der roomsch-katholieke kerk, waartegen iedere protestant in de eerste plaats opkomt, zooals de mis, de heiligenvereering, de Mariavereering, het pausdom, het coelibaat, het kerkelijk gezag enz.

Daarom is de vraag, of FOERSTER al of niet roomsch is, voor ons, niet-katholieken, van weinig waarde. Belangrijker is, of FOERSTER in zijn psychologische visie, zijn paedagogisch streven en zijn religieuze overtuiging protestant is. En het antwoord op die vraag kan, na wat wij daarvan boven zagen, dunkt ons, niet twijfelachtig zijn.

Waar FOERSTER komt tot het aanvaarden van een dergelijk gezag, daar moet het ons ten zeerste verbazen, dat hij in de practijk der opvoeding er zoo weinig mee rekent. Immers niets had meer voor de hand gelegen, dan dat hij, eenmaal dit gezag voor zichzelf aanvaardende, dit ook in de opvoeding voorop zou stellen en er al zijn religieuze, ethische en sociale waarden aan zou hebben ontleend. Dat hij dit niet doet, is een inconsequentie, waarvan de schadelijke gevolgen zich noodzakelijk doen gelden.

Om hiervan slechts één voorbeeld te noemen: Het is FOERSTER bij de opvoeding tot gehoorzaamheid misschien wel gelukt zijn leer-

---

1) *Autorität und Freiheit* S. 246.
2) A. W. S. 242.
3) A. W. S. 197 u. 200.

lingen een zeker gevoel bij te brengen voor het *belang* van gehoorzamen, maar niet voor gehoorzamen als absoluten *plicht*.

Men heeft deze inconsequentie van roomsche zijde, ook telkens gevoeld en voor verschillende roomsche critici ligt dan ook daar de meest wondbare plek in zijn systeem. Zoo zegt de roomsch-katholiek Weber: „Al verklaart FOERSTER nadrukkelijk, dat hij zich tot taak stelt te onderzoeken, hoe het mogelijk is den mensch te doen heerschen over zijn periphere impulsen en daarbij wil afzien van elk kerkelijk dogmatisme, dan moge dat wel een methodisch standpunt zijn, doch onhoudbaar in de praktijk. Òf hij moet de kerkelijke dogmatiek verwerpen en dan weet men, wat men aan hem heeft, òf hij moet haar laten gelden. Ze eenvoudig bij deze onderzoeking ter zijde te stellen is voor Christelijke onderzoekers onmogelijk" [1]).

Waar hij nu echter ondanks zijn strenge gezagsbegrippen uitgaat van het in den mensch aanwezige, om zoo op te klimmen tot de normgevende autoriteit, maakt hij zich schuldig aan een andere fout: men kan nu eenmaal niet langs de lijn van de zedelijke ontwikkeling des menschen komen tot een kerkelijk vastgesteld dogma!

Hier treft FOERSTER het volle gewicht van de kritiek die EM. BRUNNER in zijn „Erlebnis, Erkenntnis und Glaube" en vooral in zijn „Die Mystik und das Wort" op SCHLEIERMACHER oefent. De normen, zoowel de zedelijke en de religieuze als de intellectueele, zijn immers reeds daarom niet langs empirischen weg te benaderen, omdat ze de veronderstelling zijn van elke poging, om ze te benaderen, omdat ieder, die zich op dien weg begeeft ze reeds van te voren moet bezitten en gebruiken vóór dat hij ergens iets vinden kan. „Die Wahrheit schaut *uns* an befor *wir* sie ansehen, und wir sehen sie, indem wir sehen, dasz sie uns sieht. Wer glaubt auf dem Wege der Erfahrung (ob innere oder aüszere gilt gleichviel) Normen, und also geistige Inhalte, zu finden, mit dem ist, bis er zu Erkenntnis seines Irrtums komt, jede weitere Verständigung ausgeschlossen" [2]).

Dit te hebben gehandhaafd in zijn strijd om de „Jenseitigkeit" van het geloof, om „das andere gegenüber Mensch und Natur, um das Aufhören des Mehr oder Weniger und der blosz relativen Erfahrungsgewiszheit" is de groote strijd en de groote verdienste van LUTHER geweest. De strijd, om met BRUNNER te spreken, van Elia

---

1) J. WEBER: *F. W. Foersters Bedeutung für die praktische Erziehung* (Pharus 1919 S. 15—40).

2) EM. BRUNNER *Die Mystik und des Wort* S. 173.

tegen de orgiastische Baälscultus, van Paulus tegen het moralisme van het Jodendom [1]).

Wij meenen goed te doen voor de verdere behandeling van dit vraagstuk te verwijzen naar de beide genoemde werken van BRUNNER.

Wat FOERSTER's inconsequentie betreft met betrekking tot het feit, dat hij ondanks zijn autoriteitsbegrip toch den weg der ervaring verkiest, deze leeren wij te gemakkelijker verstaan, wanneer wij zijn uitlatingen in dezen wat nauwkeuriger beschouwen. Wat toch is het geval? Datgene in den mensch, waarbij — volgens hem — de opvoeder moet aanknoopen, het positieve, het waarlijk geestelijke, de menschelijke ziel, die van nature Christinne is, komt langs den weg der zedelijke ontwikkeling heen, door FOERSTER gewezen (psychagogie), tot de ontdekking, dat zij in haar diepste wezen wil, wat haar wordt bevolen, omdat er in den mensch woont „het diepverborgen verlangen naar de heerschappij onzer geestelijke krachten over het lichaam en de zinnen" [2]). Dat immers is, volgens FOERSTER, ook de groote beteekenis van Jezus Christus voor de opvoeding, dat wij in Hem „*ons* hoogste wezen herkennen" [3]) dat wij door Hem geheel en volledig in het bezit komen van dat betere „*Ik*". Welnu aan het einde van dezen weg staat, volgens FOERSTER, de volledige, vrijwillige gehoorzaamheid en overgave als het ideaal van alle opvoeding, „die allerinnerste Hingabe der eigenen Seele", zooals wij die vinden weergegeven in de gelaatsuitdrukking van figuren op schilderstukken van de Middeleeuwsche meesters [4]).

Hiermede stemt zijn tucht- en strafopvatting overeen. Want wel noemt hij een opvoeding zonder straf en tucht een „entnervte Erziehung", maar hij waardeert in de straf toch vooral het „zuiverende element" en het feit, dat men „door eigen lijden tot beter inzicht komt, omtrent den storenden invloed van zijn daad", waarbij wij dan wel in het oog moeten houden, dat er volgens hem geen tucht bestaat, die van buitenaf is opgelegd [5]).

De schijnbare tegenstelling, die in zijn tuchtopvatting ligt, kunnen wij dan ook alleen verstaan, door te bedenken, dat aan het einde van den weg, die FOERSTER in zijn „psychagogie" voorstelt, de mensch inziet, dat de autoriteit, waarvoor met zooveel nadruk volkomen gehoorzaamheid geëischt wordt, niet principieel maar hoogstens gradueel onderscheiden is van hemzelf, ook al

1) EM. BRUNNER „*Erlebnis, Erkentnis und Glaube*". S. 58/59.
2) *Schule und Charakter* S. 273.
3) *Christus und das menschliche Leben*" S. 140.
4) *Schule und Charakter* S. 272.
5) Zie boven blz. 34.

wordt die autoriteit versterkt door de uitspraken van „de grooten van alle tijden" en gehandhaafd door het gezag van de kerk aller eeuwen. Ondanks FOERSTERS bezwaren tegen autonomie in het zedelijk leven, zien wij hem hier dus in het culminatie-punt van zijn beschouwingen deze *auto*nomie zelf weer invoeren, zij het ook in een meer verfijnden en daardoor moeilijker te herkennen vorm. Het gezag waarvoor de mensch buigt is ten slotte het gezag van zijn beter „Ik", zooals hij dat terug vindt bij anderen, al zijn dan ook die anderen de „grooten van alle tijden". En het is dus methodisch onverschillig geworden, of men voor de erkenning van die autoriteit beginnen wil aan de ééne of aan de andere zijde, of men daarbij wil uitgaan van den mensch dan wel van God.

Het zal bij dit absolute gemis aan transcendente normen wel onnoodig zijn er op te wijzen, dat hier elk contact met het protestantisme ontbreekt. We zijn hier in de gedachten-wereld der pantheïstische mystiek.

Wij kunnen FOERSTER's paedagogische stellingen voor de praktijk der opvoeding dan ook niet anders dan met het grootste voorbehoud aanvaarden.

In groote trekken komen zij hierop neer: moraliseering van het onderwijs en invoering van zelfregeering, zooals deze wordt voorgedragen in het Amerikaansche systeem van de „school-city".

Wat het eerste betreft, moraliseering van het onderwijs, daarvan geeft hij de lijnen aan vooral in zijn „Jugendlehre" en in zijn „Schule und Charakter", waar hij in tallooze voorbeelden zijn methode verduidelijkt. De paedagogische en moreele waarde daarvan is door Prof. Dr. J. H. GUNNING Wz. in zijn „Verzamelde Paedagogische Opstellen" afdoende beoordeeld; hij noemt deze paedagogiek, gelijk wij zagen „leuterpaedagogiek".

Wat het tweede betreft, invoering van zelfregeering in den vorm van den „school-staat", zoo meenen wij, dat een volledige beoordeeling daarvan in ons onderzoek niet thuis hoort, omdat, zooals wij reeds boven opmerkten [1]), FOERSTER van dit systeem niet de auctor intellectualis is en die methode van opvoeden ook in ons land niet aan hem werd ontleend. Wel moeten wij echter erkennen, dat het feit, dat FOERSTER er zulk een voorstander van is en er zijn geheele systeem van opvoeden in laat culmineeren, er ons nog al voorzichtig tegenover maakt. Het systeem behoort in onze hedendaagsche opvoedingswereld tot de geliefkoosde denkbeelden en vooral als reactie tegen een voorafgegane eenzijdige tuchtopvoeding

1) Zie boven blz. 34.

zal wel niemand het aantrekkelijke en ook wel het juiste in dit systeem willen ontkennen.

Maar juist omdat het bij FOERSTER blijkt, dat dit systeem van zelfregeering geheel aansluit bij en berust op zijn „aanmoedigingspaedagogiek" zullen de bezwaren, welke wij maakten tegen deze „aanmoedigingspaedagogiek", ook moeten gelden tegen de zelfregeering, zooals FOERSTER die voorstelt.

En wat hier geldt van de zelfregeering, geldt ook van veel, dat wij ook elders in onze hedendaagsche paedagogiek ontmoeten, want de gedachtenwereld van FOERSTER, voor zooverre hij bij de zedelijke opvoeding niet anders wil dan ontwikkeling van hetgeen in den mensch aan positieve eigenschappen aanwezig is, vinden wij terug bij zeer vele, zoo niet bij de meeste hedendaagsche paedagogen. [1]) En daarom treffen de bezwaren, welke wij tegen FOERSTERS gedachten hebben, in zeer vele gevallen niet alleen hem, maar ook alle opvoeders en paedagogen — en dat zijn er zeer velen — die met hem deze gedachten voorstaan.

En juist daarom is het dan ook hoog noodig, dat wij ons als protestantsche Christenen opnieuw bewust worden van het punt van uitgang der moderne paedagogiek.

Alleen dan kunnen wij juist beoordeelen hetgeen op grond van de uitkomsten van het psychologisch onderzoek in de paedagogiek als methode van opvoeding heden ten dage wordt geboden. Maar dan zal het ook als een eisch des tijds worden gevoeld, dat een echt protestantsche paedagogiek moet worden gegeven, die aan de nooden van onzen tijd beantwoordt.

Wij zien in het streven van mannen als BARTH, BRUNNER, KUTTER, THURNEYSEN e.a. in onze dagen een krachtige poging, om van theologische zijde tot deze „neu-orientierung" te komen.

Er zijn, al kunnen wij uit den aard der zaak niet in bijzonderheden treden, in het streven van deze mannen lijnen te vinden, die in geheel andere richting wijzen, dan waarheen de gedachtenwereld van FOERSTER voert. Daarom willen wij daarvan hier enkele punten noemen, omdat deze van groot belang zijn als er ooit sprake zal zijn van een nieuwe paedagogiek, die — in tegenstelling met die van FOERSTER en anderen — rekening houdt met de waarden van het protestantisme.

Ook bij hen vinden wij, in tegenstelling met den rustigen, zekeren gemoedstoestand van de menschheid vóór den oorlog, waarboven

---

1) Wij noemen slechts de „Education attrayante" van ED. CLAPARÈDE in zijn „*Psychologie de l'Enfant*" en van L. Dugas „*Le Problème de l'Education*", zie ook BUDDE: „*Noologische Pädagogik*" S. 330 f.f.: Dr. MARIA MONTESSORI: „*Zelfopvoeding*" 1922 blz. 245 v.v. LUDW. GURLITT „*Erziehungslehre*" 1909 S. 14—90 enz. enz.

FOERSTER ons ondanks alle pogen ternauwernood uitvoert, de erkenning van het kwaad als zonde. Doch deze opvatting van zonde is geheel anders dan die van FOERSTER.

Tegenover hem komen in onze dagen gelukkig velen weer sterker tot de erkenning van zonde als ongehoorzaamheid, opstand, vijandschap tegen God [1]). Het is dan ook geen toeval, dat juist in deze jaren na den oorlog de invloed groot is van iemand als DOSTOJEWSKI, die, hoe men verder ook over hem moge denken [2]), in ieder geval met een ontstellend realisme de werkelijkheid van de zonde heeft bloot gelegd. THURNEYSEN zegt er zelfs van, dat onder de onverbiddelijke scherpte van zijn „psycho-analyse" de geheele nieuwe romantische opvatting van het wezen des menschen als een hoop dor hout in elkaar valt tegelijk met den glans der bekoring, die daarover kon liggen [3]).

Bij de opvatting van zonde als vijandschap tegen God valt iedere poging, om langs den weg der zelfontwikkeling tot God te komen. Zonde is wel wat anders dan belemmering, die voortkomt uit de tegenstelling tusschen natuur en geest!

Dat wil niet zeggen, dat men door zich tegen deze zondeopvatting te keeren, het gevaar van de zinnelijkheid niet inziet [4]). Integendeel, daarmee wordt de zinnelijkheid eerst recht in haar ware gedaante herkend en gezien als „het toppunt der titanische verzoeking van het eritis sicut deus" [5]). Zooals FOERSTER de zonde ziet als „Natuur, die nog niet Geest is", is zij iets tamelijk onschuldigs. Want omdat de wereld oneindig veel tijd voor haar ontwikkeling ter beschikking heeft, behoeven wij ook dit „nog-niet" niet al te tragisch op te vatten [6]). De uiterste consequentie van de zonde is bij FOERSTER het absolute dier, terwijl bij de Christelijke opvatting de uiterste

---

1) A. W. S. 244. Vgl. ook S. 241: Die Hauptsache aber in Kant's sowohl wie in der biblischen Auffassung ist dies, dasz das Böse nicht mit etwas naturhaftem beginnt, sondern im widergöttlichen *Willen*, nicht aber in der Sinnlichkeit, seinen Ursprung hat.

2) Wij doen niet mee met de onvoorwaardelijke bewondering van velen in onze dagen voor dezen schrijver en willen hem zeker niet zonder meer in onze opvoedkundige wereld invoeren. Slechts hebben wij hem hier aangehaald, voor zoover wij meenen, dat zijn inzicht juist was en hoofdzakelijk zoo, als THURNEYSEN hem in zijn bespreking voorstelt.

3) ED. THURNEYSEN. *Dostojewski* S. 8.

4) A. W. S. 20: „Der Gibfel der Bezauberungen des Menschen ist die Bezauberung durch Eros, denn wenn irgendwo so ist in der Erotik das Gleichnis göttlicher Möglichkeiten und Wirklichkeiten gegeben. Mit dem Gleichnis aber auch die *titanische* Versuchung des eritis sicut deus, die Versuchung, aus Gleichnis und Hinweis mehr werden zu lassen als Gleichnis und Hinweis, die Verführung zum Überschreiten der Grenzen, die Himmel und Erde voneinander trennen, die Verführung zum Übermenschen zum Mensch-Gott. Alsob es gäbe, was es doch niemals für uns geben kann, alsob sie verkörperten, was doch niemals Fleisch und Blut wird: Unmittelbarkeit des Lebens, olympische Frühling, Götterhaftigkeit für den Menschen".

5) ED. THURNEYSEN: *Dostojewski* S. 20.

6) EM. BRUNNER: *Die Mystik und das Wort* S. 243.

consequentie der zonde is: de duivel [1]). Zooals KIERKEGAARD zegt: „Wir kennen die vollendete Sünde nicht, denn diese ist teuflisch" [2]).

Met dezen blik op de zonde gaat gepaard een volledige erkenning van de transcendentie Gods, de erkenning, dat het buiten het bereik der menschelijke krachten ligt, zich in scheppende onmiddellijkheid van het Leven meester te maken [3]), de erkenning, dat het eigenlijke Leven van den mensch buiten den mensch ligt, zooals hij nu is en hier is buiten de uiterste grenzen van datgene,wat wij gewoonlijk Leven noemen [4]). Dit inzicht hangt ten nauwste samen met een erkenning van de zonde, zooals wij die zoo juist beschreven, omdat eerst dan op den diepsten bodem der menschelijke ellende God in zijn werkelijke transcendentie gekend wordt [5]).

Eerst uit deze waardeering van de zonde eenerzijds en van Gods heiligheid anderzijds is te verklaren de spanning, waaruit bij Luther werd geboren de allesbeheerschende vraag: „hoe krijg ik een genadigen God?", de ontstellend eenvoudige vraag, waarmede hij het Evangelie opnieuw ontdekte [6]).

En evenals in zijn tijd Luther het eenige antwoord op deze vraag vond in *het geloof* aan Gods vergevende liefde in Christus, zoo vinden in den nood van onze dagen ook zij, in wier midden deze vraag weer gaat leven, in dat *geloof* de draad, die hen uit den doolhof van theorieën en meeningen zal voeren tot het eenig ware inzicht.

En dat geloof is dan bij hen niet een laatste poging, om ondanks de erkenning van Gods transcendentie, Hem toch weer met het denken te benaderen, of langs den weg der zelfontwikkeling te

---

1) EM. BRUNNER: *Die Mystik und das Wort* S. 236.
2) bij EM. BRUNNER: *Die Mystik und des Wort* S. 236.
3) ED. THURNEYSEN *Dostojewski* S. 15.
4) A. W. S. 16.
5) EM. BRUNNER. *Die Mystik und das Wort.* S. 248: Die Tiefe der Erkenntnis der Not ist ebenso von der Tiefe der Gotteserkenntnis abhängig, wie umgekehrt die Erkenntnis Gottes nur de profundus möglich ist. Erkenntnis der Not und Erkenntnis Gottes sind Korrelate. Wie in einer steilen Schlucht nur am understen Grunde das Bild der Sonne ohne perspektivische Verkürzung sich spiegeln kann, so ist unverkürzte, wahrhafte Gotteserkenntnis nur dort möglich wo der Mensch den tiefsten Punkt der Not erreicht hat in der Verzweiflung. Einzig Verzweiflung weisz, was der Mensch und was Gott ist. cf. LUTHER. Ep. Gal. W. A. XL[1] 228 EA 29,191: in istis tenebris Christus fide apprehensus sedet sicut Deus in Sinai et in templo sedebat in medio tenebrarum. Zie ook THURNEYSEN: *Dostojewski* S. 37: „Gott ist Gott, das ist die Zentrale Erkenntnis Dostojewskis. Diezen Gott niemals zu einem wenn auch in noch so groszer Höhe thronenden Menschgott, zu einem wenn auch noch so idealen Stück menschlicher Seelen- oder Weltwirklichkeit werden zu lassen ist sein einziges Bemühen.
6) EM. BRUNNER: „*Die Mystik und das Wort*". S. 249. „Diese Frage allein nimmt den Menschen ernst und nimmt Gott ernst. Sie nimmt den Menschen ernst, indem sie ihn die Ehre erweist, nichts anderes ernstlich als Not in Betracht kommen zu lassen, als was wirklich dieses freie Selbst betrifft. Sie nimmt vor allem Gott ernst, indem sie den Widerspruch gegen seinen Willen, die Zerstörung seiner Ordnung, als das Unvergleichbare Uebel betrachtet.

bereiken, maar evenals bij Luther en bij Paulus een „in het luchtledige treden" [1]) een „ledig vat worden" [2]) zijn aardsche zekerheid verliezen, om een geheel andere te winnen, die den mensch volkomen onbegrijpelijk is, den sprong in het duister doen [3]), weg van den bodem van menschelijke zekerheid [4]).

Gelooven is „het met God te doen hebben" [5]) vasten voet krijgen in datgene, wat buiten ons ligt, in het transsubjective [6]). Dus geen ziele-ervaring, die als zoodanig evenals alle ander psychologisch gebeuren [7]) kan worden beschreven en waaruit men achteraf God kan concludeeren [8]). Integendeel, de heele wereld der relativiteiten en der psychologische feiten wordt uitgeschakeld, alle psychologische bruggen achter ons verbrand [9]).

Met dat geloof heeft iedere nieuwere paedagogiek te rekenen, die tegemoet wil komen aan de schreiende nooden van onzen tijd. Wat we hoog noodig hebben is een verlevendiging van het bewustzijn, dat geen opvoeding duurzame uitkomsten kan hebben en blijvende vruchten, die geen rekening houdt met de ware beteekenis. van de zonde als afval van God, als ongehoorzaamheid aan God Slechts een protestantsche paedagogiek kan dus hier helpen, die het Evangelie van Gods verlossende zondaarsliefde laat zeggen, wat het zegt en in het licht dier liefde den mensch aan zichzelf ontdekt in zijn ware wezen. Dan is het ook gedaan met alle moralisme, dat „de alarmkreet van het Evangelie tot een vriendelijk vermanende nachtwakersroep maakt" [10]). Want de goede wil en alle goede werken komen eerst door het geloof tot stand, ja het eenige werkelijke goede werk is dat geloof zelf [11]).

Zoo komt het geloof, de Sola Fides, weer in het middelpunt te staan: Gelooven beteekent: Hoewel er een absolute scheiding bestaat tusschen God en mensch, die door niets kan worden opgeheven, hoewel er geen enkele weg voert van den mensch tot God, hoewel er in den mensch geen enkel punt is, waar hij niet ver van

---

1) Ed. Thurneysen: *Dostojewski* S. 47.
2) Em. Brunner: „*Erlebnis, Erkenntnis und Glaube*" S. 93.
3) Em. Brunner. „*Erlebnis, Erkenntnis und Glaube*" S. 96—102.
4) Ed. Thurneysen: *Dostojewski*. S. 47.
5) Em. Brunner. *Erlebnis, Erkenntnis und Glaube* S. 91.
6) A. W. S. 94.
7) A. W. S. 88.
8) A. W. S. 91.
9) A. W. S. 98. „Der Glaube ist der Verrat der Seele an Gott, das Fallenlassen der Zugbrücke, auf der der göttliche Eroberer aus dem „Jenseits" ins „Diesseits" einzieht, und die Herrschaft an sich reiszt".
10) Em. Brunner: Die Mystik und das Wort" S. 146.
11) Luther: *Sermon von den guten Werken*, „zum vierten": Sie haben den Glauben nicht ein Werk bleiben lassen, sondern ein habitus, wie sie sagen, daraus gemacht, während doch die Schrift den Namen eines göttlichen guten Werkes keinem gibt, denn dem einzigen *Glauben*".

God verwijderd en afgevallen is, hoewel er geen enkele ervaring is, die als menschelijke tegelijk goddelijk is, toch de zekerheid hebben, dat wij, zooals wij zijn, met God vereenigd zijn, omdat *Hij het zoo wil* [1]).

Met de erkenning van het ware wezen Gods en het juiste karakter der zonde valt elke poging, als die in onze moderne paedagogiek van FOERSTER, om langs den weg der ontwikkeling den mensch tot God te brengen weg. Ja de geheele paedagogiek wordt daarmede slechts van betrekkelijk belang. [2]) Van DOSTOJEWSKI, zegt THURNEYSEN met het oog op de personen, die in de werken optreden: „Für F. W. FOERSTERS „Jugendlehre" und die Beispielsammlungen katechisierender Pfarrer liefert er keine Exempel. Die Moralisten hat er ausdrücklich und furchtbar vor dem Kopf gestoszen. Von Erziehung als solcher wird nicht bei ihm geredet. *Die Pädagogen* (auch die modernsten und revolutionärsten!) *müssen ratlos vor ihm stehen*".

Dat is zeer sterk gezegd! Hiermede wordt echter niet bedoeld, dat aan de paedagogiek alle waarde zou moeten worden ontzegd. Evenmin als het geloof aan de alleenwerkzaamheid Gods mag voeren tot volkomen lijdelijkheid, evenmin mag de erkenning, dat langs psychologischen of paedagogischen weg God nimmer te bereiken is, ons verleiden, om nu alle psychologie en alle paedagogiek als volkomen waardeloos ter zijde stellen.

THURNEYSEN zegt van DOSTOJEWSKI: „Er wird nicht mehr zu dem bis in den Himmel reichenden Babylonischen Turmbau aufrufen, eben darum hat er die Hände frei für die Mitarbeit am Bau alle der kleineren Türme der irdischen Stadt, die ihm gerade in ihre Vergängklichkeit, in ihre Relativität und Begrenztheit lieb ist, weil sie ihn hinweist auf die ganz und gar andere himmlische Stadt, deren er erwartet. Er versuchte nicht mehr länger den titanischen Schritt der Erziehung und Entwicklung des Menschen zum Uebermenschen oder auch nur Edelmenschen, eben darum darf und kann er sich wieder der vielen tausend bescheidenen Schritte und Schrittlein freuen, die einstweilen noch auf Erden getan werden müssen. [3])

In dit licht gezien is er ook in FOERSTER's voorstellingen heel veel te waardeeren. En juist als zoodanig, al krijgt de paedagogiek zoo

---

1) EM. BRUNNER: *Die Mystik und das Wort* S. 188.

2) EM. BRUNNER: *Erlebnis, Erkenntnis und Glaube* S. 57: Es liegt auf dem Grunde all dieses Tun die Auschauung, dasz das Letzte nur das Z, der letzte Schritt von den Vorstufen aus sei, während der Glaube fästhällt, dasz der Geist weht, wo er will, dasz das Z einmal auch dem A statt dem Y folgen kann, *dasz alle Pädagogik nicht von entscheidender Bedeutung ist.*

3) ED. THURNEYSEN: *Dostojewski* S. 67.

slechts betrekkelijk belang, heeft zij toch als een der „Türme der irdischen Stadt", haar groote waarde.

Het is dan ook geenszins onmogelijk, integendeel, het is dringend noodig, dat wij, gebruik makende van de uitkomsten van het psychologisch onderzoek, de gegevens die aldus zijn verkregen, zóó rangschikken, dat wij de lijnen duidelijk aangeven, waarlangs zich een echt protestantsche paedagogiek heeft te ontwikkelen.

LITERATUURLIJST.

I. GESCHRIFTEN VAN F. W. FOERSTER [1]).

1894. *Der Entwicklungsgang der Kantischen Ethik biz zur Kritik der reinen Vernunft.*
1895. *Ethische Aufgaben in der Sozialen Bewegung.*
1898. *Willensfreiheit und sittliche Verantwortlichkeit. — Die Arbeitslosigkeit und die moderne Wirtschaftsentwicklung.*
1904. *Jugendlehre* (95e—99e Tausend, 1920). — *Lebenskunde.*
1905. *Technik und Ethik.*
1907. *Schule und Charakter* (12e Aufl. 1914). — *Sexualethik und Sexualpädagogik.* (4e Aufl. 1913).
1908. *Christentum und Klassenkampf* (7e—10e Tausend 1909).
1909. *Lebensführung.*
1910. *Autorität und Freiheit* (4e Aufl. 1922). — *Staatsbürgerliche Erziehung.*
1911. *Schuld und Sühne* (3e Aufl. 1920).
1912. *Die Dienstbotenfrage und die Hausfrauen.*
1913. *Die österreichsche Problem. — Strafe und Erziehung.*
1915. *Die Deutsche Jugend und der Weltkrieg.*
1917. *Erziehung und Selbsterziehung. — Das Reichsjugendwehrgesetz.*
1918. *England in H.St. Chamberlains Beleuchtung. — Politische Ethik und politische Pädagogik* (4e Aufl. 1920) — *Bismarcks Werk im Lichte der groszdeutschen Kritik. — Bedenken gegen die Einheitsschule.*
1919. *Weltpolitik und Weltgewissen. — Zur Beurteilung der Deutschen Kriegsführung.*
1920. *Mein Kampf gegen das militaristische und nationalistische Deutschland. — Das Kulturproblem der Kirche. — Christentum und Pädagogik. — Der Völkerbund als Kulturgemeinschaft. — Zentralismus oder Föderalismus?*
1921. *Christus und das menschliche Leben.*
1922. *Angewandte politische Ethik.*
1923. *Jugendseele, Jugendbewegung, Jugendziel.*

II. ARTIKELEN VAN F. W. FOERSTER.

1900. *Ethik und Politik* (Protestant No. 41 u. 47). — *Kirche und Politische Ethik* (Christliche Welt No. 52). — *Ein Wort zum Missionswesen* (Christliche Welt No. 33). — *Sozialdemocratie und Ethik* (Soziale Praxis No. 4).
1901—04. *Aufsätze* (in der „Ethischen Kultur").

1) Voor zoover door mij niet de eerste druk gebruikt werd, staat deze tusschen haakjes vermeld.

1907. *Was kann die Protestantische Pädagogik von der Römischen Kirche lernen?* (Schweiz. Theol. Zeitschr.). — *Moral und Moralpädagogik* (Pädagogische Reform No. 41). — *Sexualethik und Sexualpädagogik* (Hochland Augustheft).
1908. *Die pädagogische Unentbehrlichkeit der religiösen Moralbegründung* (Hochland Oktoberheft).
1909. *Psychoanalyse und Seelsorge* (Evangelische Freiheit).
1910. *Nochmals Psychoanalyse und Seelsorge* (Evangelische Freiheit).
1911. *Nochmals Autorität und Freiheit.* (Neue Züricher Zeitung, No. 151).
1914. *Die Bewegung für die Jugendkultur* (Süddeutsche Monatshefte, Maiheft).
1915. *Neue Erziehungspflichten für unsere Zeit.* (Der Weltkrieg im Unterricht).
1920. *Mein Schluszwort an Herrn Domdekan Dr. Kiefl.* (Katechetische Blätter). — *Mr. Morel und die Schuldfrage* (Friedenswarte).
1921. *Die neuen bayerischen Dokumente* (Münchener Post 5. 12).
1921—24. *Wöchentliche Aufsätze* (in der „Menscheit").
1922. *Vom Abstrakten zum Konkreten. Bemerkungen über psychologische Vorbedingungen der sozialen Arbeit* (Akademisch-sociale Monatsschrift). — *Au soldat inconnu allemand* (La paix par le droit). — *La croix et la crise actuelle de l'humanité* (Le Christianisme social Maart-April). — *La valeur de l'histoire* (l'Esprit international et l'enseignement de l'histoire, Neuchatel). — *Ethik und Pazifismus* (Die Friedensbewegung, heraus v. Kurt Lenz. und Walter Fabian, Berlin).

III. BROCHURES EN TIJDSCHRIFTARTIKELEN OVER F. W. FOERSTER.

BÄUMER, GERTRUD: *Autorität und Freiheit* (Die Frau 1910).
BOERNER, WILHELM: *Foerster als Pädagoge.* (Pädagogische Jarhrbücher der Wiener pädagogischen Gesellschaft. 35. Jahrg. 1912).
BÖHM, A.: *Fr. W. Foersters Moralpädagogische Ansichten.* (2 Aufl. Langensalza 1919).
F. W. Foersters Kirchlicher Standpunkt XX. (Paedag. Studiën XXXII. 3. 1911.
BÖHRNER WILHELM: *F. W. Foerster und seine ethisch religiösen Grundanschauungen.* (Eine Verteitigung und Entgegung. Verlag der österreichischen Ethischen Gesellschaft, Wien).
BÜCHSEL: *F. W Foesters Erziehungsgedanken im Lichte lutherischer Heilsverkundigung.* (1917).
BUREAU PAUL: *F. W. Foerster le moraliste.* (La nouvelle journée IV. No. 40, Maart 1923).
CONRAD OTTO: *F. W. Foersters Idee der Staatsbürgerliche Erziehung.* (Zeitschr. für lateinlose Höhere Schulen XXVI. 3).
COSTANT LEONARD: *Fr. W. Foester, le philosophe et le chrétien.* (La nouvelle journée IV. 40. Maart 1923).
DESIDERIUS: *Is Foerster met recht populair?* (Opvoeding en Onderwijs 1916).
EBERHARD: *Der „Fall Foerster" in den „freien" Schweiz.* (Der alte Glaube 13. Jahrg. 1912 No. 46).
FABIAN WALTER: *Friedrich Wilhelm Foerster.* (Berlin, Schwetschke & Sohn 1924.)
FALKENFIELD HELLMUTH: *Fr. W. Foerster,* Das Blaue Heft (3e Jahrg. 1923).

FERRIÈRE AD.: *Autorité et liberté.* (l'Essor V. No. 4. 1920).
FIKENSCHER F.: *F. W. Foersters Moralpädagogik.* (Pädagogosche Zeitung XLII, 29).
GEMAEHLUNG MARGUERITE: *Fr. W. Foerster l'educateur.* (La nouvelle journée IV No. 40, Maart 1923).
GÖTTLER: *Auch der Pädagoge Foerster gefahrlich?* (Historisch politischer Blätter für das Katholische Deutschland. 1918). *Foerster-Gefahr?* (Katechetische Blätter. 1918).
GREIJERZ THEOD. VON: *Foersters Jugendlehre* (Bern 1908).
GRÜNEWALD G.: *Foersters Willenspädagogik in Verhälltnis zur Willenspädagogik der katholischen Kirche.* (Pharus 1911, 2).
GUNNING, C. P.: Voorwoord in de Nederlandsche vertaling van *„Christus und das menschliche Leben."*
GUNNING, WZN. J. H.: *Foersters Jugendlehre.* (Verzamelde paedagogische Opstellen I, 1908).
HABRICH, L.: *Foersters Bedeutung, Persönlichkeit, Schriften.* (Zeitschrift für christl. Erziehungswissenschaft, 1911).
HASSE ELSE: *Schule und Charakter.* (Hochland 1908).
Christentum und Klassenkampf. (Hochland 1909).
Foersters Kampf gegen das militaristische Deutschland. (Hochland 1921).
HENNIG: *Ueber Dr. F. W. Foersters Moralpädagogik.* (Monatsblätter für den evangelischen Religionsunterricht 1908).
HEIJNEN MARIE: *De geboorte van een andere Ethische.* (Bergopwaarts 11 Nov. 1921).
HÜBLER META: *F. W. Foerster.* (Die Lehrerin 31. April 1914).
HUCH GREGOR: *Der neue Nationalismus und die Schuldfrage.* (Wider F. W. Foerster, Berlin 1921).
KAMBLI, C. M.: *Was können wir protestantische Erzieher nicht von der katholischen Kirche lernen?* (Schweiz. theol. Zeitschr. 1907).
KAMMLER, B.: *Moralpädagogik und Unterricht bei Herbart und Fr. W. Foerster.* (Langensalza, 1914).
KIEFL: *Kontroverse.* (Hist. polit. Blätter f. d. katholische Deutschland 1918).
F. W. Foersters Stellung zum Christentum. (2e Aufl. Donauwörth).
Foersters Religionsphilosophie und der Katholizismus (1918).
Christentum und Pädagogik. (G. J. Manz. München-Regensburg).
KÖHLER WALTHER: *Autorität und Freiheit.* (Die christl. Welt. 1910).
KÖNIG, J.: *Grundlagen und Ziele der Jugendlehre Foersters.* (Schweiz Reformblätter. 1905).
KÖNIG KARL: *Politik und Christentum.* (Protestant 1900, No. 38).
Ethik und Politik. (Protestant 1900, No. 44).
LAMERS, G.: *De Foerster-Controverse.* (Studiën, Maart 1924).
LÜHR KARL: *Mitverantwortlich.* (Protestant 1900, No. 48).
MESSER AUGUST: *Autorität und Freiheit.* (Internationale Wochenschr. für Wissenschaft, Kultur und Technik, 1910).
Foerster contra Wijneken. (A. W. 1914).
Schuld und Sühne. (Deutsche Litteratur Zeitung 1914).
MESSER-PLATZ PAULA: *Autorität und Freiheit.* (Kantstudien Bd 15, 1910).
MÜLLER ALFRED DEDO: *F. W. Foerster, Seine Lebensarbeit in Beiträgen seiner Freunde* (Slüchtern 1921).
NIEBERGALL, F.: *Auf der Brücke zum Katholicismus.* (Die Wartburg 1911).
PAULSEN, FR.: *Schule und Charakter.* (Deutsche Literaturzeitung, 1907).

PEINE HELENE: *Worte von Fr. W. Foerster.* (Berlin 1921).
PEISHER: *Zu F. W. Foersters Moralpädagogik.* (Pastor. Blätter für Predigt. Seelsorge etc. 60, 10, 11, 1918).
PERNERSTORFER, E.: *Prof. F. W. Foerster als christl. Ethiker.* (Süddeutsche Monatshefte, Juli 1914).
PETERS: *Tatsächliches und grundsätzliches über F. W. Foerster.* (Kölner Pastoralblatt 1918).
PFISTER OSCAR: *Foersters Jugendlehre.* (Schweiz. Theol. Zeitschr. 1906).
Die psychoanalyse als wissenschaftliches Prinzip und Seelsorgerische Methode. (Evangelische Freiheit. 1909-'10).
PILGER LUDW.: *F. W. Foerster als Ethiker, Politiker und Pädagoge.* (München 1922).
PROBST JOSEPH: *Fr. W. Föerster.* (La Democratie. III, 4 en 9. IV, 1. Paris 1922).
Fr. W. Foerster le pacifiste. (La nouvelle journée. VI. No. 40. Maart 1923).
ROSENBERGER, J. A., (Domkapitular in Paderborn): *Die Umwertung religiöser Begriffe in F. W. Foersters Erziehung und Selbsterziehung.* (Theologie und Glaube, X 7/8 1913).
SCHNEIDEWIN, M.: *F. W Foerster und die Weltkrisis der Gegenwart.* (Eth. Kultur 1916, 185).
SCHRAML, J.: *Foersters induktiv psychologische Methode in Anwendung auf religiöse Autorität und geistliche Freiheit.* (Hist. Polit. Blätter f. d. katholische Deutschland 1910).
Ist Foersters biologische Methode oder die Glaube die Grundlage des Erlebens der Religion und der christl. Charakterbildung? (A. W. 1911).
SPRANGER, ED.: *Staat und Sittengesetz.* (Vergangenheit und Gegenwart, 1919).
STEINER, EDW.: *Friedr. Wilh. Foerster.* (The Nation, New. York. Sept. 1921. Vol. 113, no. 2924).
STRÖTELER, J.: *F. W. Foersters Pädagogik in katholischer Beleuchtung.* (Tijdschr. voor Zielkunde en Opvoedingsleer. XV 205).
STÖLZE, R.: *Fr. W. Foerster als Gegner der Einheitsschule.* (2e Aufl. Langensalza 1919).
WEBER, JOS.: *F. W. Foersters Bedeutung für die practische Erziehung.* (Pharus X, 1, 2, 1919).
WEIGL, F.: *Meumann und Foerster.* (Zeitschr. f. christl. Erziehungswissenschaft, 1914).
WILKER, KARL.: *Die Fall Fr. W. Foerster.* (Deutsche Blätter für Erziehung und Unterricht, 1912).
WITTE, D.: *F. W. Foersters Katholizismus.* (Halle, Verlag des Evang. Bundes).
WITTE, LEOPOLD: *Prof. Dr. F. W. Foersters „Katholizismus".* (Halle 1911).
WUNDERLE, G.: *Foester und das Christentum.* (Christl. Schule. 1918).
ZICKENDRATH: *Autorität und Freiheit.* (Kirchenblatt f. d. reform Schweiz. 1922).